T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Plastik Sanatlar Anabilim Dalı

Sanat Tasarım (Moda ve Tekstil Tasarımı) Yüksek Lisans Programı

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEKAN TEKSTİLLERİ

Seda KOCA

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Başak ÖZKENDİRCİ

İstanbul, 2021

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEKAN TEKSTİLLERİ

Seda KOCA

Sanat Tasarım (Moda ve Tekstil Tasarımı)

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2021

Seda KOCA tarafından hazırlanmış ve 28.06.2021 tarihinde sunulmuş OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEKAN TEKSTİLLERİ başlıklı tez Plastik Sanatlar Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

_____

Dr. Öğr. Üyesi Başak ÖZKENDİRCİ

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Dr. Öğr. Üyesi Başak ÖZKENDİRCİ	Sanat ve Tasarım Fakültesi, Doğuş Üniversitesi	_____
Prof. Nurcan PERDAHCI	Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Altınbaş Üniversitesi	_____
Dr. Öğr. Üyesi Sema YALÇIN	Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Okan Üniversitesi	_____

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak bütün şartları sağladığını beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kabul tarihi:

____/____/____

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Seda KOCA

ÖZET

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEKAN TEKSTİLLERİ

KOCA, Seda

Yüksek Lisans, Plastik Sanatlar, Altınbaş Üniversitesi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Başak ÖZKENDİRCİ

Tarih: Haziran/2021

Sayfa: 113

Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan konut tipleri dönemsel özellikler açısından farklılıklar sergilemiş, bu konutlarda kullanılan tekstil ürünler de estetik ve işlevsel özellikleri doğrultusunda farklı özelliklere sahip olmuştur. Tez kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen konut tipleri, bu mekanları oluşturan temel alanlar, mekân dekorasyonunda yer alan unsurlar hakkında genel bilgi aktarılmıştır.

Geleneksel Osmanlı evlerinde mekanların iç tasarımı başlığı altında; mekânı oluşturan sofa ve odaların yanı sıra bu mekanlarda bulunan mimariyle bağlantılı ve mimariyle bağlantısız iç mekân ögeleri aktarılmış, batılılaşma sürecinin mekanlar içerisindeki unsurlar üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Saray, köşk ve kasırlarda mekanların iç tasarımı başlığı altında; bu yapılarda yer alan yaşam alanları hakkında bilgi verilmiş, mimariyle bağlantılı ve mimariyle bağlantısız iç mekân ögeleri açıklanmış ve batılılaşmanın etkileri aktarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda mekân tekstilleri başlığı altında; mekân tekstilleri kullanım alanlarına göre sınıflandırılarak detaylı olarak incelenmiştir. Zemin tekstilleri, mobilya tekstilleri, yatak tekstilleri, pencere tekstilleri, mutfak tekstilleri, banyo tekstilleri alt başlıkları altında bu alanlarda kullanılan tekstil ürünlerin özellikleri aktarılmıştır.

Tezin hazırlık sürecinde yapılan araştırmalar doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerine ait kumaşları ve giyim ürünlerini konu alan tez çalışmaları ve makaleler olduğu görülmüştür. Osmanlı konutlarında kullanılan bazı tekstil ürünlerini ele alan makalelere rastlansa da bu konuda geniş kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışma, Osmanlı yaşam tarzının, gelenek ve göreneklerinin, mimari özelliklerinin ve kumaş zenginliğinin mekân tekstillerini nasıl şekillendirdiğini, batılılaşmanın konutlardaki etkisinin mekân tekstillerini nasıl değiştirip etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tez kapsamında yapılan araştırmalarda, müzelerde ve saraylarda Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemlerine tarihlenen mekân tekstillerine rastlanmamıştır. Teze referans oluşturabilecek ve tez konusu kapsamında karşılaştırmaları yapılabilecek Osmanlı mekân tekstilleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine tarihlenmektedir. Bu nedenle tez kapsamında referans verilen tekstiller genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine aittir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşam tarzı ve mimariyle mekân tekstillerinin ilişkisini yorumlayabilmek adına farklı sosyal statülere ait konut tiplerinin iç tasarımları araştırılmış ve her konut tipine göre kullanılan tekstiller bu başlıklara göre değerlendirilmiştir.

Kitap, makale, tez, haber makaleleri tez kapsamında faydalanılan yazılı kaynaklardandır. Yazılı kaynaklar haricinde saray müzeleri, etnografya müzeleri, Osmanlı dönemine ait müzeye dönüştürülmüş köşk, kasır ve konaklar ziyaret edilerek bu mekanlarda yer alan tekstiller görsel incelemeler olarak referans gösterilmiştir. Müze eserlerinin restorasyonlarının yapıldığı atölye yetkilileriyle yapılan görüşmeler araştırmada kişisel görüşmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Döşemelik Kumaşlar, Perdelik Kumaşlar, Halı, Mekân Tekstilleri

ABSTRACT

INTERIOR TEKSTILES IN THE OTTOMAN EMPIRE

KOCA, Seda

Master Degree, Plastic Arts, Altınbaş University

Supervisor: Dr. Lecturer Başak Özkendirci

Date: June/2021

Pages: 113

Although the types of housing in the Ottoman Empire differed in terms of periodical characteristics, the textile products used in these subjects also had different characteristics in line with their aesthetic and functional characteristics. In the scope of the thesis, general information about the types of Housing seen in the Ottoman Empire, the basic areas that make up these venues, the elements involved in the decoration of the venue were conveyed.

Under the heading of interior design of spaces in traditional Ottoman houses, the sofas and rooms that make up the venue, as well as the elements of interior venue associated with and unrelated to the architecture found in these venues, were transferred, and the effects of the westernization process on the elements in the venues were included. Under the heading of interior design of venues in palaces, pavilions and hurricanes, information was given about the living venues in these structures, elements of interior venue connected with and unrelated to architecture were explained and the effects of westernization were conveyed. Under the title of venue textiles in the Ottoman Empire; interior textiles were classified according to their usage areas and studied in detail. The properties of the textile products used in these areas are

explained under the sub- heading of floor textiles, furniture textiles, bed textiles, window textiles, kitchen textiles, bathroom textiles.

According to research conducted in the preparation process of the dissertation, there were dissertation works and articles on fabrics and clothing products belonging to different periods of the Ottoman Empire. Although articles dealing with some textile products used in Ottoman housing were found, there was no wide-ranging study on this subject.

This study aims to demonstrate how Ottoman lifestyle, traditions and Customs, architectural features and fabric richness shape venue textiles, and how the impact of westernization in housing changes and affects interior textiles.

Research conducted within the scope of the dissertation did not find interior textiles dating to the early periods of the Ottoman Empire in museums and palaces. Ottoman interior textiles, which can be made a reference to the dissertation and comparisons can be made within the scope of the dissertation topic, date to the last period of the Ottoman Empire. For this reason, the textiles referenced in the thesis usually belong to the last period of the Ottoman Empire.

In order to interpret the relationship between lifestyle and architecture and interior textiles in the Ottoman Empire, the interior designs of housing types belonging to different social status were investigated and the textiles used according to each type of housing were evaluated according to these titles.

Books, articles, dissertations, news articles are among the written sources used within the scope of the thesis. Apart from written sources, Palace museums, ethnographic museums, pavilions and mansions converted into museums belonging to the Ottoman period were visited and the textiles in these places were referenced as visual reviews. Interviews with the officials of the workshop, where restorations of museum artifacts were carried out, found a place in the research with a personal bibliography of interviews.

Keywords: Ottoman Period, Upholstery Fabrics, Drapery Fabrics, Capret, Interior Textile

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vii**

GÖRSEL LİSTESİ ..... **xi**

TABLO LİSTESİ ..... **xvi**

1. GİRİŞ **1**

1.1 GELENEKSEL OSMANLI (TÜRK) EVİNDE MEKANLARIN İÇ TASARIMI 12

1.1.1 Geleneksel Osmanlı (Türk) Evinde Sofa 12

1.1.2 Geleneksel Osmanlı (Türk) Evinde Oda 12

1.1.3 Mimariyle Bağlantılı İç Mekân Ögeleri 13

1.1.4 Mimariden Bağımsız İç Mekân Ögeleri 18

1.1.5 Batılılaşma Sürecinin Konut Dekorasyonuna Yansıması 20

1.2 SARAY, KÖŞK VE KASIRLARDA MEKANLARIN İÇ TASARIMI 22

1.2.1 Saray, Köşk ve Kasırlarda Salon 22

1.2.2 Saray, Köşk ve Kasırlarda Oda 23

1.2.3 Mimariyle Bağlantılı İç Mekân Ögeleri 23

1.2.4 Mimariden Bağımsız İç Mekân Ögeleri 32

1.2.5 Batılılaşma Sürecinin Saray, Köşk ve Kasır Dekorasyonuna Yansıması 33

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEKAN TEKSTİLLERİ 37

2.1 ZEMIN TEKSTILLERI 44

2.2 MOBILYA TEKSTILLERI 54

2.3 YATAK TEKSTILLERI 62

2.4 PENCERE TEKSTILLERI 72

2.5 MUTFAK TEKSTILLERI 79

2.6 BANYO TEKSTILLERI 83

3. SONUÇ 88

REFERANSLAR 91

EK A 97

GÖRSEL LİSTESİ

Sayfa

Görsel 1.1: Ankara Hamamönü evleri cumba kullanımı. 9

Görsel 1.2: Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi geleneksel Türk evlerinde pencere kullanımı. 14

Görsel 1.3: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi tavan süslemesi. 15

Görsel 1.4: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi niş ve raf kullanımı. 16

Görsel 1.5: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi odalarda ocak kullanımı.... 17

Görsel 1.6: Ankara Etnografya Müzesi rahle kullanımı. 19

Görsel 1.7: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi beşik kullanımı. 19

Görsel 1.8: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 19. Yüzyıl Osmanlı konakları oda düzenlemesi içerisinde yer alan Avrupa tarzı mobilyalar. 21

Görsel 1.9: Topkapı Sarayı kapı örnekleri..... 24

Görsel 1.10: Dolmabahçe Sarayı dış cephe pencere kullanımı. 25

Görsel 1.11: Topkapı Sarayı iç mekan pencere kullanımı. 25

Görsel 1.12: Topkapı Sarayı iç ve dış mekan pencere kullanımı. 26

Görsel 1.13: Topkapı Sarayı tavan süslemesi. 27

Görsel 1.14: Topkapı Sarayı tavan süslemesi. 27

Görsel 1.15: Dolmabahçe Sarayı tavan süslemesi. 28

Görsel 1.16: Topkapı Sarayı dolap ve niş kullanımı. 28

Görsel 1.17: Topkapı Sarayı ocak ve mangal kullanımı. 29

Görsel 1.18: Dolmabahçe Sarayı mermer şömine kullanımı 30

Görsel 1.19: Topkapı Sarayı sedir kullanımı. 31

Görsel 1.20: Topkapı Sarayı Sultan II. Mahmud'a ait taht. 31

Görsel 1.21: Topkapı Sarayı rahle kullanımı 32

Görsel 1.22: Topkapı Sarayı rahle kullanımı 33

Görsel 1.23: Dolmabahçe Sarayı Batı üslubunda mobilyaları. 34

Görsel 1.24: Ihlamur Kasrı. 35

Görsel 2.1: Hereke Dokuma Fabrikası'nda dokunan kumaş örneği. 40

Görsel 2.2: Türk ve İslam Eserleri Müzesi halı ve kilim dokumacılığında kullanılan araçlar (Halı tezgâhı, çıkrıklar, kirkitler). 46

Görsel 2.3:Türk ve İslam Eserleri Müzesi 13.yy. Anadolu Selçuklu Dönemi Konya halısı Env. No. 681. 47

Görsel 2.4: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 16. yüzyıl sonu Uşak halısı Env. No. 702. 48

Görsel 2.5: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 16. Yüzyıl sonu Osmanlı dönemi madalyonlu Uşak halısı. 48

Görsel 2.6: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 17. Yüzyıl Osmanlı dönemi Holbein tipi madalyonlu halı. 49

Görsel 2.7: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 18. Yüzyıl Osmanlı dönemi halı seccade Env. No. 801. 50

Görsel 2.8: Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi sedir üzerinde kilim kullanımı...51

Görsel 2.9: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 19. Yüzyıl Osmanlı dönemi halı seccade Env. No. 16. 52

Görsel 2.10: Dolmabahçe Sarayı dekorasyonu.....53

Görsel 2.11: Dolmabahçe Sarayı Süfera salonuna özel olarak tasarlanan halı. 54

Görsel 2.12: Topkapı Sarayı Divan-ı Hümayun sedir kullanımı.....57

Görsel 2.13: Topkapı Sarayı sünnet odası sedir kullanımı.....58

Görsel 2.14: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 19. Yüzyıl oda düzenlemesi, koltuk, masa, sandalye kullanımı.....58

Görsel 2.15: Aynalıkavak Kasrı oda düzenlemesi.....60

Görsel 2.16: Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nda dokunan kumaş örnekleri. 60

Görsel 2.17: Altın, gümüş işleme detaylı sim saçaklı kahve örtüsü.....62

Görsel 2.18: Nevşehir Kültür Müzesi gelin odası düzenlemesi. 64

Görsel 2.19: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi. 64

Görsel 2.20: Seyyid Lokmân'ın *Surnâme*'sinde Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinin tasvir edildiği iki sayfa. 65

Görsel 2.21: Topkapı Sarayı Harem yatak kullanımı. 66

Görsel 2.22: Dolmabahçe Sarayı yatak odası düzenlemesi. 67

Görsel 2.23: Sinop Etnografya Müzesi yatak kullanımı.....70

Görsel 2.24: Kocaeli Kasr-ı Hümayun cibinlik kullanımı.....71

Görsel 2.25: Ankara Beypazarı Yaşayan Müze perde kullanımı. 74

Görsel 2.26: Yozgat Müzesi başoda pencere ve perde kullanımı. 75

Görsel 2.27: Adana Atatürk Evi Müzesi perde kullanımı. 76

Görsel 2.28: Bursa 17. Yüzyıl Osmanlı Evi Müzesi perde kullanımı. 76

Görsel 2.29: Beykoz Mecidiye Kasrı perde kullanımı. 77

Görsel 2.30: Aynalıkavak Kasrı perde kullanımı. 78

Görsel 2.31: Beykoz Mecidiye Kasrı perde kullanımı. 78

Görsel 2.32: Konya Rüştü Bey Konağı sofra kullanımı. 80

Görsel 2.33: Denizli Atatürk Evi Müzesi sofrada kullanılan eşyalar. 81

Görsel 2.34: Geleneksel Türk evlerinde banyo alanları. 83

Görsel 2.35: Türk ve İslam Eserleri Müzesi hamamlarda kullanılan eşyalar.....84

Görsel 2.36: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 18. Yüzyıl Osmanlı dönemi peştamal. 86

Görsel 2.37: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 18. Yüzyıl Osmanlı dönemi havlu. 87

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Yerli üretim kumaşlar ve kullanım alanları 43

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinde yüzyıllar boyunca yer almış köklü bir devlettir. Birçok kültürü içinde barındırmış ve komşu ülkelerle her alanda karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmuştur. Tez konusuna zemin oluşturması amacıyla giriş kısmında imparatorluğun tarihsel gelişimi hakkında genel bilgi aktarılmıştır.

Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı bir uç beyi olarak varlığını sürdüren Kayı boyu, hükümdarları Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra başa geçen Osman Bey'in yönetiminde 1299 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Çevre illere yapılan seferlerle ve diğer küçük beyliklerin katılımıyla kısa zamanda topraklarını genişletmiştir. 13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Avrupa, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'ya kadar topraklarını genişletmiş ve 16. Yüzyılda dünyanın en güçlü imparatorluğu halini almıştır. 624 yıl boyunca tarih sahnesinde yer alan imparatorlukta 36 padişah başa geçmiştir.

İmparatorluğun tarihi; Kuruluş Devri (1299-1453), Yükselme Devri (1453-1579), Duraklama Devri (1579-1699), Gerileme Devri (1699-1792), Dağılma Devri (1792-1922) olmak üzere beş farklı döneme ayrılmaktadır (İnalcık, 2018: 12-28).

Kuruluş dönemi, Osman Gazi'nin bağımsızlığı ilan etmesi ile başlamakta ve İstanbul'un fethine kadar sürmektedir. Osman Gazi uçbeyi olduktan sonra Bizans yönündeki ilerlemesi sonucunda bazı şehirleri alarak başkenti Bilecik'e taşımış ve ilerlemelerine devam etmiştir. Daha sonra yönetime gelen padişahlar da Bizans üzerine birçok taarruz gerçekleştirmiş ve fetihler yaparak ilerlemeye devam etmiştir. Bu dönemde Anadolu'ya fetihler yapılmıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra I. Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht kavgaları sebebiyle Fetret Devri yaşanmış ancak Osmanlı Devleti güçlü otoritesi sayesinde bu dönemi fazla zarar almadan atlatmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile yükselme dönemine girilmiştir.

Yükselme dönemi ile Osmanlı Devleti birçok bölgede ilerlemelerinde devam etmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Yükselme döneminde fethedilen topraklar ve göçlerle artan nüfusun da etkisiyle daha geniş yerleşim alanlarına sahip olmuştur. İmparatorluk içerisinde oluşturulan merkezi

yönetim ve merkeze bağlı yerel idari kurumlarla elde edilen geniş toprakların adaletle idare edilmesi sağlanmıştır.

Padişah II. Murat idaresinde başlayan duraklama döneminde başa geçen padişahların yöneticilik vasıflarındaki yetersizlik, merkezi otoritenin zayıflamasına ve ekonomik gerilemeye neden olmuş, bu durum iç isyanları, ordu üzerindeki hakimiyetin zayıflamasını beraberinde getirmiştir. İmparatorluklar içerisinde yaşanan karışıklıklar nedeniyle fetihler durmuş, gelirler azalmıştır. Duraklama dönemini gerileme dönemi takip etmiştir.

Gerileme dönemi Avrupa kıtasında yer alan Osmanlı topraklarındaki üstünlüğün Avrupa'ya geçtiğini ortaya koyan Karlofça Antlaşması ile başlamaktadır. Duraklama döneminde başlayan iç karışıklıkların ve ekonomik sorunların devam etmesi nedeniyle Avrupa'nın karanlık çağında bilimin ve sanatın öncüsü olan Osmanlı İmparatorluğu, gerileme döneminde Avrupa'da yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Giderek zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu sömürge toprakları arayışında olan Avrupa ülkelerinin hedefi haline gelmiştir.

Gerileme Dönemi'nde ıslahata yönelik çalışmalar yapılmış ise de Avrupa'da çıkan isyanlar ve uzun süren savaşlar nedeni ile iyice zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın müttefiki olarak girdiği I. Dünya Savaşı sonunda ittifakın yenilgisiyle işgal edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı neticesinde işgalden kurtarılan topraklarda kurulan yeni devlet yapılanmasında, saltanatın ve hilafetin kaldırılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesindeki yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır.

Osmanlı halkı başlangıçta göçebe bir hayat sürmüştür. Fethettiği topraklara kendi kültürünü de götürmüş ve orada bulunan toplumun kültüründen de etkilenerek kültürel etkileşimler yaşanmıştır. Son derece hoşgörülü bir devlet politikasına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu kendi sınırları içinde yaşayan farklı din, dil ve ırka mensup insanların da haklarını koruyarak korumacı ve hoşgörülü bir anlayış benimsemiştir (İnal, 2016: 7-314).

Sabit bir mekâna ve/veya sabit bir konuta bağlı olmayan, sürekli olarak mekân değiştiren ve çadır hayatı yaşayan, birlikte yaşanılan kişiler arasında akrabalık bağı bulunan, geçim

kaynağının sadece hayvancılık olduğu göçebe ya da konar-göçer olarak nitelendirilen bu toplulukların büyük bir kısmı zaman içerisinde tarıma yönelerek yerleşik hayata geçmiştir.

Konar- göçer yaşamın sürdürüldüğü dönemde sürekli olarak yazlık ve kışlıklar arasında gidip gelen toplumlar barınma ihtiyaçlarını çadırlar ile sağlamışlardır. Ekonominin hayvancılığa dayalı olduğu konar- göçer toplumlarda pratik olmak ve kolay hareket edebilmek önemli bir unsurdur. Konar-göçer toplumların içinde bulundukları şartlar gerek gündelik yaşamlarını gerekse düşünce yapılarını oldukça etkilemiştir. Bulundukları iklim şartları ve coğrafi etkenler yaşamlarını etkileyen en önemli faktörlerden olmuştur. Konar-göçer toplumlar yaşanabilecek olası kötü durumlarda her an harekete hazır olmuşlardır. Bu durum barınma amaçlı kullanmış oldukları çadırların da genel özelliklerini belirleyen önemli bir etken olmuştur (Şahin, 2016: 25-27).

Çadırların kolaylıkla kurulup sökülmesi ve taşınması mevsimsel olarak göç eden topluluklar için çadırları en elverişli barınma alanları haline getirmiştir. Göç edilen bölgelerin arazi ve hava şartlarına uyumlanmayı sağlayan çadırlar genellikle göçebe toplulukların kolay elde edebilecekleri, hatta topluluk içerisinde üretebilecekleri malzemelerle oluşturulmuştur. İnsanların en önemli temel ihtiyaçlarından olan barınma, beslenme ve korunma gibi işlevlerin aynı alan içerisinde gerçekleştirildiği çadırlar konut mimarisinin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir.

Dünya genelinde göçebe topluluklar yaşadıkları iklim ve yeryüzü koşullarına göre farklı çadır türleri geliştirmişlerdir. Kullanılan malzeme, biçim ve büyüklük bakımından farklılıklar gösteren çadır tiplerinin en basit hali ise sırıkların birbiriyle çatıştırılarak konik bir şekil elde edilmesi ve üzerine kumaş, deri, keçe gibi malzemelerin örtülmesiyle elde edilmektedir. Birçok çadır türü arasından Anadolu'da en yaygın olarak kullanılan çadır tipi Orta Asya Türk topluluklarının geleneksel barınma alanları olarak bilinen 'yurt' adı verilen çadırlardır (Şahin, 2016: 28).

"*Ağaç kabuklarıyla örtülmüş olan yurtların keçe yurtlara oranla daha pratik ve kullanışlı oldukları söylenebilir ancak göçler sırasında taşınabilmeleri mümkün değildir. Zaman*

içerisinde yünden iplerle tutturulan keçe örtüler de bu tür çadırlar için kaplama malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştır." (Şahin, 2016: 28)

Çadırların yapımında kullanılan sırıklar ağır ve uzun olmaları nedeni ile göç edilen yerlere götürülememiştir. Sadece keçe örtüler götürülerek sırıklar göç edilen yerlerden temin edilmiştir.

"*Çadır kapısı da gerektiğinde yukarı toplanıp aşağı indirilebilen dikdörtgen bir keçe veya kalın bir halı ile kapatılır."* (Şahin, 2016: 31)

Osmanlı sınırları içerisinde göçebe toplulukların kullandığı yurt çadırlar başlangıçta sırık ve keçe gibi malzemelerle oluşturulmuştur. Hayvancılıkla geçinen bu topluluklar çadırlarda kolay elde ettikleri hayvansal lifleri taşınabilir tezgahlarda dokuyarak ya da keçeleştirerek elde ettikleri kumaşları ve halıları kullanmışlardır.

> "Çadır kapısından girince sol taraf erkeklere, sağ taraf ise kadınlara ayrılmış durumdadır. Erkek tarafının tam karşısına denk gelen kısmına 'tör' adı verilir. Burası en kıymetli (yaşlı, sözü geçen, saygı duyulan) erkek misafirler için hazırlanmıştır. 'Başköşe' ya da 'şeref mevkii' addedilen bu kısım ağırlanacak misafirlerin ağırlığına yaraşır şekilde 'koşma' adı verilen nakışlı keçe örtüler veya 'ocakçı' adı verilen özel halılarla kaplanmıştır. Sıradan erkek misafirlerin yeri ise kapının solunda bulunmaktadır. Aile efradının, kadın misafirlerin oturacağı yerler hep ayrı ayrı belirlenmiş durumdadır. Sağ arka taraf ev sahibi, ev hanımı, çocuklar ve akrabalar olmak üzere aile üyelerine aittir. Sağ ön taraf ise kadın misafirlere ayrılmıştır. Fakirlerin ve hizmetçilerin yeri kapının hemen kenarıdır." (Şahin, 2016: 32)

Çadırlarda iç düzen yine içinde yaşayanların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Küçük alanda birçok işlevin yerine getirilmesi için her eşyanın yeri bellidir. Çadır içinde yatak bölümü oturma alanının hemen arkasında yer almaktadır. Yatak bölümü oturma alanından mahremiyeti sağlamak için bir örtü ile ayrılmaktadır. Yine çadırın yatak bölümünde çadır duvarının dip kısmında sıralanmış sandıklar, keçe ve halıdan bohçalar, heybeler, çuvallar yer almaktadır. Bunların üzerine halı serilerek sedir benzeri bir oturma alanı da oluşturulmuştur. Başlıca geçim kaynağı olan hayvancılık insanların birçok ihtiyaçlarına da cevap vermiştir. Hayvanlardan elde

edilen yün, çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Çadırın ana malzemelerinden biri olan keçe, dış kısımda kullanıldığı gibi çeşitli şekillerde işlenerek çadırın iç kısmında da kullanılmıştır. Halı ve kilim benzeri ürünler çadırın içinde yer yaygıları olarak kullanılırken yine keçe ve yünden yapılan heybe, bohça ve çuval gibi ürünler çeşitli ihtiyaçlara cevap vermektedir. Göçebe hayatın getirdiği ihtiyaçları yine kendi yaptıkları çeşitli tekstil ürünleri ile karşılamışlardır (Şahin, 2016: 32-33).

Göçebe yaşam tarzının en önemli unsuru olan çadırlar dar alanda birçok işlevin gerçekleştirildiği alanlar olmuştur. Çeşitli Türk toplumlarında çadır kullanımında da yine sosyal statü farkı görülmektedir. Sıradan halkın yaşadığı çadırlar oldukça basit ve küçük bir yapıya sahipken boy beylerinin çadırları daha büyük, gösterişli olduğu ve kaliteli malzemelerden yapıldığı bilinmektedir. Çadırlar gündelik yaşamda kullanıldığı gibi bazı törenler için de (sünnet, düğün, cenaze ve benzeri) ayrı çadırlar kurulmuş ve kullanılmıştır. Yurt tipi çadır Türk toplumu tarafından uzun süre kullanılmıştır. Daha sonraları yerleşik düzene geçişte de çadırların özelliklerini görmek mümkündür. Çadırlar geleneksel Türk mimarisinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Çadırların gerek içinde gerekse dışında kullanılan eşyalar (halı, kilim, keçe vb.) da yine yerleşik düzende ev yaşamında kendilerine yer edinmişlerdir (Şahin, 2016: 35-36).

Göçebe toplumların yaşayış biçimleri, sosyal hayat içindeki gelenek ve görenekleri gibi birçok kültürel ögeyi günümüz toplumlarında da görmek mümkündür.

Kuruluş döneminde yaygın olarak göçebe topluluklardan ve küçük yerleşimlerden oluşan Osmanlı devleti gelişme döneminde fethedilen topraklar ve göçlerle artan nüfusun da etkisiyle geniş yüz ölçümlerine yayılan yerleşimlerden oluşan bir imparatorluğa dönüşmüştür. Gelişme döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı sınırlar içerisinde yapılan binalar, toplumun gereksinimleri, inançları, sosyal yaşamları, ekonomik koşullar, doğal kaynaklar, iklim ve yeryüzü şartları gibi değişkenlerin şekillendirdiği geleneksel nitelikler kazanmıştır.

Türk boyları Anadolu'yu fethettikten sonra öncelikle bu topraklarda bulunan binaları kullanmışlardır. Kuruluş döneminde daha çok tek katlı binalardan oluşan konutlar zaman

içerisinde çok katlı binalara dönüşmüştür. Bu dönüşüm sırasında insanlar ihtiyaç duydukları yeni binaları şekillendirirken kendi yaşayış tarzlarına uygun planlar geliştirmişlerdir. Türk aile yapısı, inanç ve ibadet ritüelleri, örf ve adetleri bu planların oluşturulmasında etkili olmuştur. Konut sahibinin ekonomik durumu da yapının planında etkili olan bir başka unsurdur. Bulunulan bölgenin coğrafyası, yeryüzü şekilleri, iklimi ve bitki örtüsü konut mimarisini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Anadolu konut mimarisinde coğrafi özelliklere bağlı olarak farklı yapı malzemeleri ve yapım teknikleri kullanılmıştır. İklim koşulları ve malzeme farklılıkları evlerin planlamalarını ve cephesel özelliklerini farklılaştırmıştır. Oluşan farklılıklara rağmen evlerin sofa, oda gibi yaşam birimlerinin özellikleri benzerlik gösterir. Türk evinin yerel özellikleri kuruldukları şehirlerin coğrafi özellikleri ile belirlenmiştir. Taş en yaygın yapı malzemesi olmakla birlikte ahşap, kerpiç gibi malzemeler de yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlının son döneminde kırsalda yaşayan ve tarımla uğraşan aileler için yapılan konutlar genellikle bölgede bulunan kerpiç ve benzeri malzemelerden oluşan tek katlı hatta tek odalı yapılırken, kasabalarda ve şehirlerde yaşayan orta gelir seviyesindeki esnaf ve sanatkarların konutları genellikle iki katlı, mütevazi, ahşap ve kagir binalardır (Bayartan, 2005: 102).

Osmanlı toplumunun en küçük birimini oluşturan ailelerin yaşadıkları evler, genellikle iki katlı ve bahçeli yapılardır. Bazı konutlar, kişilerin zenginlik ve saygınlık durumuna göre büyük konaklar şeklinde yapılmıştır. Tüccar, toprak sahibi, devlet erkanı gibi üste gelir seviyesine sahip kişiler için inşa edilen konaklar ise iki veya daha fazla katlıdır. İnşa edildikleri döneme göre yüksek maliyet gerektiren malzemelerin kullanıldığı, detaylı ahşap, taş ve metal işçiliklerine sahip konutlardır.

Genellikle iki katlı olarak inşa edilen konakların etrafı yüksek duvarlar ile çevrilmiştir. Duvarların içinde kalan alan avlu veya hayat olarak adlandırılmıştır.

> “Yapıların orta kısmında yer alan tercihe göre üstü kapalı veya açık, etrafı çevrilmiş bir alan olarak tanımlanan avlu; zamanla belirli sınırları olan ve insanlar tarafından belli amaçlara göre planlanıp düzenlenmiş bir mekân olarak gelişmiştir. Geleneksel Türk evi

de avlu içinde kurulmuştur. Bu özellik geleneksel konutların en önemli belirleyici özelliğidir.” (Bozkurt, Altınçekiç, 2013: 69)

Geleneksel Türk evinde avlu, yapıların orta kısmında yer alan üst kısmı içinde yaşayanların tercihlerine göre açık veya kapalı olarak kullanılan alanlardır. Kişilerin mahremiyet anlayışına ve özgürlüklerine bağlı olarak yarı genel mekanlar olarak da nitelendirilebilmektedir (Bozkurt, Altınçekiç, 2013: 72).

Avluda her şey içinde yaşayanların günlük ihtiyaçları ve kullanımına yönelik düzenlenmektedir. Geleneksel Türk evinde, evdeki kültürel yaşam tarzı avluda da görülmektedir. Mahremiyet duygusunu, sosyo-ekonomik durumu ve kültürel özellikleri avlu içinde de görmek mümkündür. Avluda evde kapalı alanlarda yapılması mümkün olmayan bazı günlük işler yapılmaktadır. Bunun yanı sıra çocukların güvenli bir şekilde oyun oynayabilecekleri bir açık alan ve aynı zamanda dinlenilen bir alan olma özelliği taşımaktadır. Ailelerin ortak kullanım alanı olarak da nitelendirilebilmektedir. Topografik yapının uygunluğunun yanı sıra iklim de avlunun yapısında önemli rol oynamaktadır. Avlunun duvarlarının yüksek yapılması mahremiyet anlayışı dışında sıcaklık, nem, rüzgâr ve yağış değerlerine göre de biçimlenmiştir. Yine gerek konutlarda gerekse avlu duvarlarında kullanılan malzeme yaşanılan bölgenin iklim şartlarına göre belirlenmektedir. Geleneksel Türk evinde, tuvalet evin dışında avluda yer almaktadır. Avlu ailelerin ortak yaşam alanlarıdır. Burada dinlenme, yemek yeme ve yapma, çeşitli ev işleri yapılmaktadır. Bu yüzden avlu günlük yaşam için uygun mekanlardır. Avluda kullanılan sedirler, minderler gibi çeşitli tekstil ürünleri günlük yaşam için gerekli kullanışlılığı sağlamaktadır (Bozkurt, Altınçekiç, 2013: 77-79).

Anne, baba, çocuklar, gelinler ve damatlar, torunlar ve torun çocukları gibi birçok bireyin bir arada yaşadığı geniş Osmanlı aile yapısı için bu tip konutlar ideal alanlar olmuşlardır. Genellikle üst katlarda bulunan odalar, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler için ayrılmış özel yaşam alanları olarak kullanılmıştır. Daha küçük konutlarda ise birçok işleve sahip odalar yer almıştır. Çadır kültüründen gelen alışkanlıkların bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek bu odalar, oturma, yatma, yemek yeme, çalışma gibi birçok işlevin yapılmasına uygun mekanlar olmuşlardır.

Pencereler Osmanlı mimarisinde mekanların gün ışığından ve ısısından yararlanılması ve havalandırılması açısından önemli rol oynayan mimari unsurlardır. Konutlarda yer alan pencerelerin sayısı ve boyutları konutun inşa edildiği yere, iklim ve çevre şartlarına göre değişiklik gösterir. Soğuk iklimlerde pencere boşlukları küçük açılırken, sıcak iklimlerde ise pencere ve kapı boşluklarının oranları daha geniş şekilde yapılmıştır.

Geleneksel Türk evi farklı bölgelerde farklı koşullara uyum sağlar şekilde oluşturulmuştur. Bu çeşitliliğe rağmen kendine has karakteristik özellikleri de vardır. Bunlardan birisi de cumbadır.

"*Cumba bina zemininin üstündeki katlardan oda veya sofanın bina esas bedeninden sokağa dışarı doğru taşmış, üstü ve etrafı örtülü biçimine denir. Küçüklerine 'şahnişin' veya 'şahniş' 'de denilen cumbaların üç etrafı pencereli olup burada oturularak sokak seyredil*ir." (Çetin, 2006: 19)

Geleneksel Türk evlerinde gerek mahremiyeti sağlamak amacıyla gerek iklimsel özellikler açısından bazı bölgelerde evlerin zemin katlarına pencere açılmadığı görülmektedir. Bu yüzden üst katlara yapılan cumbalar sayesinde sokakla bağlantı kurulabilmiştir. Ayrı bir yaşam alanı oluşturmuştur. Geleneksel Türk evinde cumbalar iki şekildedir. Oda cumbası ve sofa cumbası. En yaygın görüleni oda cumbasıdır. Odaların sokağa bakan cephelerinde kullanılmıştır. Cumbalar sayesinde odalarda günün her vaktinde güneş ışığından faydalanılmıştır. Cumbalar bulundukları odalara daha fazla değer kazandırmışlardır. Hatta evin cumbalı olan odası misafir kabul edilen 'başoda' olarak kullanılmıştır. Sofa cumbaları genellikle sofaların cepheye bakan yüzünde bulunmaktadır (Çetin, 2006: 19-20). Görsel 1'de de görüldüğü üzere geleneksel Türk evlerinde yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkan cumbanın kullanımı yer almaktadır.

Görsel 1.1: Ankara Hamamönü Evleri cumba kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Geleneksel Türk evi genellemesinde köy evlerinin yanı sıra konaklar da önemli bir yer almaktadır. Osmanlı devletinde sadrazam, vezir, şeyhülislam ve kazasker gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının yaşadıkları konaklar Osmanlı içerisinde, Türk toplumunda önemli bir yer tutmaktadır. Konaklar gerek büyüklük ve teşkilatlanma açısından birer küçük saray modelindedir. 19. Yüzyıla gelinceye kadar yönetim işleri için yapılmış ayrı kamu binalarının olmadığı bilinmektedir. Bu döneme kadar atanan valiler, eyalet merkezinde kendileri için ayrılan veya kiralanan konaklarda yaşamışlardır. Valilerin aileleri ile yaşadıkları konaklar, aynı zamanda devlet işlerinin de yürütüldüğü mekanlar olmuşlardır. 19. Yüzyıl başları Osmanlı devleti için birçok alanda değişikliklerin yaşandığı ve köklü reformların yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu reformlara bağlı olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra merkez ve taşra yönetiminde yer alan kişilerin görevlerini yaparken kullanabilecekleri yeni binalar yapılmıştır. Böylelikle hem yaşam alanı hem de devlet işlerinin yürütüldükleri konakların işlevi değişmiştir. Değişiklikten sonra bu yapılanmanın odak noktası hükümet konakları olmuştur. Bunlara sırasıyla adliye, telgrafhane, karakol, zaptiye koğuşu gibi binalar da eklenmiştir (http://www.kusadasi.gov.tr/tarihce Erişim:02.10.2020). Günümüzde Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan konaklar restore edilerek konut, otel, müze ve benzeri işlevlerde kullanılmaktadır.

‘Gayrimüslim’ ifadesi genellikle Müslümanlar dışındaki tüm grupları ifade etmektedir. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren birçok ırk ve din mensubunu içinde barındırmış bir imparatorluk olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda genel olarak İslam hukuku kurallarına göre hareket edilmiş ve içinde yaşayan topluluklara da İslam hukuku kuralları uygulanmıştır. İslam hukuku kuralları uygulanırken de gayrimüslimlerin inanç, ibadet, seyahat, eğitim ve ticaret hakları korunmuştur (Karataş, 2007: 124-125).

> “Osmanlı Devleti’nde iskân politikası gereği fethedilen yeni şehirlerde Müslümanlarla gayrimüslimler aynı mahalleleri paylaşmışlardır. Bununla birlikte diğer İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı olarak ikamet ettikleri mahalleleri olmuştur. Ancak söz konusu yerleşim alanları zimmilerin toplumdan soyutlanmalarına sebep olacak şekilde oluşturulmamıştır.” (Karataş, 2007: 126)

“‘Saray’ aslen Farsça bir kelime olup ‘ev, mesken, konak, menzil’ manalarına gelmektedir. Türkçede “saray” kelimesi bu manalarla birlikte “büyük konak, hükümdarın ikametgahı, hükümdarın sarayı, kasrı, köşkü” anlamında kullanılmaktadır.” (Ferrari, 2009: 205)

İstanbul’un fethinden önce 1326-1365 yılları arasında Bursa, 1365-1453 yılları arasında Edirne Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olmuştur. Başkent oldukları dönemlerde bu şehirlerde saraylar inşa edilmiştir. 1453 yılında İstanbul’un fethi ile birlikte İstanbul başkent ilan edilmiştir. İstanbul’un başkent olmasıyla birlikte buraya Osmanlı Devleti’nin en gösterişli ve görkemli sarayları inşa edilmiştir. Bu saraylardan bazıları şunlardır:

Topkapı Sarayı, İstanbul’un Fatih semtinde 1460- 1478 yılları arasında inşa edilmiş ve 19. Yüzyıla kadar eklenen yapılarla genişlemiştir. Saray, 700.000 metrekarelik bir alan kaplamaktadır. Avrupa yakasında İstanbul Boğazının Marmara Denizi ile buluştuğu alanı gören tepe üzerine konumlanmıştır. Saray yapıları geçişli dört avlu ve çevresindeki mimari yapılardan oluşmaktadır. Serbest bir mimari düzen uygulanan saray; dış saray, iç saray ve harem olarak gruplandırılmıştır. Geleneksel Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşıyan Topkapı Sarayı, Fatih Sultan Mehmet’ten Sultan Abdülmecid’e kadar yaklaşık 400 yıl boyunca imparatorluğun

yönetim merkezi ve padişahların konutu olmuştur (https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/topkapi-sarayi Erişim: 29.01.2020).

Dolmabahçe Sarayı, İstanbul'un Beşiktaş semtinde 1843-1856 yılları arasında tüm ek yapılarıyla birlikte tek seferde inşa edilmiştir. 19. Yüzyıl ile birlikte başlayan yenileşme ve modernleşme hareketinin ortaya çıkardığı en görkemli eser niteliğindedir. Dolmabahçe Sarayı, 110.000 metrekarelik bir alan üzerinde kurulmuştur. Saraylar Müdürlüğü tarafından hazırlanan tanıtım broşüründe yer alan bilgilere göre Dolmabahçe Sarayı'nın ana yapısı selamlık, harem ve tören alanı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. 285 odası, 44 salonu, 68 tuvaleti ve 6 hamamıyla monoblok bina olarak Türkiye'deki en büyük saray durumundadır. Batı kökenli mimari formlardan yararlanılmıştır. Barok, Rokoko ve Neo-klasik mimari tarzlarını yansıtmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nın tamamlanmasının ardından Topkapı Sarayı'nın tüm işlevlerini üstlenmiştir (https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/dolmabahce-sarayi Erişim: 29.01.2020).

Beylerbeyi Sarayı, İstanbul'un Üsküdar semtinde 1863-1865 yılları arasında inşa edilen bir saltanat sarayıdır. Dış cepheden batı üslubu etkileri, içeride ise klasik Osmanlı saray yapısı özelliklerini taşıyan Beylerbeyi Sarayı, inşasından itibaren çoğunlukla yazlık saray olarak kullanılmış ve aynı zamanda devletin üst düzey misafirlerinin ağırlandığı bir misafirhane olarak kullanılmıştır. Beylerbeyi Sarayı 3000 metrekarelik bir alanda konumlandırılmıştır. Mabeyn ve harem olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Sarayın ana binası bodrum katı ile birlikte 3 katlıdır 24 oda ve 6 salondan oluşmaktadır (https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/beylerbeyi-sarayi?detay=tarih Erişim: 29.01.2020; Karahüseyin, 2019: 114).

Yıldız Sarayı, İstanbul'un Beşiktaş semtinde ilk kez Sultan III. Selim'in 1789-1807 yılları arasında annesi Mihrişah Sultan için yaptırılmış ve sonrasında II. Abdülhamit tarafından 1876-1909 yılları arasında Osmanlı devletinin idari merkezi olarak kullanılmıştır. Saray yapısı II. Abdülhamit'in siyasi ve politik anlayışına uygun olarak yıldan yıla genişleyerek 500.000 metrekareyi bulmuştur. Her bir birim ayrı binalarda yer almıştır (https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/yildiz-sarayi Erişim: 29.01.2020).

Sarayların yanı sıra kasır ve köşk adı verilen büyük konutlar da misafirhane, saray mensuplarının kısa süreli konaklamaları, konukların ağırlanması gibi amaçlara hizmet etmiştir. Aynalıkavak Kasrı, Ihlamur Kasrı, Beykoz Mecidiye Kasrı bunlardan bazılarıdır.

1.1 GELENEKSEL OSMANLI (TÜRK) EVİNDE MEKANLARIN İÇ TASARIMI

Türk toplumu, yerleşik hayata geçişte inşa etmiş oldukları konutlarda da tıpkı çadır düzenine benzer bir düzen oluşturmuştur. Konar-göçer hayatın gerekliliği olan işlevsellik, yalınlık gibi özellikler geleneksel Türk evinde de kendini göstermektedir. İlerleyen zamanlarda ise yaşam olanakları, çevresel faktörler, iklim şartları, mahremiyet anlayışı ve dinin etkisiyle çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Geleneksel Türk evlerinde, bölgelere göre yapı malzemeleri (ahşap, kerpiç, taş ve benzeri) farklılık gösterse de iç mekân kurgusunu oluşturan oda, sofa gibi temel etkenler değişmemiştir.

Türk evi, genel olarak odaların sofa etrafında dizilmesi ile oluşmuştur. Odaların genel nitelikleri aynı olmakla birlikte odalar arası alan olarak nitelendirilen sofalar ise değişken bir yapıya sahiptir.

1.1.1 Geleneksel Osmanlı (Türk) Evinde Sofa

Geleneksel Türk evinde odaların birbirleriyle bağlantısı yoktur doğrudan sofaya açılmaktadır. Sofa odalar arasında etkileşimin sağlandığı ortak alan özelliği taşımaktadır. Sofalar katlar arasındaki bağlantıyı da sağlamaktadır (Bozkurt, 2012: 50-51). Geleneksel Türk evlerinde sofasız, dış sofalı, orta sofalı, iç sofalı plan tipleri kullanılmıştır.

"Sofalarda geçit ve dolaşım dışında oturmaya ayrılmış yerler de vardır. Bu oturma yerleri zamanla özelleşerek, sofadan belli bir şekilde yükseltilerek ayrılmıştır. Bu özel oturma yerleri eyvan, köşk, sekilik ve tahttır." (Bozkurt, 2012: 51)

1.1.2 Geleneksel Osmanlı (Türk) Evinde Oda

Geleneksel Türk evinin şekillenmesinde en önemli etken odalardır. Konutlarda oda ana yaşam birimidir. Çadırlarda görülen tek bir mekânda birçok işlevin (oturma, yatma, yemek yeme vb.)

yerine getirilmesi özelliği konutların iç mekân donatıları arasında en önemli konuma sahip olan odalarda da aynı şekilde görülmektedir.

Türk evinde odalar, form olarak kare veya dikdörtgen biçimdedir. Odalarda bulunan mekân unsurlarının ölçüleri kullanıcıların proporsiyonları dikkate alınarak düzenlenmiştir. Odanın genişliği karşılıklı oturan insanların birbirlerinin hareketlerini algılayabilecekleri ve seslerini rahatlıkla duyabilecekleri şekilde 3 ile 5 m arasındadır. Bununla birlikte mekânda kullanılan mimariyle bağlantılı iç mekân ögeleri de kullanıcıların rahatlıkla ulaşabilecekleri ölçülerde konumlandırılmıştır (Tokol, 2014: 16).

Odalar içerisindeki unsurlar mimariyle bağlantılı ve mimariden bağımsız olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Binanın inşası esnasında konumları belirlenen taşınamayan, yeri değiştirilemeyen sabit unsurlar mimariyle bağlantılı iç mekân ögeleri olarak sınıflandırılmıştır. Konumları değiştirilebilen unsurlar ise mimariden bağımsız iç mekân ögeleri olarak sınıflandırılmıştır.

1.1.3 Mimariyle Bağlantılı İç Mekân Ögeleri

Kapı, pencere, ocak, tavan, gömme dolap, niş, raf, sedir ve yer döşemeleri gibi iç mekânın özelliklerini belirleyen aynı zamanda kullanıcıya farklı işlevler sunan unsurlar konumları Osmanlı konutlarının inşası esnasında belirlenen, taşınması mümkün olmayan dolayısıyla mimarinin parçası olarak tasarlanan ögelerdir.

Osmanlı evlerinde odalara açılan kapılar genellikle tek kanatlı ve içe doğru açılır şekilde tasarlanmıştır. Batılılaşma eğiliminden sonra inşa edilen köşk, konak ve benzeri büyük konutlarda iki kanatlı kapılar da görülmektedir. Odanın mahremiyetinin sağlanabilmesi açısından yapı planlarında kapılar genellikle odanın ortasına değil duvarların birleştiği kısımlara yakın olacak şekilde konumlandırılmıştır.

“Türk evinde pencerenin önemi boyutsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. 19. yy'ın ortalarına kadar pencereler iki katlı olarak yapılmıştır. Alt pencerenin boyutları daha büyük ve

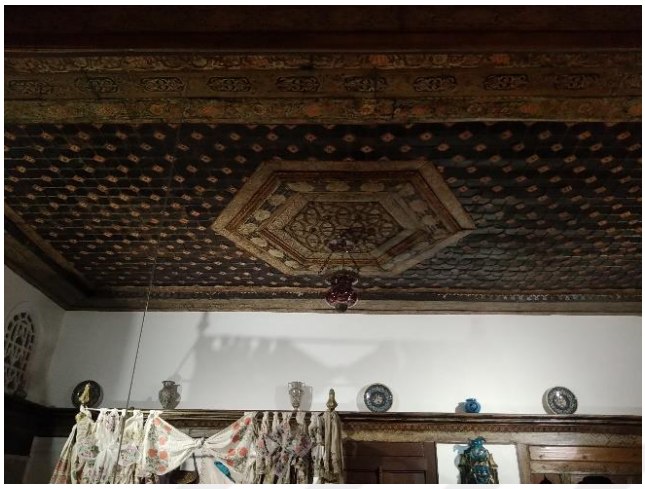
yalın olup açılıp kapanabilen, ahşap kapaklara sahiptir. Üst pencere ise daha küçük boyutta olup, özenli ve hareketsizdir." (Bozkurt, 2012: 48)

Odalarda bulunan pencere boyutları kullanıcıların proporsiyonları ve kullanım şekilleri dikkate alınarak düzenlenmiştir. Kat yükseklikleri büyük olan evlerde ışık ve süs amaçlı tepe penceresi de kullanılmıştır. Sedir adı verilen alçak oturma alanlarının bulunduğu odalarda pencerelerin yerden yükseklikleri sedirlerin sırt minderlerinin bittiği yerde başlayacak şekilde düzenlenmiştir (bkz. gör. 2). Pencerelerin dış kısımlarında hem mahremiyeti sağlamak için hem de yağmur, kar, rüzgâr ve hırsızlık olaylarına karşı önlem olarak ahşap kepenkler, panjurlar ve kafesler kullanılmıştır.

Görsel 1.2: Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi geleneksel Türk evlerinde pencere kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Osmanlı evlerinde ev sahibinin gelir düzeyine bağlı olarak oda tavanlarında ahşap işçiliği ve resimlerden oluşan zengin tavan süslemeleri bulunmaktadır (bkz. gör. 3). Tavanlar odanın en gösterişli ve süslü yerleri olarak göze çarpmaktadır. Tavan süslemelerinde bölgeye, yöreye hatta süslemeyi yapan ustaya göre birbirinden farklı teknik ve uygulama çeşitleri görülebilir. Kündekari tekniği, oyma tekniği, boyama tekniği, kalem işi tekniği tavan süslemelerinde kullanılmış olan geleneksel tekniklerdendir.

Görsel 1.3: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi tavan süslemesi.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Odalarda bulunan dolap ve yüklükler genellikle eşyaların depolanması ve saklanması amacıyla kullanılmıştır. Gece olduğunda dolaplarda gizlenen döşek, yorgan, yastık gibi malzemeler çıkarılarak mekân yatma odasına dönüşürken, yemek zamanında sini, sofra bezi gibi malzemeler dolaplardan çıkarılarak mekân yemek odasına dönüştürülmüştür. Dolapların bir başka özelliği ise yıkanma yeri olarak da kullanılmış olmasıdır. İçerisinde genellikle sert ve su geçirmeyen malzemelerle yapılmış, kullanıcının oturur pozisyonda yıkanabileceği bir küvet yerleştirilen ve 'gusülhane' adı verilen bu dolaplar, kapakları kapatıldığında odanın geri kalanında kullanılan diğer dolaplardan ayırt edilemez. Bunların yanı sıra 'dönme dolap' olarak bilinen dolaplar da kullanılmıştır. Dönme dolaplar haremlik ve selamlık olarak ayrılmış odalar arasında konumlandırılmıştır. Bu dolaplar haremdeki kadının görünmeden selamlık bölümündeki erkeklere servis yapması amacıyla tasarlanmıştır (Bozkurt, 2012: 47).

"Ayrıca bu dolaplarda sadece yatak, giysi saklanmamaktadır. Mutfak için gerekli olan kaplar, silah, leğen, havlu, atların koşum takımı da saklanmaktadır." (Bozkurt, 2012: 47)

Geleneksel Türk evlerinde dolapların yanı sıra niş kullanımı da göze çarpmaktadır. İnşaat sırasında duvarlarda girinti olarak bırakılan alanlar ahşap raflarla bölünerek kitap, cam obje gibi sergilenmesi tercih edilen nesnelerin yerleştirildiği raflar olarak kullanılmıştır (bkz. gör. 4).

Görsel 1.4: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi niş ve raf kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Mekânın ısıtılmasını ve mekân içerisinde yemek pişirilmesini sağlayan ocakların konumu binanın inşası esnasında belirlenen unsurlardır. Odanın içerisine açılan kısmı konkav yarım daire şeklinde veya düz çıkma şeklinde tasarlanan ocaklar inşa edildiği taş, tuğla gibi sert yapı malzemeleriyle yapılmıştır. Dumanı çekmek için baca sistemine sahip olan ocakların önünde ateşin sıçraması durumunda zemini koruyan bir yükselti bulunmaktadır. Odalarda ocaklar görsel 5'te görüldüğü gibi kullanılmıştır.

"Zengin evlerde ve baş odalarda ocak, işlevselliğin yanı sıra estetik bir görevde üstlenmiştir." (Bozkurt, 2012: 48)

Görsel 1.5: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi odalarda ocak kullanımı. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Odalarda yatma ve oturma işlevlerini yerine getiren sedirler genellikle pencere önlerine konumlandırılan, aralıksız olarak yan yana sıralanmış ahşap kasalardan modüler olarak veya inşaat esnasında kullanılan sert malzemelerden yükselti şeklinde oluşturulan unsurlardır. Ortada kalan alanın rahat kullanılabilmesi amacıyla sadece duvar kenarlarına konumlandırılan sedirler mekânın büyüklüğü ve kullanım amacına bağlı olarak, odanın iki veya üç kenarına yapılmışlardır.

"Sedirler 75 cm eninde 35 cm yüksekliğinde yapılmaktadır." (Bozkurt, 2012: 50)

Üzerinde oturabilmek için minder gibi çeşitli yumuşak malzemeler kullanılmıştır. Sedirlerin alt kısımlarında kalan bazalar işlemeli örtülerle kapatılmıştır. Kullanıcının oturacağı kısımlarda içleri farklı dolgu malzemeleri ile doldurulmuş kare veya dikdörtgen minderler, kullanıcının sırtını yaslayacağı kısımlarda dar uzun dikdörtgen yastıklar kullanılmış, bu yastık ve minderler ölçülerine uygun olarak desenlendirilmiş işlemeli kılıflarla kaplanmıştır (Bozkurt, 2012: 46-50).

1.1.4 Mimariden Bağımsız İç Mekân Ögeleri

Batılılaşma eğiliminin başladığı 19. Yüzyıla dek Osmanlı Müslüman konutlarında çok zengin çeşitliliğe sahip olmamakla birlikte çeşitli mobilyalar kullanılmıştır. Sandık, yer sofrası, rahle, beşik, tabure ve sehpa, kavukluk gibi mobilyalar genellikle odanın efektif kullanılabilmesi amacıyla ya kullanım haricinde depolanabilir ürünler ya da katlanarak küçültülebilecek şekilde portatif ürünler olarak tasarlanmış iç mekân ögeleridir.

Sandıklar hemen her evde depolama amacıyla kullanılmış olan ürünlerdir. Türk geleneklerine uygun olarak kadınların evlenirken çeyizlerini içerisine koyarak yeni evlerine getirdikleri sandıklar genellikle ahşaptan üretilen ve üzerlerine ahşap işçiliği, metal işçiliği veya boyama ile çeşitli süslemeler yapılan mobilyalardır.

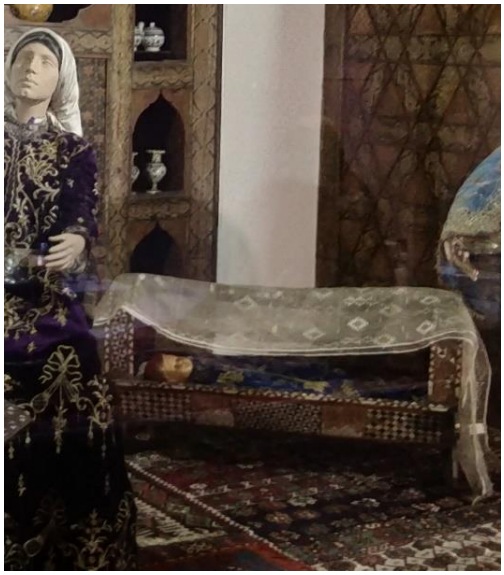
Yemek, insanların temel ihtiyacı olmakla birlikte sosyal hayat içinde önemli bir yere sahiptir. Geleneksel Osmanlı kültüründe sofra adabının ve yemek kültürünün önemli bir yeri vardır. Sofraya büyüklerden önce oturmamak gibi bu konu ile ilgili belirlenmiş bazı kurallar da bulunmaktadır. Türk kültüründe batı tarzı mobilyaların kullanımına kadar yer sofrası adı verilen alçak sofralarda yemek yeme alışkanlığı devam etmiştir. Yemek zamanı geldiğinde dolaplardan sofra bezi, sini gibi eşyalar çıkartılarak hazırlanan sofralar yemekten sonra toplanarak tekrar dolaplara kaldırılmıştır.

Rahle adı verilen okuma sehpaları özellikle cami, medrese, okul gibi mekanlarda kullanılsa da geleneksel Osmanlı evlerinde de yerini almıştır. Yazı yazmak amacıyla düz ve sabit olarak veya kitap okumak amacıyla çapraz ve portatif olarak ahşaptan üretilen rahleler kullanıcının yerde oturmasını gerektirecek şekilde alçak olarak tasarlandıkları gibi sedirde oturan kullanıcıya uygun yükseklikte de tasarlanmışlardır (bkz. gör. 6). Rahleler oyma, kafes işi, sedef kakma, boyama gibi çeşitli el işçilikleri ile dekore edilmiştir.

Görsel 1.6: Ankara Etnografya Müzesi rahle kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Beşik, yeni doğan bebeklerin ve küçük çocukların yatması için kullanılan sabit veya sallanabilen bir mobilyadır. Görsel 7'de görüldüğü üzere genellikle ahşap malzemeden yapılan beşikler çeşitli el işçilikleri ile süslenmiştir. Beşikler malzemeleri ve işçilikleri ailenin maddi durumuna göre çeşitlilik gösteren mobilyalardır.

Görsel 1.7: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi beşik kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Tabureler kol ve sırt dayama yeri bulunmayan oturma amaçlı kullanılan eşyalardır. Sehpalar ise servis ve sunum amaçlı kullanılan işlevsel mobilyalardır. Osmanlı evlerinde sıklıkla kullanılmış olan bu mobilyalar genellikle yere yakın ve küçük boyutlarda tasarlanmıştır. Bu mobilyalar da malzeme, işçilik ve süsleme açısından ailenin gelir durumuna göre çeşitlilik göstermektedir.

Duvara monte edilerek kullanılan bir çeşit raf olan kavukluk (lambalık), Osmanlı evlerinde sıklıkla rastlanılan eşyalar arasındadır. Üzerine fes, kavuk, şamdan ve gaz lambası konulması için kullanılmaktadır. Genellikle ahşap malzemeden üretilen bu rafın üzerine çeşitli el işçiliği süslemeler yapılmıştır. Benzer ürünler günümüzde de Türk evlerinde dekoratif amaçlı kullanılmaktadır.

1.1.5 Batılılaşma Sürecinin Konut Dekorasyonuna Yansıması

"Modernleşme kavramı, az gelişmiş toplumlar tarafından gelişmiş toplumların sahip olduğu çeşitli özelliklerinin kabul edilmesi olarak algılanmakta ve sosyal ile kültürel yaşamdaki dönüşümleri içermektedir." (Demirarslan, 2007: 40)

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketinin ilk yansımaları askeri ve teknik alanda görülmüş, sonrasında ulaşım ve haberleşmenin gelişmesi ile günlük yaşam üzerinde de oldukça etkili olmaya başlamıştır. Başlangıçta bu durum saray mensupları ve halk tarafından tepki ile karşılanmış olsa da zaman içerisinde batılılaşma hareketi kendini birçok alanda göstermiştir.

Modernleşme/batılılaşma sürecine girilmesi ile birlikte Avrupa tarzı mimari akımlardan etkilenilerek Türk evlerinde çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimleri hem mimari unsurlarda hem de iç mekân ögelerinde görmek mümkündür. Mekanların iç tasarımında haremlik selamlık anlayışının kalkması, başoda yerine salon kavramının ortaya çıkması gibi değişiklikler yaşanırken, sokaklarda ve konutların biçimlerinde de değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Zamanla konutlarda kullanılan cumbalar yerini balkonlara bırakmış ve sosyal konutlar oluşmaya başlamıştır (Demirarslan, 2007: 61).

Batılılaşma hareketi ile birlikte konutlara yeni mobilyalar girmiştir. Oturma odalarında artık sedir yerine koltuk ve kanepe, yer sofrası yerine masa, sandalye gibi mobilyalar kullanılmaya başlanmıştır.

"Koltuk ve kanepeler, orta masaları, iskemleler, sehpalar salon mekanlarının statü belirleyici ögeleri olmuş ve zamanla mekânda mobilya kullanımında takım anlayışı belirgin hale gelmiştir. Alçak sedirlerin yerine yüksek arkalıklı koltuklarda oturulmaya başlanması konut cephelerinde pencerenin parapet duvarlarının yükselmesine yol açmıştır." (Demirarslan, 2007: 54)

Konsol, büfe, ayna gibi Avrupa tarzı mobilyaların kullanımın yaygınlaşmasıyla geleneksel Türk evlerinde yer alan başodaların yerini misafir odaları ve salonlar almıştır. Görsel 8'de görüldüğü üzere özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde batılılaşma etkisiyle Avrupa tarzı eşyaların kullanımı yaygınlaşmıştır.

Görsel 1.8: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 19. Yüzyıl Osmanlı konakları oda düzenlemesi içerisinde yer alan Avrupa tarzı mobilyalar.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Hareketli mobilyaların kullanılmaya başlanmasıyla birlikte odalar işlevsel özelliklerine göre düzenlenmeye başlamış bu değişim Osmanlı evlerinde uyumak için ayrı odaların düzenlenmesine yol açmıştır.

"Konutta yatma eylemi Osmanlı-İslam kültürünün mahremiyet özelliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü en geç etkilenen işlev olmuştur." (Demirarslan, 2007: 50)

Dolaplardan indirilip yere serilen döşekler yerini karyola ve yataklara bırakmıştır ve böylece yatak odası kavramı da oluşmuştur. Yatak odalarında karyola ve yatak dışında giysi dolabı, komodin ve şifonyer gibi mobilyalar kullanılmaya başlanmıştır.

Batılılaşmanın getirdiği değişiklikler odalardaki kapı, pencere, ocak, gibi mimariyle bağlantılı unsurlarda da değişime neden olmuştur. Kapıların iki kanatlı yapılması, pencerelerde boyutsal değişimler, ocak kullanımı yerine 'peç' adı verilen sobaların kullanımı gibi değişiklikler yaşanmıştır (Bozkurt, 2012: 46-48).

1.2 SARAY, KÖŞK VE KASIRLARDA MEKANLARIN İÇ TASARIMI

Osmanlı İmparatorluğu'nda hem padişahların ve yakınlarının konutları hem de devlet işlerinin yürütüldüğü mekanlar olmaları sebebiyle saraylar çok odalı ve birden fazla binanın bir arada olduğu yapılar olarak tasarlanmıştır. Sarayların iç mekanları da bu çok amaçlı kullanıma hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Kültürel özellikler ve gelenekler doğrultusunda konutlarda saraylarda köşk ve kasırlarda benzer işlevleri yerine getiren unsurlar bulunmaktadır. Ancak bu unsurlar üretildikleri malzeme ve işçilik kaliteleriyle birbirinden ayrılmaktadır.

1.2.1 Saray, Köşk ve Kasırlarda Salon

Tez kapsamında yapılan araştırmalarda odaların özelliklerinin detaylı olarak aktarıldığı akademik çalışmalardan yararlanılmış ancak saray, köşk ve kasırlarda odaların özelliklerini detaylı olarak ele alan araştırmalara yeteri kadar rastlanmamıştır. Bu nedenle İstanbul'da bulunan saraylar, bazı köşk ve kasırlar ziyaret edilmiş, yapılan gözlemlere konu içerisinde yer verilmiştir.

Osmanlı saraylarında çok sayıda salon olduğu ve bu salonların farklı amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin; Dolmabahçe Sarayında yer alan Medhal Salon, yabancı elçilerin ve konukların Osmanlı devlet protokolüyle ilk karşılaştıkları nokta özelliği taşımaktadır. Yine Dolmabahçe Sarayında önemli bir yeri olan Muayede Salonu oldukça ihtişamlı bir tören bayramlaşma salonudur. Bu gibi işlevlerde kullanılmak üzere diğer saray ve köşklerde de birçok salon bulunmaktadır.

1.2.2 Saray, Köşk ve Kasırlarda Oda

Saray, köşk ve kasırlar çok odalı yapılar olmaları sebebiyle geleneksel konutlardan ayrılmaktadır. Geleneksel Osmanlı konutlarında odalar yatma, oturma, yemek yeme, yemek pişirme gibi birçok işlevin bir arada yapıldığı mekanlar iken, saray, köşk ve kasırlarda, özellikle batılılaşma eğilimi sonrasında inşa edilen yapılarda yemek pişirme, yemek yeme, misafir ağırlama gibi işlevler için ayrı odalar tahsis edilmiştir. Konutlarda ısınma ve yemek pişirme işlevlerini yerine getiren ocaklar saray, köşk ve kasırlarda sadece ısınma işlevini yerine getiren şömine formuna yakın unsurlar olarak kullanılmıştır. Bu tip çok odalı yapılarda ısıtma işlevi için çini sobaların da sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Saray, köşk ve kasırların iç mekân düzenlemelerinde kullanılan ögeler, mimariyle bağlantılı ögeler ve bağımsız ögeler olmak üzere incelenmiştir.

1.2.3 Mimariyle Bağlantılı İç Mekân Ögeleri

Sarayların iç dekorasyonunda önemli bir yeri olan kapılar, oldukça gösterişli ve geleneksel evlere göre daha büyük boyutta kullanılmışlardır. Genellikle iki kanatlı bir yapıya sahip olup daha çok ahşap malzemeden yapılsalar da demir gibi sert malzemeler de kullanılmıştır. Kapı kanatlarında zengin el işçilikleri ile motifler ve süslemeler yapılmıştır. Ayrıca kapı üzerlerinde metal aksesuarlar da kullanılmıştır (Aras, 2013: 32). Görsel 9'da görüldüğü üzere Topkapı Sarayı kapı örneklerinde farklı malzeme ve tekniklerde kapılar yer almaktadır.

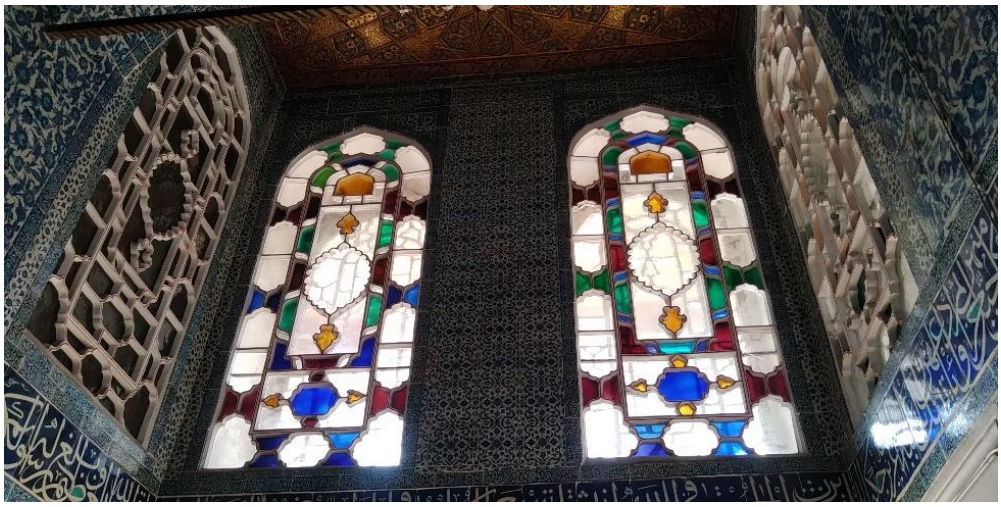
Görsel 1.9: Topkapı Sarayı kapı örnekleri.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Osmanlı saray yapılarında, saray yapısının ihtişamına katkı sağlayan çok sayıda pencere bulunmaktadır. Geleneksel Osmanlı evlerinde olduğu gibi havalandırma ve aydınlatma amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Büyük boyutlarda olduğu için genellikle çift kanatlıdır ve iki veya daha fazla kattan oluşmaktadır. Pencerelerin kanat kısımları kapı kanatlarında olduğu gibi çeşitli el işçilikleri ile süslenmiştir.

Topkapı Sarayı'na yapılan ziyarette saray içinde yer alan köşk ve binalardaki pencerelerde çeşitli metal işçiliği ile süslenmiş demir korkulukların varlığı gözlenmiştir. Gün ışığından azami miktarda yararlanmayı mümkün kılan tavana yakın veya kubbelerde yer alan pencereler, vitraylarla süslenerek dekoratif unsurlar haline getirilmiştir. Odaların mahremiyetinin sağlanması amacıyla pencereler genellikle odanın duvar hizasının dışına taşacak şekilde yapılmış ve pencerelerin dışında ve-veya içinde çift kanatlı panjurlar kullanılmıştır (bkz. gör. 10-11-12).

Görsel 1.10: Dolmabahçe Sarayı dış cephe pencere kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 26.01.2020)

Görsel 1.11: Topkapı Sarayı iç mekan pencere kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Görsel 1.12: Topkapı Sarayı iç ve dış mekan pencere kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Osmanlı saraylarının birçok alanlarında gösterişli süslemeler göze çarpmaktadır. Bu alanlardan biri de tavanlardır. Saray tavanlarında çeşitli teknikler kullanılarak süslemeler yapılmıştır. İstanbul'daki ilk saray olan Topkapı Sarayı tavan süslemelerinde daha çok Osmanlı tarzı desenler ve çini kullanımı göze çarpmaktadır. Mekânın geri kalanıyla bir uyum içinde olan tavanlarda boyama, oyma gibi çeşitli süsleme teknikleri kullanılmıştır. Batılılaşma döneminde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nda da yine gösterişli ve ince işçilikli tavan süslemeleri dikkat çekmektedir. Topkapı Sarayı'na kıyasla Dolmabahçe Sarayı'nda teknik olarak batı üsluplarının etkilerini görmek mümkündür (bkz. gör. 13-14-15).

Görsel 1.13: Topkapı Sarayı tavan süslemesi.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Görsel 1.14: Topkapı Sarayı tavan süslemesi.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Görsel 1.15: Dolmabahçe Sarayı tavan süslemesi.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/dolmabahce-sarayim)

Sarayların odalarında bulunan dolap ve yüklükler, odalarda bulunan eşyaların saklanması ve depolanması amacıyla kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nda mimariyle bağlantılı olarak yapılmış gömme dolapları ve nişleri görmek mümkündür. Dolaplarda yine günlük kullanım eşyalarının yanı sıra yatak, yorgan, yastık gibi malzemelerde saklanmıştır. Yine mekânda kullanılan diğer nesneler gibi dolap kapaklarında çeşitli süslemeleri görmek mümkündür. Nişlerin iç kısımları da çini ve boyamalarla süslenerek mekânda bütünlük sağlanmıştır. Görsel 16'da Topkapı Saray yapısı içinde dolap ve niş kullanımı görülmektedir.

Görsel 1.16: Topkapı Sarayı dolap ve niş kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Saray, köşk ve kasırlarda oda planlaması içinde mimariyle bağlantılı olarak inşa edilen, mekânın bir parçası olan ocaklar bulunmaktadır. Özellikle batılılaşma dönemi öncesi yapılarda bu ocaklara rastlamak mümkündür. Saray, köşk ve kasırların odalarında bulunan ocakların mekânın ısıtılması ve-veya dekoratif amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Odalarda bulunan diğer elemanlarda da olduğu gibi ocaklar da çeşitli el işçilikleri ile süslenerek odada bütünlük sağlanmıştır. Bazı odaların orta kısımlarında yine mekânın ısıtılması işlevinde kullanılmak üzere seyyar mangallar da kullanılmıştır (bkz. gör. 17). Batılılaşma dönemi ve sonrasındaki yapılarda ise ocakların yerini çini sobaların ve şöminelerin aldığı görülmektedir. Soba ve şömineler de tıpkı ocaklar gibi çeşitli ince el işçilikleri ile süslenerek mekânın geri kalanı ile bütünlük sağlamıştır (bkz. gör. 18).

Görsel 1.17: Topkapı Sarayı ocak ve mangal kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Görsel 1.18: Dolmabahçe Sarayı mermer şömine kullanımı.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/isitmanin-zarif-hali-dolmabahce-sarayi-soba-ve-somineleri)

Odalarda oturma amaçlı ve çeşitli işlevlerde kullanılan sedirler batılılaşma dönemi öncesinde Osmanlı saray, köşk ve kasırlarında da kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nda bulunan sedir örnekleri incelendiğinde, sedirlerin yerde dışarısını rahat görebilecek şekilde pencere önlerinde konumlandırıldığı gözlemlenmiştir. Sedirlerde uzun minder ve arka kısımlarında arkalık yastıklar kullanılarak bir oturma düzeni sağlanmıştır (bkz. gör. 19). Bu minder ve yastıklar odanın geri kalanında kullanılan diğer unsurlar ile bir bütünlük oluşturacak şekilde çeşitli desen ve renklerdedir. Özellikle bordo ve kırmızı tonlarda jakar desenli kadife kumaşlar ile kaplanmıştır. Mekânda kullanılan perdeler de yine benzer renk ve tonlarda kumaşlar kullanılarak bir bütünlük sağlanmıştır. Topkapı Sarayı'nda, Fransa kraliyet ailesinin mobilya tedarikçisi Charles Joseph Lemarchand tarafından Osmanlı beğenisine uygun olarak Paris'te yapılmış olan Sultan II. Mahmud'a ait taht bulunmaktadır. Altın varakla kaplanmış olan taht üzerinde el işçiliği ile Osmanlı'ya ait birçok figür işlenmiştir. Tahtın alt kısmında püskül kullanılmıştır. Tahtın oturma kısmı bordo jakar desenli kadife kumaş ile kaplanmış, arka ve yan kısımlarda bulunan yastıklar da aynı kumaş ile kaplanmıştır. Taht Osmanlı tarzını yansıtan desen ve renktedir (bkz. gör. 20).

Görsel 1.19: Topkapı Sarayı sedir kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Görsel 1.20: Topkapı Sarayı Sultan II. Mahmud'a ait taht.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

1.2.4 Mimariden Bağımsız İç Mekân Ögeleri

19. Yüzyıla kadar batılılaşma öncesi dönemde saray, köşk ve kasırlarda mimariden bağımsız çeşitli iç mekân ögeleri olan sandık, yer sofrası, rahle, beşik, tabure, sehpa, kavukluk ve benzeri eşyalar geleneksel Osmanlı evlerinde kullanıldıkları amaçlarla kullanılmışlardır.

Köşk ve kasırlarda sandıklar, beşikler, kavukluklar, sehpa ve tabureler gibi diğer eşyalar kıymetli malzemeleri, zengin süslemeleri ve üstün işçilikleriyle geleneksel Osmanlı evlerinde kullanılan eşyalardan ayrılmaktadır.

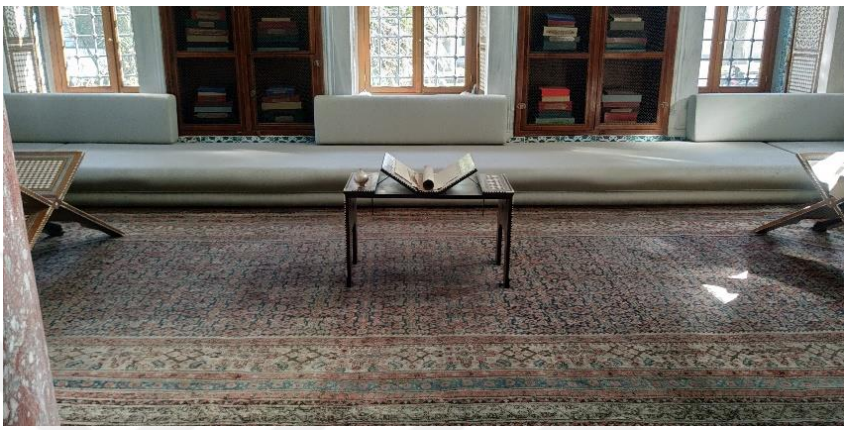
Batılılaşma sürecine kadar saray, köşk ve kasırlarda kullanılmış olan yer sofraları yere serilen bez üzerine yerleştirilen taşıyıcı ayaklar ve bu ayaklar üzerine yerleştirilen sini adı verilen geniş tepsilerden oluşmaktadır. Topkapı Sarayı müzesinde yemek zamanı sofranın altına serilmek üzere kullanılan yuvarlak formda deri parçalar yer almaktadır. Saray sofralarında kullanılan sinilerin geleneksel Osmanlı evlerinde kullanılan sinilere göre oldukça büyük olduğu gözlemlenmiştir.

Geleneksel Osmanlı evlerinde de kullanılmış olan rahlelerin yüksek işçilik ve malzeme kalitesine sahip olanları Osmanlı saraylarında da aynı amaçlarla kullanılmıştır. Konutlarda az sayıda olan rahleler saraylarda eğitim alan ve eğitim veren kişilerin fazla olması sebebi ile çok sayıda kullanılmıştır. Görsel 21'de görüldüğü gibi bu mobilyalar günümüzde Enderun salonlarında sergilenmektedir.

Görsel 1.21: Topkapı Sarayı rahle kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Geleneksel Osmanlı evlerinde de olduğu gibi saraylarda, köşk ve kasırlarda kullanılmış olan mobilyaların çok işlevli, portatif ürünler olduğu anlaşılmaktadır. Görsel 22'de Topkapı Sarayı Enderun salonunda yer alan ortası açılarak rahleye dönüştürülen sehpa görülmektedir.

Görsel 1.22: Topkapı Sarayı rahle kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

1.2.5 Batılılaşma Sürecinin Saray, Köşk ve Kasır Dekorasyonuna Yansıması

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma/modernleşme süreci 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 20. Yüzyıl başlarında Avrupa ülkeleri ile siyaset, ekonomi gibi birçok konuda etkileşimlerin artması ile gerçekleşmiştir. Batılılaşma sürecinde saray ve çevresi bir süre değişime direnmiş ancak zaman içinde bu değişime ayak uydurmuştur. Barınma kültüründe batılılaşma etkileri 1860'lardan sonra yemek kültüründe çatal, bıçak kullanımına ve sedir, minder yerine koltuk kullanımı alışkanlığının başlamasına yol açmıştır.

Sarayların iç mekân düzenlemelerinde batılılaşma dönemi öncesinde bazı hareketli eşyalar (masa, sandalye, iskemle vb.) kullanılmıştır ancak bu eşyaların Avrupalı hükümdarlarca Osmanlı Devleti'ne hediye olarak gönderildiği bilinmektedir. 19. Yüzyılda Fransız kültür, sanat ve günlük yaşam alışkanlıklarından etkilenen Osmanlıların süreç içerisinde diğer Avrupa ülkelerinin kültürlerinden ve sanatlarından etkilendikleri bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde zamanla yaşam şekli değişmeye başlamış ve bu değişim saraylarda Batı tarzında mobilya kullanımı ile kendini göstermeye başlamıştır (Demirarslan, 2017: 183).

1860’ lı yıllarda saray, köşk ve kasırlarda sedirlerin yerini koltuk ve kanepeler, yer sofralarının yerini masa ve sandalyeler, yer yataklarının yerini karyolalar, ocakların yerini şömine ve çini sobalar almaya başlamıştır. Konsol, büfe, ayna, gardırop, avize, komodin, piyano, paravan, yazı masası gibi Batı üslubunda eşyalar kullanılmaya ve üretilmeye başlanmıştır. Bu süreçte saraylarda kullanılan bütün eşyalar sarayın ihtişamına uygun olarak oldukça süslü ve renklidir. Osmanlı evlerinde de görülmeye başlanan bu eşyaların, kullanıcıların gelir düzeyine göre farklı işçilik ve malzeme kalitelerinde üretildikleri bilinmektedir.

Dolmabahçe Sarayı, batılılaşma sürecini en belirgin şekilde yansıtan saraydır. Dolmabahçe Sarayı Osmanlı konutu planı şeklinde yapılmış olsa da dış cephe ve iç mekân özellikleri ile geleneksel Osmanlı mimarisinden ayrılmaktadır. Yüzlerce odası ve salonlarıyla oldukça ihtişamlı olan Dolmabahçe Sarayı’nın Batı üslubunda mobilyaları dikkat çekmektedir (bkz. gör. 23).

Görsel 1.23: Dolmabahçe Sarayı Batı üslubunda mobilyaları.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/dolmabahce-sarayi?detay=mimari)

Saray, köşk ve kasırlarda oda ve salonlarda kullanılan Batı tarzı mobilyalarda dikkat çeken bir başka önemli nokta ise kullanılan eşyaların (kanepe, perde, halı, masa vb.) mekân tasarımında

bir bütün olarak ele alınmış olmasıdır. Görsel 24'te görüldüğü üzere her oda ve salon ayrı ayrı kendi içinde bir bütünlük oluşturacak şekilde tasarlanan eşyalardan meydana gelmektedir.

Görsel 1.24: Ihlamur Kasrı.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/ihlamur-kasirlari)

Saraylarda oldukça önemli ve dış dünyaya kapalı bir bölüm olan harem batılılaşma hareketinden en geç etkilenen bölüm olmuştur. İlerleyen zamanla birlikte haremde de piyano, ayna, şamdan, yazı masası, paravan gibi batı tarzı mobilyalar kullanılmaya başlanmıştır.

Batılılaşma sürecinin başlangıcında yeni eşyaların temin edilmesi konusunda saray, köşk ve kasırların dekorasyonu için yabancı dekoratörler ile çalışılmıştır.

"Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bölümü Hünkâr Dairesi'nin dekorasyonu için Paris Operası'nın dekoratörü Sechan görevlendirilmiş ve Sechan ile Mösyö Meinz'in önerileriyle sarayın büyük çoğunluğu Fransa'dan getirilen eşyalarla döşenmiştir." (Demirarslan, 2017: 184)

"Yıldız Sarayı'nın ise döşemesinde ilk olarak 1879-1880 yıllarında döşemeci Leon 1889'da Sarkis Balyan, 1898'de D'Aronco çalışmıştır." (Demirarslan, 2017: 184)

Saraya eşya satın alma ve sipariş verme konusunda saray kütüphanelerinde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan Avrupa firmalarının ürün kataloglarından bilgiler edinilmektedir. Bu kataloglarda mobilya, soba, porselen, halı, saat, mutfak eşyaları ve benzeri birçok ürün yer almaktadır. Kataloglar çoğunlukla İngiliz ve/veya Fransız firmalara aittir. Bu kataloglarda görsel olarak yer alan eşyalar numaralarla kodlanmış, bu numaralar ile sipariş verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca kataloglarda reklam niteliğinde çeşitli sloganlar, promosyon bilgileri, eşya ile ilgili detaylı bilgiler (fiyat, malzeme ölçü, stil vs.), bir oda düzenlemesi örneği gibi birçok alternatif bir arada sunulmuştur. Bu kataloglardan bazıları şu firmalara aittir: Oetzman & Co., Maple & Co. Ltd., Illustration of Furniture, Hampton & Sons. Bu kataloglar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin satın alma alışkanlığının da bir göstergesi niteliğindedir (Baytar, 2015: 4-7).

Satın alma işlemi İstanbul'da Pera ve Galata'da yurt dışından getirilen eşyaların satıldığı mağazalardan da yapılmıştır. Satın almaların yanı sıra Osmanlı Devleti içinde saraylar için mobilya üretilen atölyeler kurulmuştur. Başlangıçta özellikle Yıldız Sarayı bünyesinde bulunan atölyede saraylar için mobilyalar üretilmiş ve bu atölye aynı zamanda Osmanlı toplumu içinde mobilya üretiminin gelişimine de katkıda bulunmuştur. Daha sonrasında 19. yüzyıl ile birlikte Batı tarzı mobilyaların üretildiği daha donanımlı atölyeler kurulmuş ve ilerleyen zamanlarda bu atölyeler desteklenerek fabrikalaştırılmıştır (Demirarslan, 2017: 184-185).

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEKAN TEKSTİLLERİ

Osmanlı İmparatorluğu konutlarında yer alan tekstiller incelenirken özellikle konutlarda kullanılan tekstil malzemelerinin neler olduğu araştırılmış, bu tekstil malzemelerin Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde nasıl üretildiği incelenmiştir. İmparatorluk dışında temin edilen (varsa) ürünler tespit edilerek bu ürünlere konu başlığı içerisinde yer verilmiştir. Farklı kullanım amaçlarına ve özelliklerine göre zemin tekstilleri, mobilya tekstilleri, yatak tekstilleri, pencere tekstilleri, mutfak tekstilleri ve banyo tekstilleri şeklinde sınıflandırılan tekstil ürünleri ilk konu başlığı içinde açıklanan konut tipleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Konu içerisinde yer alan örneklerin tez kapsamını belirleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına ait son dönem mekân tekstilleri olmasına dikkat edilmiştir.

Tekstiller, insanoğlunun barınma ve korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir ürün olarak varlığını ve önemini her dönemde sürdürmüştür. Dokuma, örme, keçe ve benzeri kumaş üretim yöntemleri hemen her kültürde kullanılmıştır. Yaygın olarak hayvancılık yapan göçebe Türk toplumları barındıkları çadırları, yer tekstillerini ve giysilik kumaşlarını kendi ürettikleri yünleri kullanarak dikey tezgahlarda üretilmiştir. Anadolu'da yerleşik hayata geçtiklerinde geliştirdikleri dokuma ve keçe üretim yöntemleriyle birlikte tarıma dayalı bitkisel lifleri ve ticaret yoluyla gelen ipeği de kumaş üretimlerinde kullanmaya başlamışlardır. Selçuklu dönemine kadar geliştirilen zengin kumaş kültürünün mirasına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu ticari ilişkileri olan çevre devletlerin kumaş üretim ve desenlendirme teknik ve üsluplarından da etkilenmiştir.

Dokuma sanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal, iktisadi, sosyal ve ticari hayat içerisinde önemli bir yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin ticaret ve ihracat ürünleri arasında önemli bir paya sahip olan tekstiller devlet hazinesine büyük gelir ve destek sağladığı için devlet kontrolü altına alınmış üretimleri kumaş loncaları tarafından belirlenen kalite standartlarıyla korunmuştur (Duran ve Çamlı, 2019: 185).

Anadolu beylikleri döneminde ve 13. Yüzyılda üretilen kumaşlarla ilgili var olan bilgiler yetersizdir. 14. Yüzyılda halkın kullandığı kumaşların düz, basit yapılı yünlü ve pamuklu kumaşlar olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin güçlendiği ve Klasik Osmanlı sanatının temellerinin atıldığı 15. Yüzyılda tekstil üretiminde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte bu şehrin başkent ilan edilmesi, ipekli kumaş üretim merkezi olan Bursa şehrinden sonra İstanbul'un da tekstil üretim ve ticaretinin ana merkezine dönüşmesini sağlamıştır. 1587 yılına kadar İran'dan ithal edilen ham ipekle üretim yapılan Bursa'da bu tarihten itibaren koza üretimine başlanmıştır. Bursa, Edirne, İstanbul İhtisap Kanunnameleri ile esnafın uyması gerekli olan kurallar belirtilmiştir. Kumaş üretiminde kullanılan altın ve gümüş gibi değerli madenler ve ipeğin kullanım miktarı ile dokumanın bütün aşamaları kontrol altında üretilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda damasko, brokar, kadife, seraser, çatma, canfes gibi kumaşların üretimi yapılmıştır. Türk kumaşları, karakteristik özelliklerine ve özgün dokuma tekniklerine bu dönemde ulaşmıştır. Kırmızı tonları, mavi çini rengi, yeşil, sarı, bal rengi, siyah gibi renkler bu dönemde sıklıkla kullanılan renklerdir. Altın ve gümüş kılaptan gibi kıymetli metallerden üretilen iplikler ipekli kumaşların dokunmasında kullanılmıştır. 15. Yüzyıldan itibaren Osmanlı kumaşları Avrupa'ya da satılmıştır. Rus çarları, İtalyan, Fransız, İsveç ve Avrupalı soylu ve seçkin sınıf bu kumaşlara büyük ilgi göstermiştir (Salman, 2011: 64-65; Alpat, 2011: 28-30; Yardımcı, 2016: 221).

16. Yüzyıl Osmanlı dokumacılığının en parlak olduğu dönem olarak kaynaklara geçmiştir. Bu dönemde Bursa, İstanbul, Kastamonu, Ankara, Denizli gibi bazı şehirler dokuma üretim merkezleri haline gelmiştir. Ekonomide, bilimde ve sanatta en parlak konumuna ulaşmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen kumaşlar, karakteristik desen özellikleriyle diğer ülkelerin kumaşlarından ayırt edilmekteydi. Bu dönemde Osmanlı kumaşlarında lale, karanfil, çınar yaprakları, nar çiçekleri, çam kozası, yabani gül, çark-ı felek gibi natüralist çiçekler kullanılmış, bu çiçeklerin dış konturları belirgin şekilde çizilmiştir. Doğu ve Batı kültürlerinin sentezlendiği kendine has bir stile sahip desenli kumaşlar, desinatörler, teknisyenler ve zanaatkarlar gibi alanlarında uzmanlaşmış kişilerin birlikte çalıştıkları atölyelerde üretilmiştir. Bu kumaşlarda

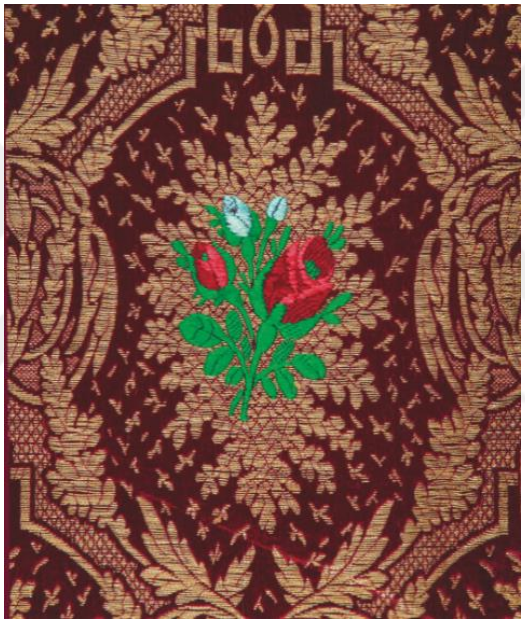
doğal boyar maddelerden elde edilen çivit mavisi, mor, fes kırmızısı gibi renkler kullanılmıştır. 16. Yüzyılda başlangıçta ipek kadifeler daha ön planda iken yüzyılın sonuna doğru seraser ve kemha kumaşlar ipek kadifelerin yerini almıştır. Saray kumaşları Topkapı Sarayı ve Kapalıçarşı'daki atölyelerde üretilmiştir. 16. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Osmanlı üslubu yavaş yavaş son şeklini almıştır. Bursa ve İstanbul'da üretilen kumaşlar Osmanlı sultanları tarafından Avrupa, Arabistan, Rusya gibi devletlerin soylularına hediye edilmiştir (Salman, 2011: 73; Alpat, 2011: 31-34).

Devlet içerisinde ekonomik ve siyasi dengenin bozulmaya başladığı 17. Yüzyılda kumaşlarda kullanılan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin kullanımının azaltılması hatta yasaklanması, bu dönemde üretilen kumaşların kalitesinin düşmesine yol açmıştır. 17. Yüzyılda dokunan kumaşlarda, kumaşın bütün yüzeyini kaplayacak şekilde büyük desenler kullanılmıştır. Bu dönemde dokumacılık devlet kontrolünde devam etmiştir. İçerisinde altın kullanılan kumaşlar sadece saray atölyelerinde dokunmuştur. Bu yüzyılda İstanbul'da kemha, atlas, bürümcük, tafta gibi kumaşlar satılmıştır (Salman, 2011: 124; Alpat, 2011: 37-38).

18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun batıyla ilişkilerini geliştirdiği ve batı kültürlerinden etkilendiği bir dönem olmuştur. Mimariden sanata pek çok alanda Avrupa stillerinin etkisinin görüldüğü bu dönemde kumaş desenleri de değişim göstermiştir. Barok ve Rokoko gibi batı motiflerinin geleneksel üslupla birleştirilerek kullanıldığı çatma kumaşlar, Türk Rokokosu adı verilen süsleme üslubundadır. Bu kumaşlarda kırmızı ve tonları, bej, fındıkkabuğu, sarı, mavi renkler kullanılmıştır. Avrupa'da 1750 yılından itibaren başlayan sanayileşme hamlesi, tekstil üretiminin makineleşmesini sağlamıştır. 1777 yılında Hargrave iplik bükme makinesinin, 1786'da Cartwring dokuma makinesinin geliştirilmesiyle hız kazanan kumaş üretimi Osmanlı el dokumacılığına büyük darbe vurmuştur (Salman, 2011: 139; Alpat, 2011: 41-42).

19. ve 20. Yüzyıla gelindiğinde ise dokumacılık alanında hızlı değişimler yaşanmıştır. 1834 yılında II. Mahmut zamanında fes ihtiyacını karşılamak için kurulan Feshane-i Amire fabrikası için İngiltere, Fransa ve Belçika'dan getirilen buhar makinesiyle çalışan iplik, dokuma ve apre makineleri kullanılmıştır. Burada üretilen kumaşlar genellikle dış giyim ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Feshane-i Amire fabrikası günümüz tekstil endüstrisinin ilk adımıdır. 1843

yılında Sultan Abdülmecit devrinde kurulan Hereke dokuma fabrikasında sarayın kullanımı için dokunan döşemelik kumaşlar, Türk Rokoko üslubunda ve Fransız kumaşlarını anımsatan Avrupai desenlere sahiptir (bkz. gör. 25). 1844'te devletin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere İzmit Çuha Fabrikası kurulmuştur. Yabancı yatırımcıların desteği ile 1850'de Basmahane Fabrikası, İzmir Pamuk Mensucat Fabrikası, 1855'te İzmir Şark Sanayii, 1899'da Yedikule İplik Fabrikası, 1904'te Adana Simyanoğlu Fabrikası kurulmuştur. 1855'te Bursa İpekli Mensucat Fabrikası, Balıkesir Aba Fabrikası devlet desteği ile kurulmuştur (Salman, 2011: 146-147).

Görsel 2.1: Hereke Dokuma Fabrikası'nda dokunan kumaş örneği**.**
(https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/dokumanin-saltanati-hereke-kumaslari)

Saray için yapılan üretimler ve devlet kontrolünde ihraç edilmek üzere ya da pazarda satılmak üzere yapılan üretimler dışında halk kendi ihtiyaçlarını karşılamak için evlerinde ve küçük atölyelerde kumaş üretimi yapmaktaydı. Hemen hemen her yörede el tezgahlarında üretilen kumaşlar, dokundukları bölgelerde yetiştirilen hammaddelere, yörenin kendine has desenlendirme tekniklerine göre hem nitelik hem de estetik anlamda değişiklikler göstermekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda pamuklu ve pamuk-ipek karışımlı kumaşların giyim kuşam ve döşemelik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Şalvar, kaftan, yorgan, mendil, hamam peştamalı, havlu yastık, minder gibi çeşitli eşyalar pamuklu bez ve kumaşlardan yapılmaktaydı. Pamuklu dokumalara, bez, mendil, tülbent, kutnu, alaca, basma, yazma kumaşlar örnek verilebilir. İpek kumaş ise Osmanlı İmparatorluğu içerisinde büyük önem taşımaktaydı. Pahalı kumaşlar saray mensupları tarafından kullanılmış, yüksek gelir seviyesine sahip kişilerin ulaşabildiği ürünlerdi. Statü simgesi olan bu kumaşlar diplomatik ilişkilerde hediye olarak da verilmiştir. Kadife, Çatma, Gezi, Canfes, Kemha, Atlas ve Serenk adı verilen kumaşlar kaliteli Osmanlı ipek kumaşlarındandır (Yardımcı, 2016: 222-228).

Osmanlı imparatorluğu içerisinde kimi şehirler özgün dokuma ürünleriyle ün yapmışlardır.

> "Bursa '*ipekli ve kadife*' kumaşlarıyla, İstanbul Saray için dokuduğu lüks kumaşları ve '*diba*' adı verilen '*atlas*' kumaşlarıyla, Batı Anadolu'da Bergama, Soma, Denizli '*pamuklu*' dokumalarıyla, Ankara '*sof*'' adı verilen yünlüleriyle, Sakız adası yine '*atlas*' kumaşlarıyla, Amasya '*benek*' adı verilen desenli kumaşlarıyla tanınmıştı. Uşak, Konya, Gördes, Kütahya, Demirci, Dazkırı gibi yerlerde '*halı ve kilim*' imalatı yaygındı." (Aytaç, 2015: 2)

Arşiv belgelerinde bahsedilen kumaşların birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Eskiden üretilen kumaşların dokundukları şehirlere, kullanılan teknik ve malzemeye ve ustalarının isimlerine göre adlandırıldıkları görülmektedir.

Dokundukları şehirlere göre; Bursa kumaşı, Halep kumaşı, Şam kumaşı

Kişi isimlerine göre; Selimiye, Hacı Ali bezi, Mecidiye, Ahmediye,

Tekniklerine göre; çatma, kadife, seraser, atlas, kutnu,

Kullanılan renk sayısına göre; hefrenk, serenk,

Desenine göre; gülistani, benekli, çınarlı Hatayi, deve tabanı gibi adlandırmalar yapılmıştır (Yardımcı, 2016: 222; Akpınarlı, Balkanal, 2012: 182).

Kumaşlar dokunmuş oldukları ve işlendikleri çevrelere göre 4 ayrı bölümde incelenmektedir.

Ev Dokumaları: Henüz sanayileşmenin olmadığı dönemlerde dokumacılık ev halkının ihtiyacını karşılamak için el sanatı olarak kadınlar tarafından yapılmıştır.

Kumaşlarda kullanılan hammaddeler yörelere göre farklılık göstermektedir. Hayvancılığın yapıldığı yerlerde yün, pamuk ve keten yetiştirilen yerlerde pamuklu ve keten dokumalar, ipek üretimi yapılan yerlerde ipekli dokumalar üretilmiştir.

Ticari Çarşı Dokumaları: Hem halkın hem de devletin kumaş ihtiyacını karşılamak için dokumacılığı meslek edinmiş kişiler tarafından dükkân ve atölyelerde faklı hammaddelerden kumaş üretimi yapılmıştır.

Saray Dokumaları: Osmanlı döneminde sadece saray halkının giyim kuşamı ve mekân tekstillerinde kullanılmak üzere özel olarak saray atölyelerinde ya da saraya bağlı atölyelerde kumaş üretimi yapılmıştır.

Taklit Dokumalar: Avrupa'da ilgi gören Türk kumaşlarının farklı ülkelerde dokunan taklitlerinin Avrupa pazarlarında alıcı bulduğu bilinmektedir. Çatma ve kadife kumaşlar İtalyanlar, atlas ve kutnu kumaşlar Fransızlar, üsküfe ve sevari kumaşlar Ruslar tarafından taklit edilmiştir (Salman, 2011: 193-194; Mutlu, Aydın, Hünerel, 2017: 92).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde mekân tekstili olarak kullanılmış olan yerli üretim kumaşlar ve kullanım alanları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Yerli üretim kumaşlar ve kullanım alanları

TEKSTİL ÇEŞİTLERİ	Döşemelik Tekstiller	Pencere Tekstilleri	Yatak Tekstilleri	Banyo Tekstilleri	Zemin Tekstilleri	Seccade	Çok Amaçlı Örtü	Bohça
Abai	■							■
Abani			■					■
Ahmediye	■							
Arakiye						■		
Atlas (Saten)		■	■					■
Beledi	■	■	■					
Bez			■	■			■	
Bindallı							■	
Boğası			■					■
Canfes			■					■
Çatma	■	■	■					
Çökü			■					
Çubuklu				■				
Damasko	■						■	
Diba	■	■	■					
Ehram			■					
Futa				■				
Halı	■				■			
İstufa	■							
Kadife	■		■					■
Keçe					■		■	
Kilim	■				■		■	
Krep							■	
Kutnu		■	■				■	
Manusa			■					
Pike							■	
Selimiye	■							
Seraser			■					
Şalaki			■					
Şib			■					■
Tafta	■							
Yazma			■			■		■

(Tablo çeşitli kaynaklardan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

2.1 ZEMİN TEKSTİLLERİ

Halı, kilim, keçe ve benzeri kalın yapılı tekstiller mekân tekstilleri sektöründe zemin tekstilleri ürün grubu içerisinde yer almaktadır. Geleneksel olarak halı, geleneksel üretim şekli dikey dokuma tezgahlarına gerilen kalın ve bükümlü pamuk çözgü üzerine belirli uzunlukta kesilmiş yün ipliklerin uçları üst yüzeye gelecek şekilde farklı düğümleme yöntemleriyle sarıldığı ve yün iplik sıralarının atkı iplikleriyle sıkıştırıldığı bir dokuma türüdür. Yüzeyi, uçları kesik ipliklerle kaplı olduğu için havlı dokumalar olarak sınıflandırılan halılar, aynı zamanda üretiminde kullanılan kirkit adı verilen bir çeşit dokuma tarağıyla sıkıştırıldıkları için kirkitli dokumalar olarak da sınıflandırılırlar.

Kilimler, havlı olamayan, genellikle kirkitli dokumalar sınıflandırması içinde dikey tezgâhlarda üretilen ancak düz ve basit yapılı olanları yatay tezgahlarda da üretilebilen zemin tekstilleridir. Çözgüsü pamuk ve atkısı genellikle koyun yünü ya da keçi kılı olan dokumalardır.

Yün lifinin pulcuklu üst tabakasının buhar, nem ve basınçla birbirine kenetlediği Türk kavimlerinin kadim yöntemiyle üretilen keçe yaygılar ise günümüzde nonwoven olarak bilinen elyaftan mamul kumaş kategorisinde yer almaktadır. Zemin tekstili ürünleri; kullanım alanları, üretim şekilleri, boyutları, üretildikleri bölgeler gibi farklı özelliklerle sınıflandırılabilmektedirler.

Geleneksel el sanatları olarak halen elde üretimleri devam eden halı, kilim ve keçe yaygılar aynı zamanda fabrikalarda seri üretimi de yapılabilen endüstriyel ürünler haline gelmiştir. Günümüzde hemen her mekânda zemin tekstilleri olarak kullanılan halı, kilim, keçe yaygılar uzun metrajlarda ve geniş ende üretilebilen, duvardan duvara tüm mekânın zemini kaplayacak şekilde ya da standart ebatlarda satın alınabilecek ürünlerdir. Isı ve ses yalıtımı açısından önemli katkı sağlayan zemin tekstilleri ilk çağlardan günümüze dek gerek işlevsel gerekse estetik özellikleriyle mekanların dekorasyonunda temel elemanlar arasında yerlerini korumuşlardır.

Halı, kilim, keçe ve benzeri ürünler Anadolu göçebe Türk kavimlerinin yaşam alanlarının en önemli unsurlarıydı. Taşınabilir dikey dokuma tezgahlarında kendi yetiştirdikleri hayvanların yünleriyle dokudukları bu ürünleri, çadırların zeminlerinde ve duvarlarda kullandıkları gibi

soğuktan korunmak amacıyla çadırların kapılarının üzerinde ve oturdukları minderlerde de kullanmışlardır. Sıcak iklime sahip bölgelerde daha çok kilim kullanılırken, soğuk iklime sahip bölgelerde ısı yalıtımı sağlamak amacıyla kilime göre daha kalın olan halı ve keçe gibi zemin tekstilleri kullanılmıştır.

Türk boylarının yerleşik hayata geçtiği dönemlerde geleneksel tezgahlarda evlerde yapılan halı ve kilim üretimi tarım ve hayvancılığın sürdürüldüğü kırsal bölgelerde devam etmiş, şehirleşen yerleşimlerde ise bu üretim atölyelere taşınmıştır. Özellikle son dönem ürünlerinde gelişen ve değişen imkanlar neticesinde ürün çeşitliliği artmıştır.

Yazılı kaynaklar da Osmanlıların çadırlarda erken dönemlerden itibaren dokuma yaygılar ve perdeler kullandıklarını kaydetmiştir. Çadırlarda kullanılmak üzere hazırlanan yer yaygılarının, başlangıçta uzun dikdörtgen veya kareye yakın dokundukları bilinmektedir. 19. Yüzyılda son dönem Hereke ürünlerinde zemine uygun olarak yuvarlak hazırlandıkları ve orta kısmında çadır direği için yuvarlak bir boşluk bırakıldığı bilinmektedir (Tezcan, 2011: 121).

Geleneksel Türk halı ve kilimlerinde bölgeye ve yöreye göre kullanılan malzeme, düğüm teknikleri ve desenler farklılık göstermektedir. İhtiyaçları karşılamak için bölgede bulunan yün ve/veya pamuk eğrilerek iplik haline getirilmiş ve doğal kök boyalar ile renklendirilerek çeşitli motiflerde halı ve kilimler dokunmuştur. Görsel 26'da halı ve kilim dokumacılığında kullanılan çeşitli araçlar yer almaktadır. Zemin tekstilleri üretildikleri bölgenin coğrafi, sosyal ve kültürel özelliklerinin izlerini taşımaktadır.

Görsel 2.2: Türk ve İslam Eserleri Müzesi halı ve kilim dokumacılığında kullanılan araçlar (Halı tezgâhı, çıkrıklar, kirkitler).
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Anadolu Türk halılarının geleneksel özellikleri, motif, renk, kullanılan malzeme, teknik açısından Orta Asya Türk halı geleneklerine dayanmaktadır. Türklerin Anadolu'yu fethetmesiyle gelişimine Anadolu'da devam etmiş olan Türk halı sanatına ait en eski halılar 13. ve 14. Yüzyıla ait Selçuklu halılarıdır. Bu halılar erken dönem Konya halıları olarak da bilinmektedir (bkz. gör. 27). Ayrıca Konya'da yer alan bu halılar 14. Yüzyıl başlarındaki Osmanlı halı sanatının temelini oluşturmaktadır (Deniz, 2005: 82; Kaya ve diğerleri, 1999: 172).

Görsel 2.3: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 13.yy. Anadolu Selçuklu Dönemi Konya halısı Env. No. 681. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

15. ve 16. yüzyıllarda halıcılık büyük önem kazanmıştır. Osmanlı halıcılığının en parlak dönemi ise 16. yüzyıldır. Bu dönemde üretilmiş olan halılar Klasik Osmanlı Devri Halıları olarak bilinir. Bu dönemde Batıya da ihraç edilen Osmanlı halıları Holbein, Lotto, Crivelli, Bellini gibi Avrupalı ressamların eserlerinde de yer almıştır. Osmanlı halısı birçok şehirde üretilmiş olmasına rağmen klasik dönem Osmanlı halılarının üretim merkezi Uşak'tır (bkz. gör. 28-29). Sonraki dönemlerde ise Bergama, Gördes, Demirci, Aksaray, Sivas, Konya, Ladik, Milas, Çanakkale gibi yerleşimler üretim merkezleri olmuştur. Üretildikleri bölgenin adıyla anılan bu ürünler karakteristik renk ve desen özellikleriyle ayırt edilmektedir (Deniz, 2005: 86).

Görsel 2.4: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 16. Yüzyıl sonu Uşak halısı Env. No. 702.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Görsel 2.5: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 16. Yüzyıl sonu Osmanlı dönemi madalyonlu Uşak halısı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Türk halı sanatı teknik ve süsleme açısından 16. ve 17. Yüzyıllarda farklılık göstermektedir. Uşak Halıları ve Osmanlı Saray Halıları isimleri altında iki ana grupta toplanmaktadır. Çok geniş bir grubu oluşturan Uşak halılarında madalyon motifi esas alınmıştır (bkz. gör. 30). Osmanlı saray halılarında ise natüralist, kıvrık yaprak ve çiçek motifleri kullanılmakla beraber Saray halıları desen geleneği hem Anadolu'da hem de İstanbul'da 18. Yüzyılda da devam etmiştir (bkz. gör. 31) (Kaya ve diğerleri, 1999: 172-173).

Görsel 2.6: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 17. Yüzyıl Osmanlı dönemi Holbein tipi madalyonlu halı. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Görsel 2.7: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 18. Yüzyıl Osmanlı dönemi halı seccade Env. No. 801. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Kırsal bölgelerde yer alan köy evlerinde, özellikle yaz mevsimlerinin uzun ve sıcak geçtiği İç Anadolu, Ege ve Akdeniz kıyı bölgelerinde kilimlerin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kilimler halılara kıyasla kolaylıkla katlanarak depolanabilen, rahatlıkla taşınabilen, kolay temizlenebilen, düşük maliyetli ince ve hafif ürünler olmaları sebebiyle kırsal bölgelerde köy yaşamında sedir örtüsü, yüklük, kapı perdesi, seccade, duvar süsü, döşeme malzemesi ayrıca torba, heybe, çuval olarak da birçok alanda kullanılmıştır (Soysaldı, 1999: 599). Ancak kış mevsiminin uzun ve soğuk geçtiği Karadeniz kıyılarında Doğu ve Kuzeydoğu bölgelerinde soğuktan korunmak için köy evlerinde halı ve keçe kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tez kapsamında yapılan araştırma gezilerinde Osmanlı son dönem çok katlı ve çok odalı konaklarında salon ve ortak kullanım alanlarında hanenin en kıymetli halılarının kullanıldığı mahrem kabul edilen odalarda ise genellikle kilimlerin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Görsel 32'de görüldüğü üzere kilimlerin gerek yerde gerek sedir üzerlerinde olmak üzere farklı kullanım alanları mevcuttur.

Görsel 25.8: Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi sedir üzerinde kilim kullanımı. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

19. Yüzyılda birçok alanda değişim ve gelişimin yaşanması halı sanatını da etkilemiştir. Bu dönem Osmanlı dokumacılığının nitelik değiştirdiği bir dönem olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte Avrupalı ülkelerle oluşan rekabet ortamı neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tekstil ve halı üretimi konusunda da yenilikler yaparak çeşitli fabrikalar kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu saraylarının ve saray çevresinin ihtiyacı olan halılar genel olarak üç şekilde karşılanmaktaydı. Bunlar; saraya bağlı atölyelerde ürettirilerek, halı üretim merkezlerinden sipariş verilerek ve satın alma yoluyla yapılmaktaydı (Kaya ve diğerleri, 1999: 173; Öztürk, 2016: 122). 19. Yüzyıla gelindiğinde saraya bağlı kurulan fabrikaların asıl amacı halı üretmek olmamakla birlikte saray ve çevresi için çeşitli tekstil ürünlerinin yanında halı üretimi de yapmışlardır. Bu fabrikalardan birincisi Sultan II. Mahmud zamanında fes ihtiyacını karşılamak için 1834'te kurulan Feshane Fabrikası'dır. Abdülmecid döneminde saraylar için büyük boyutlu halı ihtiyacını karşılamak için Sivas, Konya ve Gördes'ten dokuyucular getirilerek Feshane'de halı üretimine başlanmıştır (Öztürk, 2016: 123).

Avrupa'da ise fabrika olarak adlandırılabilecek ilk girişim İngiltere'de gerçekleşmiştir. İngiltere'de 1740'ta kurulan ilk Wilton halı fabrikasında mekanik üretim tekniği kullanılarak endüstriyel üretimin ilk adımları atılmıştır. İngiliz girişimci Thomas Whitty Axminster adlı tekniği geliştirerek 1755 yılında üretim yapmaya başlamıştır. 1851 yılında ise İngiltere'de

patenti alınan ‘Kidderminster’ adlı 2000 hareketli jakar mekanizmasına sahip buhar gücüyle çalışan halı dokuma tezgâhı tanıtılmıştır (Özkendirci, 2016: 25). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulan ve fabrika olarak adlandırılan kuruluşlarda halı üretimi tamamen geleneksel yöntemlerle dikey tezgahlarda el işçiliği ile yapılmıştır. Avrupa’da kullanılan halı makineleri Osmanlı fabrikalarında kullanılmamıştır (bkz. gör. 33).

Görsel 2.9: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 19. Yüzyıl Osmanlı dönemi halı seccade Env. No. 16. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Osmanlı saray ve çevresi için oldukça önemli bir konuma sahip olan 1843 yılında kurulan Hereke Fabrikası’nda da tekstil ürünlerinin yanı sıra 1891 yılından itibaren halı üretimi de yapılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2016: 123; Kaya ve diğerleri, 1999: 174).

“Hereke halı ve seccadelerindeki kompozisyon düzenlemeleri, madalyonlu (göbekli), birim desenli, ½ simetrik desenli, yekpare desenli, mihraplı desenli, yollu desenli, geometrik desenli olmak üzere yedi ana grupta toplanabilir. Saraylardaki Hereke halılarının büyük bir kısmında madalyonlu kompozisyon uygulanmıştır.” (Kaya ve diğerleri, 1999 :178)

Milli Saraylar ’da yer alan halılarda geleneksel işçilik ve motif özelliklerinin sürdürüldüğü ayrıca Batı tarzı motiflerin de kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hereke halılarında kullanılan

çiçek ve hayvan motifleri natüralist stilde yer bulmuştur. Bazı motifler de stilize edilerek kullanılmıştır. Hereke halılarında genel olarak kullanılan renkler şu şekildedir: Zemin renkleri olarak kırmızı, bej, pembe, açık yeşil, lacivert, mavi ağırlıklı olarak kullanılmakla beraber siyah, kahverengi, sarı, bordo gibi renkler de daha çok motiflerde ve desen konturlerinde kullanılmıştır (Kaya ve diğerleri, 1999: 180).

Saray ve çevresi için halı temini sadece saraya bağlı atölye ve fabrikalardan değil bunun yanısıra satın almayla da halı temin edilmiştir. Balkanlar, İran, Mısır ve Çin gibi yabancı ülkelerden de siparişle satın almalar gerçekleştirilmiştir. Siparişler verilirken bulunduğu yerin en güzel halısı olması istenmiş ve üretimleri de denetlenmiştir (Öztürk, 2016: 124).

Saray için üretilen ve/veya satın alınan halılarda dikkat çeken estetik unsurlarından biri de bu halıların kullanıldıkları alanın dekorasyonu ile uyumlu renk ve desenlere sahip olmalarıdır. Mekân içerisinde kullanılan estetik unsurlar arasındaki bütünlük ve uyum dekorasyon konusunda tecrübeli uzmanların varlığına işaret etmekle birlikte renk, desen ve malzeme bütünlüğünü oluşturacak şekilde tasarlandığını ve aynı tesis içerisinde üretildiğini de göstermektedir (bkz. gör. 34).

Görsel 2.10: Dolmabahçe Sarayı dekorasyonu.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/dokumanin-saltanati-hereke-halilari)

Dolmabahçe Sarayı Süfera Salonu için ikinci Abdülhamid tarafından Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nda yaptırılan 120 yıllık 3 ton ağırlığındaki halı, salona özel olarak tasarlanmıştır. Halıda yer alan motifler salonda kullanılan diğer eşyalarla uyum içindedir. Öyle ki salonda yer alan üç avizeye denk gelecek şekilde halıda üç göbek motifi dokunmuştur (bkz. gör. 35) (Yüksel …, 2019).

Görsel 2.11: Dolmabahçe Sarayı Süfera salonuna özel olarak Hereke Dokuma Fabrikasında tasarlanan halı. **(**https://www.sabah.com.tr/pazar/2019/02/03/tarihimiz-gelecege-tasiniyor)

2.2 MOBİLYA TEKSTİLLERİ

Mobilyalar, insanlık tarihi boyunca oturma, yemek yeme, yatma ve benzeri faaliyetlerini karşılamaya uygun olarak tasarlanmış eşyalardır. Toplumların içinde bulundukları coğrafi, fiziksel, sosyal ve kültürel gibi özelliklerine göre şekillenmekte ve toplumların bu özelliklerini yansıtmaktadır. Türk dil kurumu sözlüğünde ise;

"Oturulan, yemek yenilen, çalışılan, yatılan yerlerin döşenmesine yarayan taşınabilir eşyaya verilen genel ad, möble" (https://sozluk.gov.tr/ Erişim:10.02.2020) olarak ifade edilmektedir.

Tarih içerisinde çeşitli mobilyalar geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Bu mobilyalar döneminin imkanlarına göre yapılmış ve zaman içinde de dönemin getirdiği ihtiyaçlara göre şekillenerek

günümüzdeki halini almıştır. Mobilyaları çeşitli özelliklerine göre sınıflandırma yapmak mümkündür. Bunlardan bazıları şunladır: Kullanım alanlarına göre; iç mekân ve dış mekân mobilyaları, kullanılan malzemeye göre; ahşap, metal, taş mobilyalar gibi. Mobilya, toplumun ihtiyaçlarına, yaşam tarzlarına, içinde bulunduğu kültüre, inançlara ve bireylerin ekonomik durumuna göre şekillenmektedir.

> "Osmanlının mobilya bağlamında geçirdiği süreçleri sıralamak doğru olacaktır.
> 1299-1450: Göçebelikten yerleşik düzene geçiş
> 1450-1838: yerleşik düzende doğu sistemini kabul eden Osmanlı mobilyası
> 1850-1883: doğu sisteminden yavaş yavaş batı sistemine yaklaşan Osmanlı mobilyası
> 1883-1900: batı sistemine geçme çabasıyla hareket etmeye başlayan Osmanlı mobilyası." (Şekercioğlu, 2017: 66)

Bu başlık altında Osmanlı İmparatorluğu'nda çadır, konut, saray, köşk ve kasırlarda oturma elemanları olarak kullanılan sedir, minder, yastık, koltuk ve kanepelerde kullanılan tekstil ürünleri incelenmiştir. Zamanla değişen ve gelişen farklılıklar ve özellikle Osmanlı son dönem mobilyalarına geniş yer verilmiştir.

Göçebe Osmanlı topluluklarında mobilya kullanımından söz etmek mümkün değildir. Birçok eylemin aynı mekânda yapılması nedeniyle el dokuması kilim ve halılardan üretilmiş minderler hem oturma hem uyuma hem de yemek yeme ve konuk ağırlama için kullanılan çok işlevli unsurlardır.

Evlerde oturma ve yatma işlevlerini yerine getirmek için sedirler kullanılmıştır. Sedirler genellikle pencere hizasında oturanın dışarıyı rahat görebileceği şekilde konumlandırılmıştır. Yükseklikleri azdır ve bir bütün olarak duvar kenarlarına yerleştirilerek odanın orta kısmı boş bırakılmıştır. Üzerinde oturmak ve yatmak için minder ve yastık kullanılmıştır (Uğurlu, 2000: 48).

"Sedirin üstüne boydan boya olacak şekilde yapılıp konulan mindere 'sedir minderi' adı verilirdi. Bu minderlerin üzeri basma, ipekli kumaş, kadife ve çukalarla (çuha) kaplanırdı." (Uğurlu, 2000: 48)

Osmanlı evlerinde kullanılan minderler genellikle kullanıldıkları yere göre adlandırılmaktaydı. Köşe minderi, sedir minderi, yan minderi, yemek minderi, erkan minderi gibi. Bu minder ve yastıklar içinde dolgu malzemesi olarak saman, yün, pamuk gibi malzemeler kullanılmıştır. Artık kullanılmayan eski tekstil ürünlerinin de kesilerek dolgu malzemesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Minderlerin yüzleri birçok kumaştan yapılmakla birlikte sedir minderlerinde genellikle Şam kumaşı ve ipekli kutni kullanılmıştır. Köşe minderlerinde ise şal kumaşı kullanıldığı bilinmektedir. Gelir seviyesi yüksek ailelerin evlerinde daha gösterişli minderler kullanılmaktaydı. Sedirlerin yüzlerinin eskimemesi için gündüz vakitleri üzerine çul, kilim, halı ve keçelerde serilmiş ve bunların üzerlerine oturulmuştur (Uğurlu, 2000: 48).

"*Uzun minderin içi yün ile doldurulurdu. Üzerine ise pamukla doldurulmuş uzun şilte konulurdu. Sedir üzerine yazları Trablus İhramı (ehram), kışları ise kebe örtülürdü. Minderin önüne 'makat' olarak isimlendirilen ipek püsküllü örtüler yerleştirilirdi."* (Uğurlu, 2000: 48)

Geleneksel Türk konutlarında bir özellik olarak karşımıza çıkan cumbalarda da sedirler kullanılmıştır. Sedir minderinde kullanılan halıların geniş ende dokunmuş ürünler değil sedir ölçülerine uygun olarak üretilmiş ve bu ölçülere uygun olarak desenlendirilmiş ürünler olduğu dikkat çekmektedir. Sırt yastıkları genellikle uzun dikdörtgen formda olup oturma kısımlarında kullanılan minderler ise kare veya dikdörtgen formda üretilmiştir. Üst yüzleri havlı olarak üretilmiş olan bu minder kılıflarının alt yüzleri desensiz kilim olarak dokunmuştur. Konutlarda hem sedirlerde hem de yerde kullanılmış olan bu sırt ve oturma minderlerinin üst yüzünde yer alan havlı dokumalar genellikle yün hav ipliği ve pamuk çözgü ipliğinin kullanıldığı Gördes düğümü olarak da bilinen Türk düğümü ile dokunmuştur. Yün ve pamuğun renklendirilmesi kök boyalar ile sağlanmıştır. Dokunduğu ve kullanıldığı yöreye göre desen ve renk özellikleri farklılık göstermektedir (Çetin, Karta, 2017: 295). Dolgu malzemesi olarak konut sahibinin gelir durumuna göre farklı malzemeler kullanılmıştır.

> "Sedirin üzerine seyyar minderler veya kilimler serilir. Duvar tarafına halı yüzlü üzerinde kanaviçe işlemeli örtülerin olduğu katı yastık konulur. Üstleri beyaz kırlentlidir. Evin hanımı ve genç kızları bunlara tığ ve mekikle güzel danteller işlerler.

Perdeler de böyledir ve temizliği, iç açıcılığı bakımından daima beyazdırlar. Bu sedirler evin vitrini konumunda olup, burada konuklar zevkle ağırlanır.” (Çetin, 2006: 20-21)

Türk kültürünün günümüze dek devam eden geleneklerine göre içinde yaşanılan konut mekân sahibinin zevkinin, hünerinin, zenginliğinin ve temizliğinin göstergesidir. Tez kapsamında gerçekleştirilen müze ve tarihi konut incelemelerinde bu özellikleri yansıtan tekstil ürünlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Havlı sedir kılıflarının üzerine örtülen nakışlarla ve dantellerle bezenmiş beyaz örtüler konut sahibinin yaşadığı mekâna gösterdiği özenin göstergesidir.

Batılılaşma öncesi saray, köşk ve kasırlarda yer alan sedirler de konutlardaki gibi pencere önlerinde konumlandırılmıştır. Geniş saray ve köşk salonlarında yer alan sedirler üzerinde büyük boyutlarda uzun minderler ve yastıklar kullanılmıştır. Bu minder ve yastıklarda odanın perde, halı gibi diğer elemanları ile birbirini tamamlayacak renklerde, jakar desenli kadife kumaşlar kullanılmıştır. Kumaş kenarlarında çeşitli püskül, saçak ve kordonlar kullanılarak zengin ve gösterişli bir görünüm oluşturulmuştur. Görsel 36 ve 37’de Topkapı Sarayı’nda farklı mekanlarda kullanılan farklı sedir örnekleri yer almaktadır.

Görsel 2.12: Topkapı Sarayı Divan-ı Hümayun sedir kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Görsel 2.13: Topkapı Sarayı sünnet odası sedir kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Batılılaşma ile Osmanlı konutlarında kullanılmaya başlanan yüksek arkalıklı koltuk ve kanepelerin ahşap kısımları çeşitli el işçilikleri oymacılık, sedefkârdık gibi ahşap zanaatlarıyla bezenmiştir. Konutlarda yaşayanların gelir düzeylerine göre daha gösterişli ve kaliteli malzemelerden üretilmiş olan bu mobilyaların bedenle temas eden alanları çeşitli tekstil ürünlerle ergonomik ve dekoratif hale getirilmiştir. Etnografya müzelerinde yer alan mobilyalarda genellikle jakar desenli ipekli kumaşlar veya pamuklu kadifeler kullanıldığı görülmüştür (bkz. gör. 38).

Görsel 2.14: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 19. Yüzyıl oda düzenlemesi koltuk, masa, sandalye kullanımı. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Gayrimüslim evlerinden sonra batılılaşmanın ilk yansımalarının görüldüğü saray, köşk ve kasırlarda da koltuk, kanepe, sandalye, puf, konsol, büfe, yemek masası gibi Batılı tarzda mobilyalar kullanılmıştır. Yüksek kalite ahşap ve işçilikle üretilmiş olan bu mobilyalarda kullanılan kumaşların büyük çoğunluğu Hereke Dokuma Fabrikası'nda üretilmiştir.

> "19. Yy. Osmanlı Saray mobilyaları Avrupa kökenli olup farklı üslup özellikleri göstermektedir. Dolmabahçe Sarayı'ndaki mobilyaların bir kısmı sarayın yapımı sırasında hazırlanırken, bir kısmı Avrupa'nın değişik ülkeleriyle, Çin, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerden gelmiştir. Ayrıca bu saraylar için batılı ülkelerden mobilya satın alınırken Yıldız Sarayı'nda bulunan marangoz atölyeleri Tamirhane-i Hümayun'da mobilyalar üretilmiştir." (Algan, 2005: 37)

Hereke Fabrikası'nda jakar tezgahlarında üretilen kumaşlarda temel malzeme olarak ipek kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ince ipek üzerine altın veya gümüş tel sarılarak oluşturulan 'kılaptan' adı verilen iplik Hereke kumaşlarında fazlaca kullanılmıştır. Üretiminde ince altın şeritlerle sarılmış ipliklerin kullanıldığı kumaşlar ahşap kısımları varakla kaplanmış olan mobilyalarla uyumludur. Döşemelik ve perdelik kumaşlarda batı tarzı floral ve damask desenlerin yanı sıra Osmanlı sanatına ait desenler de kullanılmıştır. Yurtdışından alınan mobilyaların üretildikleri ülkenin kumaşlarıyla kaplanmış olarak satın alınmış olması mümkün olmakla birlikte mobilya kumaşlarının zaman içerisinde aslına uygun olarak üretilmiş olan Hereke dokumalarıyla değiştirilmiş olması muhtemeldir. Bu görüşü destekleyecek bir kaynak bulunmamakla birlikte Hereke fabrikasının Avrupa desenlerini de içeren zengin desen arşivi bu yönde bir olasılığı işaret etmektedir.

Döşemelik kumaşlarda hemen hemen bütün renkler kullanılmıştır ancak tüm Avrupa'da asaleti ve zenginliği sembolize eden kırmızı renk Osmanlı saray ve kasırlarında yoğun olarak kullanılmıştır. Çatma kadifeler de döşemelik ve perdelik kumaşlar arasında önemli bir konuma sahiptir. Dekore edilen odalarda bütünlük sağlaması amacıyla çoğunlukla perde ve koltuklarda kullanılan döşemelik kumaşların aynı desen ve renkte olmasına özen gösterilmiştir (bkz. gör. 39). Tüm kumaşların aynı üretim kanalından temin edilmiş olması mekân içerisindeki renk,

desen ve doku bütünlüğünün sağlanmasını desteklemiştir (Kaya ve diğerleri, 1999: 25-32). Görsel 40'ta Hereke fabrikasında dokunan kumaş örnekleri yer almaktadır.

Görsel 2.15: Aynalıkavak Kasrı oda düzenlemesi.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/aynalikavak-kasri)

Görsel 2.16: Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nda dokunan kumaş örnekleri.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/fabrikalar/hereke-hali-ve-ipekli-dokuma-fabrikasi)

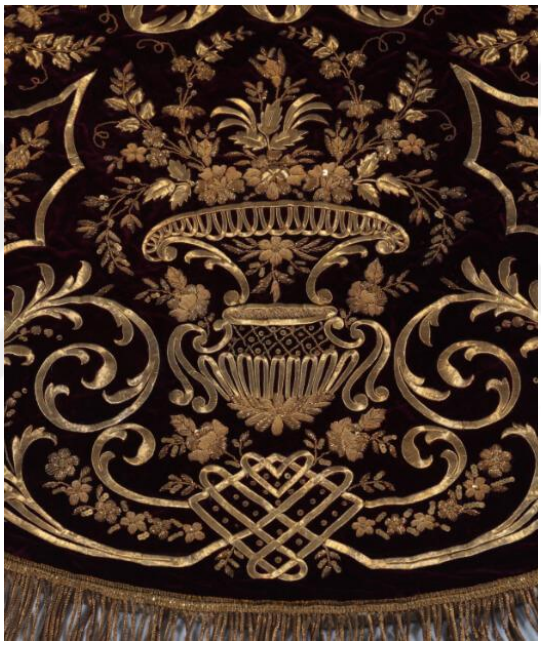
Tez kapsamında Milli Saraylar idaresine bağlı olarak çalışan restorasyon atölyeleriyle görüşmeler yapılmıştır. Tekstil Konservasyon ve Restorasyon Atölyesi sorumlusu Başak Birsel saray, köşk ve kasırlarda kullanılan döşemelik kumaş, perde ve benzeri tekstil ürünlerinin genellikle ipek hammaddeyle üretildiğini bu nedenle restorasyonlar yapılırken orijinal dokunun korunabilmesi için sadece ipek iplikler kullanıldığını belirtmiştir. Tamiri mümkün olmayan kumaşların aslına uygun şekilde Hereke dokuma fabrikasında yeniden üretilerek mobilya atölyelerinde koltuklara kaplandığını aktaran Başak Birsel, jakarlı ipek kumaşların yanı sıra ipekli ve pamuklu kadife kumaşların da sıklıkla döşemelik kumaş olarak kullanıldığını belirtmiştir. Mobilya döşemelerinde kullanılan kordon, püskül, sutaşı, madalyon gibi ürünlerde kullanılan ipliklerin ipek ve altın şeritlerle bükülmüş kılaptan ipliklerle üretildiği bu ürünlerin restorasyonunda da aslına uygun iplikler kullanıldığı öğrenilmiştir.

Milli Saraylara bağlı Döşeme Restorasyon Atölyesi sorumlusu Selçuk Erşam saray, köşk ve kasırlarda kullanılan koltuk, kanepe, sandalye ve benzeri mobilyalarda "viştal" olarak adlandırılan hindistan cevizi lifi, vatka pamuğu, at kılı gibi farklı malzemelerin karışımından oluşan bir dolgu malzemesi kullanıldığını belirtmiştir. Anadolu topraklarında hindistan cevizi palmiyelerinin var olmadığı düşünüldüğünde bu hammaddenin Osmanlı toprakları içinde yer alan Kuzey Afrika ve Arap yarımadasından getirildiği düşünülebilir. Selçuk Erşam döşeme imalatında spiral ve S çelik yayların yanı sıra astar olarak keten bezi, Amerikan bezi gibi kumaşlar kullanıldığını, iç dikişlerde keten ip kullanıldığını, yayların üzerine kolon bezi gerildiğini aktarmıştır. Süsleme malzemeleri olarak su taşı, şerit, kordon ve püskül gibi yan elemanların kullanıldığını belirtmiştir.

Mobilya tekstilleri başlığı altında incelenen Osmanlı İmparatorluğu'nda oturma elemanları olarak kullanılan sedir, minder, yastık, koltuk ve kanepelerde, diğer tüm tekstil ürünlerinde de olduğu gibi süslemede bir takım yöntem ve elemanlar kullanılmıştır.

İşleme sanatı Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir yer tutmaktadır. İşlemeler saray için saray atölyelerinde, halk için ise çarşı atölyelerinde ve ev hanımları tarafından üretilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde işleme sanatı teknik, renk, desen bakımından zenginleşerek ilerlemişti. Metal ipliklerle yapılan nakış teknikleri Osmanlı saraylarında genellikle masa

örtülerinde görülebilir. Türk işlemelerinde kullanılan bazı kenar temizleme teknikleri şunlardır: köşe çevirme, oya yapma (tığ, mekik, firkete, iğne vb.), püskül yapma, dantel yapma, kordon kullanma, saçak yapma gibi. Bunların dışında kumaşlarda çeşitli dokuma teknikleri kullanarak, nakış, örgü ve dikiş teknikleri kullanılarak, boya ve baskı yöntemleri kullanılarak da süslemeler yapılmıştır (Can, 2018: 35-38). Görsel 41'de Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait kahve örtüsü yer almaktadır ve bu örtüde birden fazla süsleme tekniği (saçak, altın ve gümüş işleme) kullanılmıştır.

Görsel 2.17: Altın, gümüş işleme detaylı sim sırma işlemeli, saçaklı kahve örtüsü. (https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/bir-tesrifat-simgesi-sarayda-kahve-kulturu-ve-ikrami)

2.3 YATAK TEKSTİLLERİ

> "Ev tekstil ürünleri yaşadığımız mekanları giydirmek için kullanılan tekstilden yapılan eşyalardır. Perde, yatak takımı, yatak örtüsü, kılıf, dekoratif örtü, dekoratif yastık ve minder, havlu, yolluk ve paspas gibi eşyalar ev tekstili ürünleri kapsamındadır." (Soysaldı, Tekkılıç, Kılıç, 2016: 14)

Bu başlık altında yatak tekstilleri olarak nitelendirilen yorgan, çarşaf, yatak örtüleri, yastık kılıfları ve benzeri elemanlar ele alınmıştır.

Daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi göçebe topluluklarda çok işlevli olarak kullanılan minderler yatak olarak da kullanılmıştır. Dolgu malzemesi olarak, saman, yün, pamuk gibi malzemelerin kullanıldığı minderler gece olduğunda üzerine serilen pamuklu el dokuması çarşaflar, geleneksel bir zanaat ürünü olan yorganlar ve el dokuması yün battaniyelerle yataklara dönüştürülür, sabah olduğunda bu yatak tekstilleri katlanarak denk adı verilen yığınlar şeklinde üst üste istiflendikten sonra üzerleri kumaşla örtülürdü.

Tek odalı köy evlerinde de aynı sistemin uygulandığı bilinmektedir. Çok odalı konutlarda ise gündüz oturma elemanı olarak kullanılan sedirler gece yatak olarak düzenlenmiştir. Kalabalık ailelerin bir arada yaşadığı Osmanlı Müslüman konutlarında İmparatorluğun son dönemine kadar uyku için düzenlenmiş odalar yaygın değildir.

Geçmişte hazırlanacak yatağın altına halılar serilerek yüzü ipekli kutni ile kaplanmış, içine ise yapağı yün ile doldurulan kaba döşekler serilmekte ve bu döşeklerin üzerine üst üste üç şilte yerleştirilerek hazırlanmaktaydı. Yatağı, üzerine her yerini kapatacak en ve boyda damalı, beyaz yollu, saf, ipek bürümcükten çarşaf serilmekteydi. Çarşafın üzerine pamuk ile doldurulmuş, başlarına ise beyaz sırma ile işlenmiş keten yastık örtüsü yerleştirilmiş yastıklar konulurdu. Son olarak da yün veya pamuk ile doldurulmuş çeşitli renk ve desenlerdeki yorganlar konularak yatak oluşturulmaktaydı (Okca, Erten, Tüfekçi, 2020: 1767).

Batılılaşma etkisiyle farklı oda yapılanmaları oluşturulmuş ve yatak odası kavramı ortaya çıkmıştır. Yatak odaları mahrem olarak kabul edildiği için batılılaşmanın en geç gerçekleştiği alanlar olmuşlardır. Yatak odalarında dolaplardan çıkarılarak yere serilen döşekler yerini karyolalara bırakmıştır. Karyolaların üzerlerine yine yün, pamuk gibi malzemelerden doldurularak oluşturulan döşek konularak yatma alanı oluşturulmuş ve çarşaf, yorgan, yastık ve yatak örtüsü gibi elemanlar da kullanılmıştır. Yatak odalarında karyola dışında giysi dolabı, komodin ve şifonyer gibi batı tarzı mobilyalarda kullanılmıştır. Özel günlerde (sünnet, düğün vb.) bu yataklar karyola etekleri ve çeşitli desen ve renklerde örtüler ile süslenmişlerdir. Bebek yatakları da beşiklere uygun ölçü ve özelliklerde oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nde şölenler

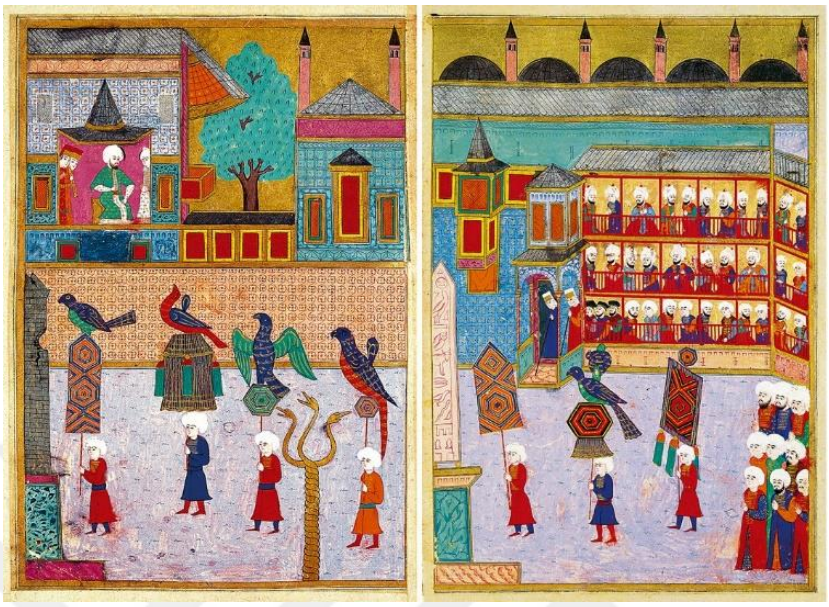
ve törenler ayrı bir özenle yapılmaktaydı. Özellikle sünnet törenleri ve düğünler Osmanlı Devleti içerisine oldukça önemli bir konuma sahipti. Bu törenler için özenli hazırlıklar yapılırdı. Gelin odaları çeyiz adı verilen ve hem gelinin el becerilerini hem de zenginliğini gösteren işlemeli tekstil ürünlerinden oluşan bir sergi alanına dönüştürülür, kadın misafirler bu sergiyi görmeye gelirdi. En kaliteli ve en süslü kumaşlar gelin odalarında ve sünnet odalarında kullanılırdı (bkz. gör. 42-43). Görsel 44'te görüldüğü gibi padişahların erkek çocuklarının sünnet törenlerinin resmedildiği Surnamelerde yer alan minyatürlerde bu törenlere verilen önem resmedilmiştir.

Görsel 2.18: Nevşehir Kültür Müzesi gelin odası düzenlemesi.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nevsehir/gezilecekyer/kultur-muzes)

Görsel 2.19: Ankara Etnografya Müzesi sünnet odası düzenlemesi.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 07.12.2019)

Görsel 2.20: Seyyid Lokmân'ın *Surnâme*'sinde Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinin tasvir edildiği iki sayfa.
(https://islamansiklopedisi.org.tr/surname)

Batılılaşma öncesi dönemde saraylarda da tıpkı geleneksel Türk evlerinde olduğu gibi yatma zamanı geldiğinde dolaplardan döşek, yorgan, çarşaf ve yastık gibi malzemeler çıkarılıp serilerek yataklar oluşturulmaktaydı. Topkapı Sarayı'na yapılan ziyarette görüldüğü üzere yatak odalarında birçok niş ve dolap kullanılmıştır. Görsel 45'te görüldüğü gibi ayrıca yatak oluşturmak için yerden yaklaşık bir karış yüksekliğinde ahşap platform, yan direkleri ve üstü kapalı, ahşap el işçiliği ile süslenmiş bir alan düzenlenmiştir. Bu alana dolaplardan çıkarılan malzemeler serilerek yatak oluşturulmuştur. Gündüz bu alanların minder ve yastıklarda konularak oturma ve dinlenme amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir.

Görsel 2.21: Topkapı Sarayı Harem yatak kullanımı.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 31.01.2020)

Batılılaşma ile saraylarda batı tarzında karyola, komodin, gardırop, paravan gibi eşyaların kullanımına başlanmıştır. Saray yatak odalarında yer alan karyolalarda temel elemanlar olan döşek, yorgan, yastık, yatak örtüsü ve çarşaf dışında, cibinlik, karyola eteği, yatak perdesi gibi tekstil ürünlerinin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Dolmabahçe Sarayı ziyaretinde edinilen bilgilere göre yatak odalarının da tıpkı sarayın diğer odaları gibi büyük bir gösteriş ve özenle hazırlandığı görülmüştür. Yatakların genellikle yüksek işçiliğe sahip ahşap ve metal somyalar olduğu bu malzemelerin varakla bezendiği göze çarpmaktadır. Yatak başları da karyolalarla bir bütün olarak düşünülmüş ve tasarlanmıştır. Yatak başları çeşitli metal ve ahşap işçilikleri ile süslenerek daha gösterişli hale getirilmişlerdir. Yorganların üst yüzlerinde ve yastıklarda ipek saten kumaşların kullanıldığı, yorganların iç yüzlerinde ve yastık kılıflarında pamuklu kumaşların tercih edildiği gözlenmiştir. Yorganların üzerine serilen yatak örtülerinde Hereke Fabrikası'nda üretilmiş jakarlı ipek kumaşların veya üzeri altın ipliklerle nakışların yapıldığı kadife kumaşların kullanıldığı, örtü kenarlarında yine altın ipliklerin kullanıldığı sutaşı, kordon ve püsküllerin yer aldığı görülmüştür. Osmanlı geleneğinde bulunmayan yatak perdeleri de

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde görülen dekoratif unsurlardır. Yatak kenarlarından yükselen ahşap sütunlar üzerine yerleştirilen veya baş kısmı duvara yaslanmış olan, yatağın üst kısmında duvara monte edilen ahşap parça üzerine yerleştirilen tekstiller işlevsellikten çok estetik özellikleri için kullanılmıştır (bkz. gör. 46). Yatak perdelerinde genellikle yatak örtülerinde kullanılmış olan yapısal desenli ipek kumaşların ve dantellerin kullanıldığı görülmektedir.

Görsel 2.22: Dolmabahçe Sarayı yatak odası düzenlemesi.
(https://islamansiklopedisi.org.tr/harem--kadinlar)

Padişahların ve ailelerinin kısa sürekli konaklamaları için inşa edilen ve yabancı misafirlerini ağırladıkları kasırlarda sürekli yaşanılmadığı için banyo ve yatak odası bulunmamaktadır. Sonradan müze olarak hizmet veren kasırlarda bugün var olan yatak odalarının ise devlet kurumlarına tahsis edildikleri konukevi olarak kullanıldıkları Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapıldığı bilinmektedir (Başar …, 2016).

Yatak tekstilleri olarak adlandırılan yorgan, yastık, çarşaf, yatak örtüsü ve benzeri bazı elemanlar aşağıda genel özellikleri ile ele alınmıştır.

Yorgan*; "Yatakta örtünmeye yarayan, içi pamuk, yün vb. malzemelerle doldurularak dikilmiş geniş örtü."* (https://sozluk.gov.tr/ Erişim: 28.05.2020) olarak tanımlanmaktadır.

Yorganlar hem günlük kullanım için hem de özel törenlerde kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Halk kültüründe önemli bir konuma sahip olan yorganlar işlevlerine göre çeşitlilik gösterir. Örneğin; evlenecek kişi için çeyiz yorganı, yeni doğacak çocuk için bebek yorganı, sünnet olacak çocuk için sünnet yorganı gibi örneklerini görmek mümkündür.

Halk içinde yüzyıllardır süre gelen yorgancılık bir gelenek ve sanat haline dönüşmüştür. İlk üretimlerin Anadolu'da kadınlar tarafından yapıldığı bilinse de yıllar içerisinde ihtiyaçları karşılamak amacıyla usta zanaatkarlar tarafından atölyelerde üretimlerine devam edilmiş bir halk geleneği ve sanatı olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Çevre, iklim koşullarına göre ve Anadolu'da dikiş ve motif özelliklerine göre pamuk ve yün ile doldurulan yorganlar farklı teknikler kullanılarak elde dikilmiştir. Sıcak iklime sahip bölgelerde genellikle pamuk dolgu malzemesi olarak kullanılmakla beraber soğuk iklime sahip bölgelerde ise dolgu malzemesi olarak genellikle yün kullanıldığı bilinmektedir. Pahalı bir dolgu malzemesi olan kaz tüyünün gelir seviyesi yüksek konutlarda ve saraylarda dolgu malzemesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yorganlar dışa bakan üst yüzünde kullanılan kumaşın adıyla ve dolgu malzemesiyle adlandırılır. Üst yüzde genellikle saten, atlas, basma gibi kumaşlar kullanılmıştır. Aplike olarak da bilinen kırkyama tekniğinde farklı renk ve desenlerde kumaş parçalarının birbirine eklenmesiyle elde edilen kumaşlar da yorganların üst yüzünde kullanılmıştır. Kumaş ve dolgu malzemesi seçiminde kumaşların terletmemesi, üşütmemesi ve hava alabilmesine dikkat edilmiştir. Yorganın ikinci katında ise dolgu malzemesi bulunur. Yorganın son katı ise pamuklu bir kumaştan yapılmakta astar veya mitil olarak adlandırılmaktadır. Bu üç kat oluşturulduktan sonra dikim aşamasına geçilmektedir. Kenarları dikişle birleştirilen yorganların orta kısmında farklı desenler oluşturan dikim teknikleri kullanılır. Oyulgama adı verilen bir elin yorganın altında diğerinin üstünde çalışmasıyla oluşturulan özel bir yorgan dikim tekniği geleneksel yorgan üretiminde sıklıkla kullanılmıştır (Okca, Erten, Tüfekçi, 2020: 1767-1768).

Etnografya müzelerinde yer alan yorganlar incelendiğinde dönem beğenileri doğrultusunda değişiklik gösterdikleri görülmüştür. 15. Yüzyıldan sonra görülmeye başlanan Bursa ve Bilecik dokuması kadife yüzlü yorganlar kabartma desenli veya düz olarak üretilmiştir. Üzerinde altın

ve gümüş ipliklerle nakışların yapıldığı nadir örnekler de bulunmaktadır. Düz dokunan kumaşlar üzerine "silkme" adı verilen nakış tekniği ile tavus kuşu, çiçek, penç, hatayi, bulut, rumi gibi desenlerin işlendiği örneklere de rastlanmıştır. 16. yüzyılda lale ve karanfil motiflerinin 17. yüzyıldan sonra ise küçük serpme desenli ve çizgili (yollu) yorganların kullanıldığı görülmektedir. 17. yüzyılda kırmızı rengin hâkim olduğu ancak altın ve gümüş işlemelerin azaldığı, "Anavata" adı verilen renkli pamuk ipliklerin kullanıldığı nakış tekniğinin yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. 17. Yüzyıldan itibaren canfes adı verilen kumaşın yorgan yüzlerinde kullanımı artmıştır. Saraylarda kullanılan yorganlar ise genellikle ipek yüz kumaşlarla, yoğun işçilik gerektiren nakış teknikleriyle, altın sırma ve gümüş simler kullanılarak oldukça gösterişli olarak hazırlanmışlardır. İpeğin kendine has parıltısını en iyi şekilde yansıtan atlas dokuma kumaşlar saray yorganlarında sıklıkla görülür. "Şip yorgan" olarak adlandırılan altın sırma ile işlenmiş yorgan yüzleri Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak dönemlerinde saray ve çevresinde kullanılmıştır. Yorgan yüzlerinin en güzel örnekleri ise saray denetiminde olan "Terziler Karhanesi" adı verilen iyi yetişmiş sanatkarların bulunduğu dükkanlarda yapılmaktaydı (Salman, 1990: 278-279; Uğurlu …, 2010).

Yatak tekstilleri içerisinde yer alan bir diğer ürün ise çarşaflardır. Çarşaflar genellikle düz pamuklu dokumalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk evlerinde basit yapılı pamuklu kumaşlardan bazen ise ketenden dokunan çarşaflar gelir seviyesi yüksek evlerde ipek bürümcük kumaşlardan üretilmiştir. Saraylarda ise birçok üründe olduğu gibi genellikle ipek kullanıldığı düşünülmektedir. Yörelere göre dokumalarda küçük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; Amasya'nın Merzifon ilçesinde çarşaflarında öne çıkan özellik yüzeyde iplik büküm farklılıklarından kaynaklanan potluklar ve çarşafların uç kısımlarında yer alan saçak bağlamalarıdır. Yün ve pamuk iplikler bitkisel boyalarla renklendirilmiştir (Koyuncu, 2013: 264; Uğurlu, 2000: 49). Kastamonu yöresinde ise çarşaflık kumaş kenarlarında uzun olarak bırakılan çözgü iplerinin el ile bağlanmasıyla elde edilen "çarşaf bağlama" adı verilen süsleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem yalnızca çarşaflarda değil aynı zamanda peşkir, havlu gibi eşyalarda da uygulanmıştır (Öztürk, Can, 2020: 19-20).

Yatak örtüleri; odaya girildiğinde yatakların derli toplu ve güzel gözükmesindeki en önemli etkenlerdendir. Günlük kullanımda en basit hali ile karşımıza çıkarken özel günlerde ve gelir

seviyesi yüksek evlerde daha gösterişli renk ve desenlerde, kaliteli malzemelerden yapılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırkyama, dantel örgü ve dokuma gibi tekniklerle farklı renk ve desenlerde üretilmiş ve kullanılmıştır. Bu ürünler genellikle alt yüzeyinde astar kumaş kullanılarak çift katlı olarak hazırlanmıştır. Yorgan şeklinde kullanılmamakla birlikte üzerine yapılan ağır nakışları taşıyabilmesi ve dolgun bir görünüm sergilemesi amacıyla astar ve yüzey kumaş arasında ince bir kat dolgu kullanılmış olan örnekler de bulunmaktadır. Görsel 47'de yatak, yorgan, örtü ve karyola kullanımı görülmektedir.

Görsel 2.23: Sinop Etnografya Müzesi yatak kullanımı.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/gezilecekyer/etnografya-muzesi)

Battaniyeler; geleneksel olarak çözgü yönünden pamuk iplik atkı yönünden yün iplik kullanılan, her iki yüzünde de atkı ipliklerinin hâkim olduğu çift yüzlü kumaş olarak üretildikten sonra çelik taraklar ile tüylendirilerek şekil verilerek oluşturulan ürünlerdir (Özkendirci, Bahriyeli: 2009). Anadolu'da keçi kılı veya koyun yünüyle üretilen basit dokuma yapılarına sahip battaniye örnekleri de bulunmaktadır.

Yatak yastıkları farklı boyutlarda genellikle pamuklu bir şiltenin içerisine iklimsel özelliklere göre pamuk, yün veya kaz tüyü doldurularak oluşturulan ve üzerine daha farklı renk ve desende çeşitli el işçilikleri ile süslenmiş kılıf geçirilerek kullanılan ürünlerdir. Tenle temas etmesi sebebiyle yastık yüzlerine yapılan nakışlar yastığın kenar kısımlarında yer alır. Yastık kılıflarının açık kenarlarında dantel ve püsküller kullanılmıştır. Geleneksel Türk evlerinde ev hanımlarının işlemiş oldukları yastık kılıfları yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

Ağ yapılı ince tül kumaşlardan üretilen cibinlikler sineklerden ve böceklerden korunmak amacıyla kullanılan ürünlerdir (bkz. gör. 48). Genellikle yazlık saraylarda, konaklarda işlevsel amaçlı olarak kullanıldıkları bilinmektedir.

Görsel 2.24: Kocaeli Kasr-ı Hümayun cibinlik kullanımı.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/kasr-i-humayun-saray-muzesi--zmit)

Bütün yatak tekstili ürünlerinin ortak özelliği olarak sayılabilen süslemeler genel anlamda benzerlik göstermektedir. Gerek elde yapılan nakışlar ile gerek dokuma sırasında verilen desenler ile yapılanlar gerekse kılaptan iplik ile zenginleştirilerek oluşturulan süslemeler karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanısıra püskül, saçak, kordon ve benzeri yan ürünler kullanılarak da ürünler daha gösterişli hale getirilmişlerdir.

Hem geleneksel Türk evlerinde hem de saraylarda diğer odalara verilen özen ve ihtişamın yatak odalarında da sağlandığı görülmektedir. Yatak tekstilleri başlığı altında ele alınan tekstil ürünlerinin de birbirleriyle bütünlük sağladığı, işlevselliğinin yanı sıra desen, renk ve süsleme özellikleri ile de ön plana çıktığı görülmektedir. Bütün ürünler kullanım alanlarına (bebek yatağı, düğün yatağı vb.) uygun ölçülerde ve niteliklerde tasarlanmıştır.

2.4 PENCERE TEKSTİLLERİ

"Yapıları veya tren, vapur vb. ulaşım araçlarını aydınlatmak, havalandırmak amacıyla yapılan, çerçeve, cam, panjur, perde gibi eklentilerle daha kullanışlı bir duruma getiren açıklık." (https://sozluk.gov.tr/ Erişim: 20.06.2020) olarak tanımlanan pencereler konutların kimliğini oluşturan en önemli etkenlerden biridir.

Pencereler, insanların yaşadıkları yapılar içerisindeki konforunu sağlayan, iç mekân ile dış mekân arasında bağlantı görevi gören, bulunulan mekâna ışık ve hava akışını sağlayan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Yapılarda pencere boyutları genellikle iklim koşullarına göre şekillenmektedir. İklimin soğuk ve sert geçtiği bölgelerde evlerin pencereleri küçük ve sayıca az yapılmakla birlikte iklimin daha sıcak geçtiği bölgelerde ise pencereler ile mekânın büyüklüğü arasında doğru orantı bulunmaktadır. Işığın az olduğu alanlarda ise daha büyük boyutlu pencereler kullanılmakla birlikte soğuk iklimlerde yine rüzgârı engellemek için panjur gibi ek sistemler geliştirildiği bilinmektedir.

Konar- göçer toplumlarda çadırlarda pencere ve kapı, çadır kumaşında açılan boşluklar ile oluşturulmaktaydı. Geleneksel konutların ilk örneklerinde cephelerin oldukça sade olduğu bilinmekle birlikte mahremiyet ve güvenlik açısından zemin katlarında genellikle ya az sayıda ya da hiç pencere kullanılmamıştır. 19. Yüzyıl ortalarına kadar pencereler alt ve üst kanat olarak iki parçalıdır. Alt pencereler daha büyük boyutta açılıp kapanabilen ahşap kapaklara sahip iken üst pencereler ise alt pencerelere kıyasla daha küçük ve hareketsiz olarak düzenlenmiştir. Geleneksel Türk evlerinde odayı oluşturan en önemli etkenlerden birisi olan pencereler kullanıcıların proporsiyonları ve kullanım şekilleri dikkate alınarak düzenlenmiştir.

Pencerelerin dış kısımlarında ise hem mahremiyeti sağlamak hem de iklimsel koşullarından (rüzgâr, yağmur vb.) etkilenmemek amacıyla kafes, kepenk ve panjurlar kullanılmıştır (Üce, Arpacıoğlu, 2019: 39).

Saray, köşk ve kasırlarda tıpkı diğer yapı elemanlarında olduğu gibi pencerelerde de büyük boyut, görkem ve ihtişam söz konusudur. Bu mekanlarda da geleneksel Türk evlerinde olduğu gibi pencerelerin havalandırma ve aydınlatma amaçlı kullanıldığı bilinmekle beraber bu büyük yapılarda oldukça fazla sayıda pencere kullanılmıştır. Topkapı ve Dolmabahçe Sarayı ziyaretleri sırasında pencereler de metal işçilikleri ile süslenmiş demir korkuluklar, mahremiyeti sağlamak amaçlı içerden ve/veya dışarıdan açılıp kapanılabilen çift kanatlı panjurların varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca tavana yakın alanlarda veya kubbelerde yer alan pencereler ise vitray ile süslenerek dekoratif hale getirilmiştir.

Türk Dil Kurumu'na göre perde; *"Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için veya bir açıklığın önüne gerilen örtü"* (https://sozluk.gov.tr Erişim: 20.08.2020) olarak tanımlanmaktadır.

Perde, tarih içerisinde birçok farklı işlevlerde kullanılmıştır. Isıyı muhafaza etmek amaçlı kapılarda, mahremiyet ve/veya haşerelerden korunmak amaçlı yatakların etrafında kullanılmakla beraber asıl kullanım alanları pencereler olmuştur.

Başlangıçta pencerelerden gelen soğuk havayı engellemek amacıyla kalın kumaşlardan dikilen perdeler, mekân tasarımında estetik bir unsur olarak değerlendirilmeye başlandıkça daha ince ve dökümlü kumaşlardan dikilmeye başlamıştır. Soğuk iklime sahip bölgelerde kadife gibi daha kalın kumaşlardan yapılmış perdeler kullanılırken sıcak iklime sahip bölgelerde keten gibi daha ince hava akışı sağlayabilen kumaşlardan yapılmış perdeler kullanılmıştır. Fon perde olarak adlandırılan kalın perdeler çeşitli dikiş teknikleriyle katlanarak büzgülü veya drapeli olarak dikilir. Işık, ısı ve ses yalıtımı yapması gibi özelliklerinin olması dışında kalın perdeler dekorasyonda da önemli bir konumdadır (Yıldırım, 2007: 33-34).

Yerleşim merkezlerinde nüfusun yoğunlaşmasıyla birlikte konutların artması ve yakınlaşması mahremiyet gereksinimini arttırmış, güneş ışığından yararlanmayı sağlayan ancak mekânın

dışarıdan görünmesini engelleyen yarı transparan tül perdenin kullanımını gerekli hale gelmiştir. Endüstriyel üretimden önce en ince iplik olan ipek ipliklerle dokunan kumaşlar, ince pamuk ipliklerle dokunan opak kumaşlar, gözenekli yapıya sahip tığ işi danteller tül perde olarak kullanılmıştır.

Görsel 49 ve görsel 50'de görüldüğü üzere geleneksel Türk evlerinde pencereler küçüktür ve bu pencerelerde genellikle buldan bezi, Denizli bezi ve kanaviçe işlemeli patiskaların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Perdeler, evlerde kullanılan diğer tekstil elemanları olan divan örtüsü ve yastıklar ile gerek malzeme gerekse renk, desen ve tarz olarak bütünlük sağlamasına önem verilirdi. İlerleyen zamanlarda sedir yerine koltuk takımlarının kullanılmasıyla perde boyları da yere kadar uzamıştır. İşleme, düz ve dantel perdelerin yerini fazlaca renkli, çiçek motifli basmalar ve desenli tüller almıştır (http://www.novatex.com.tr/sayfa/perde-tarihi Erişim: 21.08.2020).

Görsel 2.25: Ankara Beypazarı Yaşayan Müze perde kullanımı.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/beypazari-yasayan-muze)

Görsel 2.26: Yozgat Müzesi başoda pencere ve perde kullanımı.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozgat/gezilecekyer/yozgat-muzesi)

Batılılaşma dönemine kadar perdelerde yöresel motifler karşımıza çıkmaktadır. 16. ve 17. Yüzyılda Bursa'da üretilen ipek kumaşlarla birlikte Osmanlı kumaş sanatının en parlak dönemi yaşanmış, 17. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise perdelerde ve kumaşlarda batının etkileri görülmeye başlanmıştır. 18. Yüzyılın sonuna doğru Türk perdeciliğinde 'Türk Rokokosu' ve 'Empire' üslupları yaygınlaşmış ve sonrasında 1843 yılında kurulan Hereke fabrikasında saray, köşk ve kasırların iç mekanlarında kullanılmak üzere kaliteli perdelik ve döşemelik kumaşların üretimine başlanmıştır (https://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/perde-cesitleri-ve-dikimi.html Erişim: 20.08.2020).

Geleneksel Türk evlerinde oda sayısı ve tavan yüksekliği arttıkça perdelerin daha gösterişli ve daha özenli hale geldiği görülür. Görsel 51' de tül veya güneşlik kumaşların iki kanat olarak kullanıldığı görülmektedir. Kalın kumaştan çift kanatlı olarak dikilen fon perdelerde ailenin gelir durumuna göre çeşitlilik göstermekle birlikte genellikle renkli kumaşlar kullanılmıştır. Köy evlerinde pencere üzerine takılan ahşap borulara ahşap halkalar kullanılarak takılan perdenin duvara montelenen kısımlarının görünür. Konaklarda ise ahşap boruların görünmemesi için ahşap kornişler kullanılmıştır (bkz. gör. 52). Kornişler farklı ahşap bezeme teknikleriyle dekore edilmiştir. Konut sahibinin gelir seviyesi arttıkça perdelik kumaşların kalitesiyle birlikte

dikimde kullanılan püskül, saçak, kordon gibi aksesuarlar da artmaktadır. Perdelerin odaya bakan üst kısmında dekoratif amaçlı nakışlı drapelerle görsel zenginlik arttırılmıştır.

Görsel 2.27: Adana Atatürk Evi Müzesi perde kullanımı.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/adana/gezilecekyer/ataturk-evi-muzesi-1)

Görsel 2.28: Bursa 17. Yüzyıl Osmanlı Evi Müzesi perde kullanımı.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/17-yuzyil-osmanli-evi-muzesi)

Saray, köşk ve kasırlarda ise perdelerde de kaliteli malzeme ve gösteriş hakimdir. Geleneksel Türk evlerine kıyasla oldukça büyük boyutlu pencereler bulunduğu için bu ölçülere göre büyük boyutlarda perdeler yapılmıştır. Kullanılan perdeler sadece işlevsel değil aynı zamanda

dekoratif birer öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Renk ve desen bakımından oldukça zengin olan Hereke döşemelik ve perdelikleri oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Saray, köşk ve kasırlarda kullanılan perdelerde, düz ipek atlaslar ve kadifeler kullanılmış olmakla birlikte yapısal desenli ipek kumaşlar da yaygın olarak kullanılmıştır. Perdeler, işlemeler ve aplikeler ile bezenerek şeritler, ponponlar, perde bağları, püsküller kullanılarak da zenginleştirilmiştir (Kaya ve diğerleri, 1999: 32). Görsel 53'te görüldüğü üzere konaklarda ve saraylarda perdelerin odada bulunan halı, koltuk, sedir ve benzeri eşyalar ile bütünlük oluşturacak şekilde düzenlendiği görülmüştür.

Görsel 2.29: Beykoz Mecidiye Kasrı perde kullanımı.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/beykoz-mecidiye-kasri**)**

Saray, köşk ve kasırlarda kullanılan perdeler genellikle odada yer alan koltuk, kanepelerde kullanılan döşemelik kumaşlar ile aynı desen ve renk özelliklerine sahiptir. Bulunulan mekân bir bütün olarak ele alınmakta ve aynı kumaş hem döşemelik hem de perdelik olarak kullanılarak bir bütünlük oluşturmaktaydı. Hemen hemen her odada kullanılan perdeler farklı stillerde karşımıza çıkmaktadır. Yoğun drapeli, üst üste parçalardan meydana gelen perdeler kullanıldığı gibi stor perde stili tek parça indirilip kaldırılabilen perde sistemlerinin de varlığı göze çarpmaktadır (bkz. gör. 54-55). Gerek farklı dikim şekilleri ile gerekse kılaptan iplik ile

işlemeler yapılarak oldukça ihtişamlı hale getirilen perdelerde püskül, saçak, kordon ve benzeri ürünlerin oldukça fazla şekilde kullanılmış olması dikkat çekmektedir.

Görsel 2.30: Aynalıkavak Kasrı perde kullanımı.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/aynalikavak-kasri)

Görsel 2.31: Beykoz Mecidiye Kasrı perde kullanımı.
(https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/beykoz-mecidiye-kasri)

Osmanlı Devleti'nde saray ve çevresinde ev içi döşemenin batılılaşma ile önem kazandığından söz etmek mümkündür. Yazılı kaynaklarda 17. Yüzyılın sonunda saraya bağlı konutlarda pencere ve kapıları örtmek amacıyla perdelerin kullanıldığı belirtilmekle birlikte pencerede kullanılan perdelerin Londra'dan ithal edilen çuka kumaşlardan yapıldığı ifade edilmiştir. Lale

Devri'nde yine saraya bağlı konutlarda yer alan perdelerin atlas üzerine sırma işlemeli kumaşların, telli Hatayi, kadife, çuka gibi farklı kumaşların perdelik olarak kullanıldığına dair kayıtlara rastlanmıştır. 20. Yüzyılın başlarında bir sultanın evinde ise metrelerce tül ve perde alındığı ayrıca yine metrelerce korniş, perde saçağı, perde kolu kullanıldığına rastlanmıştır (Oğuz, 2018: 34-43).

2.5 MUTFAK TEKSTİLLERİ

İnsanların temel ihtiyacı olan beslenme kültürel kimlikleri yansıtması açısından önemli bir değerdir. Her kültürün kendine has beslenme alışkanlıkları, sofra gelenekleri işlevsel ve estetik özellikler sunan mutfak tekstillerine de yansımaktadır.

Sofra, Osmanlı toplumunda önemli bir konuma sahiptir. Sofra yemek yenilen yer anlamına gelmekte olan Arapça 'süfre' kelimesinden gelmektedir. Sofra sadece yemek yenilen yer olarak değil aynı zamanda sofraya oturanların bir araya gelerek kaynaşmasında, kimi zaman önemli kararların alınmasında önemli bir rol oynayan toplumsal bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal yaşam içerisinde tören, şölen, düğün, sünnet ve cenaze gibi olaylarda oldukça görkemli ve özenli sofralar kurulmaktadır. Sofrada kullanılan eşyalar, bu eşyaların sofrada kullanılış şekilleri, yemeğin türü, sunuluş ve yeniliş şekilleri toplumların kültürel ve sosyolojik durumlarını yansıtmadaki önemli unsurlardan biri olmuştur (Çerikan, 2019: 482, 483).

Geleneksel Türk evlerinde kurulan sofranın kendi içerisinde kuralları ve bir düzeni bulunmaktadır. En basit hali ile sofrada yere serilen temiz bir örtünün üzerine fazla yüksek olmayan bir sehpa ve sehpanın da üzerine içerisine kaşık, tabak konulan yuvarlak formda geniş siniler kullanılmıştır. Sofraya oturulurken sofraya oturacak kişi sayısı kadar yere yuvarlak formda minderler konularak oturulmaktaydı ve bu minderlere 'yemek minderi' adı verilmekteydi. Yemek sırasında el silmek için 20 cm boyunda peşkir (havlu) adı verilen bezler verilmekteydi (bkz. gör. 56).

Görsel 2.32: Konya Rüştü Bey Konağı sofra kullanımı. **(**https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/aksehir-nasreddin-hoca-arkeoloji-ve-etnografya-muzesi-rustu-bey-konagi)

Birçok alanda olduğu gibi sofralarda kullanılan eşyalarda da ailenin gelir durumuna göre farklılıklar bulunmaktadır. Köy evlerinde bakır ve ahşap kaplar kullanılırken konaklarda seramik, çini tabakların saraylarda uzak doğudan gelen porselen tabakların, gümüş tepsilerin kullanıldığı bilinmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde saray sofralarında kullanılan kıymetli metallerden yapılmış sofra takımlarının, çini porselen takımlarının yer aldığı zengin bir mutfak eşyaları koleksiyonu sergilenmektedir. Köy evlerinde dokunan pamuklu sofra bezleri, el bezleri günlük kullanım malzemeleri olup düğün sofraları, sünnet yemekleri gibi özel günlerde hazırlanan sofralar için çeyiz sandıklarından çıkarılan nakışlı örtüler kullanılmıştır (bkz. gör. 57).

"Genellikle ketene işlenen, püsküllü veya püskülsüz olabilen, yer sofralarında ortak peçete olarak kullanılan, hediye verilen, dar ve uzun yağlık, bir başka Osmanlı nakış işidir." (Kavrakoğlu …, 2014)

Görsel 2.33: Denizli Atatürk Evi Müzesi sofrada kullanılan eşyalar.
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecekyer/ataturk-evi-etnografya-muzesi)

Konutlarda yemek masasının kullanılmaya başlamasına kadar konak ve saraylarda da köy evlerinde olduğu gibi yer sofraları kurulmuştur. Saray ve konutlarda büyük ebatlı yer sofralarının yanı sıra yan yana dizilerek çok sayıda kişinin aynı ortamda bir arada yemek yemesine olanak tanıyan yer sofraları da kullanılmıştır. Saray ve konaklarda jakar desenli veya nakışlı kadifeler ve ipekli kumaşlarla üretilmiş sofra bezleri, altın ipliklerle nakış işlenmiş peşkirler kullanılmıştır. Saraylarda yemek sonrasında ellerin temizlenmesi amacıyla ellerinde su ve peşkirlerle bekleyen hizmetkarların varlığı da dikkat çekmektedir.

"Peşkir kelimesi, aslı Farsça olan Pişgir'den dilimize geçmiş olup 'öne tutulan' manasına gelmektedir." (Özyalvaç, 2019: 518)

50 cm eninde ve 70 veya 80 cm boyunda olan peşkirler el yıkandıktan, abdest aldıktan sonra el ve yüzü kurulamak amaçlı kullanıldığı gibi sofralarda da kullanılmıştır. Sofralarda tek tek ya da uzun ve toplu şekilde peçete olarak kullanımı mevcuttur. Pamuk veya keten ipliğinden dokunan peşkirlerin iki ucu işlemeli ve saçaklı olmaktaydı. Sofra peşkiri olarak adlandırılan peşkir türü ise sofraya oturanların ortak olarak kullandığı herkesin kucağına örttüğü peşkir türüdür. Genellikle iki ucu işlemeli olan peşkirlerde de kaliteli olanlarında sırma ve ipek kullanılmıştır.

Genel anlamda temizliğe önem veren Osmanlı toplumunun gündelik yaşamda kullanmış oldukları, peşkirler, puşideler, makremeler, peşkunlar, pamuk, keten veya ipek kullanılarak dokunduktan sonra kasnaklara gerilerek nakış ve işlemeler yapılarak kullanılan ürünlerdir. Bazılarında sim, sırma ve ipek işlemeli ürünler gelir seviyesi yüksek kişiler, saray ve çevresi tarafından kullanılmaktaydı. Kaliteli malzemelerden yapılmış peşkirler bir nevi gösteriş ve estetik unsuru haline gelmiştir.

Peşkir kullanımı sofra ile sınırlı değildir. Birçok kullanım alanına sahiptir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Kahve peşkiri, kahve Osmanlı kültürünün vazgeçilmez parçalarından biridir. Osmanlı kültüründe kahve tatlılarla birlikte getirilerek sunumu odada gerçekleştirilmekteydi ve kahve peşkiri de sunum sırasında kullanılmaktaydı. Berber peşkiri, Osmanlı toplumunun seçkin kişileri berberi konaklarına çağırarak tıraş olmaktaydılar. Bu nedenle tıraş için gerekli olan tıraş bıçağı, sakal tarağı ve peşkir kişiye özel olarak evlerde bulunmaktaydı. Abdest peşkiri, leğen ve ibrik kullanarak abdest alan kişilerin kurulandıkları peşkirlerdir (Özyalvaç, 2019: 521-524).

Ayrıca Topkapı Sarayı ziyareti sırasında mutfakta kullanılan eşyalar arasında sinilerin altına örtü dışında deri örtülerin de kullanıldığı görülmüştür. Bertrandon de la Borquere, İkinci Sultan Murat'ın sarayındaki yemeği şöyle anlatır:

"Sultan II. Murat'ın önüne bir ipek havlu ve bir peşkir serildi. Kıpkırmızı yuvarlak bir meşin parçası da kondu. Buralarda sofra yerine meşin koymak âdetti." (Halıcı …, 2009)

Sofraya oturanların statü ve kimliklerine göre farklılıklar oluşmaktaydı. Sofranın altına serilen örtünün kumaş kalitesi ve altın sırmalı işlemeleri, sofrada kullanılan sehpa ve sininin gümüş olması, yemek takımlarının kalitesi ve sayısı bazı durumlarda göze çarpan önemli farklılıklar arasında yer almaktadır (Haydaroğlu, 2003: 4).

Yüzyıllar boyunca yer sofrası kullanmış olan Osmanlı halkı için batılılaşmayla birlikte gelen yemek masası kullanımına alışmak kolay olmamıştır. Saray ve konaklarda uzun bir süre yabancı misafirler için masa kullanılırken gündelik kullanımda yer sofrası tercih edilmiştir.

2.6 BANYO TEKSTİLLERİ

Osmanlı halkının temizlik konusundaki hassasiyeti gerek yatak tekstilleri gerekse mutfak tekstilleri konu başlıkları altında değinilen bir toplumsal özelliktir. Müslümanlık inancının temel kurallarından biri olan abdest almanın yanı sıra sık sık banyo yapan Osmanlı halkı için hamam geleneği ve dolayısıyla banyo tekstilleri önemli bir yere sahiptir.

Tek odalı konutlarda genellikle oda içerisine koyulan geniş bakır bir leğende yıkanılırdı. Bazı köy evlerinde kullanım suyunun boruyla evin dışına aktığı hamamlık adı verilen dolaplar kullanıldığı bilinmektedir. Çok odalı konaklarda ise konak hamamı adı verilen zemini seramik veya mermer kaplı odalar ya da odaların içerisinde yer alan dolaplardan ayırt edilemeyecek şekilde kapaklarla kapatılmış banyo alanları kullanılmıştır (bkz. gör. 58).

Görsel 2.34: Geleneksel Türk evlerinde banyo alanları.
(https://aregem.ktb.gov.tr/?_Dil=1)

Türk geleneklerini yansıtan önemli bir unsur olan hamam binaları gerek mimari özellikleri ile gerekse içinde bulundurduğu, peşkir, peştamal, hamam tası, kurna, havlu, takunya, kese gibi

elemanları ile kendine has yapısal özellikler taşımaktadır. Kubbeli yapısı ile hamamlar genellikle peştamal değiştirmek ve kurulanmak amaçlı soğukluk, soyunmak için camegah ve yıkanmak için sıcaklık adı verilen bölümlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu alanlar banyo yapmanın yanı sıra çeşitli tören ve eğlencelere de ev sahipliği yaparak sosyalleşme alanlarından biri olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Gelin hamamı, loğusa hamamı, damat hamamı, sünnet hamamı, bayram hamamı ve benzeri. Özellikle günümüzde de devam ettirilen gelin ve damat hamamı toplum içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Gelin hamamları için hamam bohçaları hazırlanmakta ve bu bohçanın içerisinde hamam tası, sabun, gelinin kullanması için ipek peştamal, takunya, kese, kirli ve temiz çamaşırlar için 2 tane bohça, pul oyalı tülbent, sadece gelinin omuzlarına atılan keyfiye adı verilen kare formunda bir dokuma, hamam havlusu, peşkir ve tel sırma ile işlenmiş havlular bulunmaktaydı (Gökbel, 2019: 60). Görsel 59'da hamamlarda kullanılan eşyalar yer almaktadır.

Görsel 2.35: Türk ve İslam Eserleri Müzesi hamamlarda kullanılan eşyalar.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Hamamlarda kullanılan eşyalar arasında tekstil ürünleri olan peştamal ve havlunun önemi büyüktür. Peştamal, genel olarak hamamlarda örtünmek amaçlı kullanılmakla beraber havlu yerine kurulanmak amacıyla da kullanılmıştır. Peştamal dikdörtgen biçimli havsız dokuma kumaş olarak bilinmekle birlikte havluya göre daha hafif ve hızlı bir şekilde kuruyabilmesi sebebiyle tercih edilmiştir. Nem çekme kabiliyeti yüksek olan pamuk veya keten ipliklerle dokunan peştamalların desenleri bölgelere göre karakteristik özellikler taşımaktadır. Karadeniz bölgesinde çizgili olarak boyanan çözgü ipliklerinin çapraz şekilde çekilmesinden sonra dokunan ikat kumaşlar, Denizli bölgesinde renkli ipliklerin kenarlarda şerit oluşturduğu çizgili kumaşlar peştamal olarak kullanılmıştır. Bu kumaşlarda bitkilerden elde edilen boyalarla renklendirilen iplikler kullanılmıştır.

"İstanbul'da bulunan Topkapı sarayında sıklıkla kullanıldığı görülen peştamalın üretimi ile ünlenen yöreler arasında Denizli (Buldan), Bursa, Doğu Karadeniz Şehirleri ve İstanbul gelmektedir." (Yılmaz, 2013: 175)

Hamamlarda kullanılan peştamallarda kadın ve erkeklerde kullanım şekillerinde farklılıklar göstermektedir. Kadınlar koltuk altından, erkekler ise belden aşağı bağlayarak kullanmaktadırlar. Peştamallarda kendi içerisinde farklı kullanıma sahiptir. Yıkanma esnasında kullanılanlara 'su peştamalı', kurulanmak amaçlı kullanılanlara da 'çıkma' adı verilmektedir. Genel olarak benzer özelliklere sahip olmakla beraber kurulanma amaçlı kullanılanlar genellikle saçaklı olmaktadır.

Birçok eşyada olduğu gibi saraylarda peştamal kullanımında da ipek ve sırma gibi kaliteli malzemeler kullanılarak gösterişli hale getirilmiştir. Görsel 60'ta 18. Yüzyıl Osmanlı dönemine ait peştamal örneği yer almaktadır.

Görsel 2.36: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 18. Yüzyıl Osmanlı dönemi peştamal. (Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

Havlu, Osmanlı dokumacılığı içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Pamuk ve keten kullanılarak su emiciliği yüksek, yumuşak ve suya dayanıklı havlular üretilmiştir. Kumaşın her iki yüzünde hav ipliklerinin yer aldığı özel dokuma türü tüm dünyada Türk havlusu olarak bilinir. Peştamallara göre daha kalın bir yapıya sahiptir. Havlı ve havsız olarak üretimleri yapılmakla beraber 18. Yüzyılda dokunan havluların kenarları ipek veya metal ipliklerle çeşitli çiçek motifleriyle nakışlar yapılmış örnekleri bulunmaktadır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru ise dokunan havlular pamuk ağırlıklıdır. Genellikle iki başına işleme yapılmıştır (İmre, 2012: 1-2). Görsel 61'de 18. Yüzyıl Osmanlı döneminde kullanılan havlu örnekleri yer almaktadır.

Görsel 2.37: Türk ve İslam Eserleri Müzesi 18. Yüzyıl Osmanlı dönemi havlu.
(Yazarın Kişisel Fotoğraf Arşivi, 04.12.2019)

3. SONUÇ

Tarih sahnesinde yüzyıllar boyunca geniş coğrafyalara yayılan köklü bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu birçok farklı kültürü içinde barındırmış ve bu kültürler birbirini etkilemiştir. Osmanlı kültürü içerisinde mekân önemli bir husus olmuş, konut sahibinin gelir seviyesini ve yaşam tarzını yansıtması nedeniyle mekânı oluşturan ögelerin yanı sıra tekstil ürünlerinin işlevsel ve estetik özelliklerine özen gösterilmiştir. İmparatorluğun 600 yılı aşan süreçte göçebe hayattan yerleşik düzene ve şehirleşmeye dönüşen yaşam şartları doğrultusunda bölgelerin kültürel, ekonomik ve sosyal şartları doğrultusunda farklı konut tipleri geliştirilmiştir.

İmparatorluğun gelişim süresinde konut tiplerindeki değişimin izinin tekstil ürünleri özelinde incelenmesini mümkün kılacak farklı dönemlere ait yeterli tekstil ürünü bulunmamaktadır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine tarihlenen tekstil ürünleri aynı dönemde varlık gösteren konut tipleri üzerinden değerlendirilmiştir. Tezin işleniş şekli açısından tek odalı köy evlerinden saraylara kadar konut özelliği taşıyan binalarda kullanılan tekstiller ayrı ayrı ele alınmış ve işlevsel, estetik, kalite unsurları açısından özellikleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışma planı çeşitli tespitlerin yapılmasına olanak sağlamıştır.

Batılılaşma süreci öncesinde mekân tekstillerinin her gelir seviyesinde aynı işlevsel gereksinimler doğrultusunda kullanıldığı ancak ürünlerin üretiminde kullanılan hammaddelerin seçiminde ve desenlendirilme özelliklerinde gelir seviyesi doğrultusunda kalitenin arttığı gözlemlenmiştir. Saraylarda kullanılan sofra bezleriyle köy evlerinde kullanılan sofra bezlerinin işlevsel özellikleri aynı olmakla birlikte saraylarda kullanılan sofra bezleri ince keten ipliklerle dokunup kıymetli ipliklerle işlenirken, köy evlerinde kalın pamuk ipliklerle düz veya çizgili olarak dokunmuş basit yapılı kumaşlar sofra bezi olarak kullanılmıştır.

Konutlardaki oda sayısı arttıkça mekanlarda kullanılan tekstil ürünlerinin de miktarının ve kalitesinin arttığı görülmüştür. İşlevsel özellikleri farklılık göstermese de tekstil ürünlerinin estetik özelliklerinde ve kalitelerinde görülen artış oda sayısındaki artışla paralellik göstermektedir. Tek odalı köy evlerinde saman dolgulu döşek, yün veya pamuk dolgulu basit yapılı kumaşlarla kaplanmış yorgan ve battaniye kullanılırken, konaklarda pamuk ve yün

dolgulu döşek, pamuk ve yün dolgulu ipek satenle kaplanmış yorgan ve yün battaniyeler, her odanın yüklüğünde yer alan ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı yaşamında önemli yer tutan sünnet ve düğün törenlerine bağlı olarak gerçekleştirilen çeyiz, sünnet yatağı gibi geleneklerin mekân tekstilleriyle ilişkisine de yer verilen araştırmada; çeyizler için hazırlanan ve düğün öncesinde konutlarda sergilenen mekân tekstilleri, sünnet törenleri için hazırlanan sünnet yataklarında kullanılan mekân tekstilleri hakkında detaylı bilgiler aktarılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ülkelerinin yaşam tarzından etkilendiği batılılaşma sürecinde, konutlarda kullanılan tekstillerde gelir seviyelerine bağlı olarak görülen farklılıklar daha belirgin hale gelmiştir. Konak, kasır ve saraylara giren mimariden bağımsız mobilyalar, sürekli kullanılabilir şekilde düzenlenen yatak odaları, tek odalı konutlardan farklı tekstillerin kullanımını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte çok odalı konutlarda, estetik amaçla kullanılan jakar desenli, nakışlı yatak örtüleri, masa örtüleri gibi tekstil ürünlerinin kullanıldığı görülmüştür. Yine batılılaşma sürecine sarayın gereksinimlerini karşılamak amacıyla üretim yapan tesislerde Osmanlı desen kültüründe bulunmayan batı stillerinde desenlere sahip kumaşların üretildiği görülmüştür.

Farklı bölgelerin müzeye dönüştürülen konutlarında ve etnografya müzelerinde yapılan incelemeler, bölgelerin iklimi, tekstil kaynakları ve yaşam alışkanlıkları doğrultusunda tekstil ürünlerinde de değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Sıcak iklime sahip bölgelerde kilim, pamuk dolgulu yorgan, keten perde gibi ürünler kullanılırken soğuk iklime sahip bölgelerde, halı, kadife perde, yün dolgulu yorgan gibi ürünlerin tercih edildiği görülmüştür.

Osmanlı tekstil ürünlerinin konutlardaki kullanım alanları ve amaçları doğrultusunda sınıflandırıldığı araştırmada kumaş isimlerinin kullanım alanlarına göre düzenlendiği geniş kapsamlı bir tabloya da yer verilmiştir.

Çok odalı konutlarda ve saraylarda kullanılan tekstillerin mekânın uyum ve bütünlüğüne özen gösterilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı desenin kombinlerinin bir arada kullanılması, perde, döşemelik kumaş, halı ve benzeri ürünler arasında renk uyumunun bulunması, hatta

halıda yer alan madalyon motiflerinin mekânda kullanılan avizelerin altında yer alacak şekilde dokunmuş olması dekorasyonda kullanılan tekstillerin büyük bir özenle seçildiğini göstermektedir.

Genel anlamda Osmanlı yaşam tarzının, mimari özelliklerinin, batılılaşmanın etkilerinin, gelenek ve göreneklerinin, kumaş çeşitliliğiyle mekân tekstilleriyle ilişkisini inceleyen araştırmanın gerek bu konuda yapılan en kapsamlı çalışma olması gerekse konunun farklı açılardan değerlendirilmiş olması nedeniyle verimli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

REFERANSLAR

Kitaplar

Duran, B. ve Çamlı, Y. A. (2019). Klasik dönem Osmanlı toplumunun sosyo- ekonomik yapısı. İstanbul: Hiperlink Yayıncılık.

Gürsu, N. (1988). Türk dokumacılık sanatı / çağlar boyu desenler. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

İnal, H. İ. (2016). Osmanlı İmparatorluğu tarihi. İstanbul: Nokta Kitap Yayınevi.

İnalcık, H. (2018). Osmanlı İmparatorluğu. İstanbul: Kronik Kitap.

Kaya, M. K., Yılmaz, Y., Boynak, S. ve Gezgör, V. (1999). Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke dokumaları ve halıları. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Özkendirci, B. B., Bahriyeli, B. (2009). Kumaş yapı bilgisi ders notları. İstanbul: Suvari Yayınları.

Salman, F. (2011). Türk kumaş sanatı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Makaleler – Bildiriler

Akpınarlı, H. F., Balkanal, Z. (2012). 16-18. yüzyıllarda İstanbul'da üretilen kumaşlarda bitkisel bezemelerin incelenmesi. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 5(10), 179-209. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/28392/301951

Alpat, F. E. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıl ve 18. yüzyıllar arası saray kumaşlarında kullanılan bitkisel üslup. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 26-49. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/bujss/issue/3862/51605

Aras, R. (2013). Osmanlı saraylarında kullanılan kapılar üzerine bir araştırma. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 13(1), 24-35. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/kastorman/issue/17231/179956

Aytaç, A. (2015). Osmanlı döneminde Bursa ipekçiliği, dokumacılık ve bazı arşiv belgeleri. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (13), 1-11. Erişim adresi http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi13/M13_01.pdf

Bayartan, M. (2005). Osmanlı şehrinde bir idari birim: Mahalle. Coğrafya Dergisi, 0(13), 93-107. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/iucografya/issue/25062/264585

Baytar, İ. (2015). 19. yüzyıl Osmanlı saraylarına ait dekorasyon katalogları. Sanat Tarihi Yıllığı, 0(24), 1-24. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/16997/177598

Bozkurt, S. G. (2012). 19. yy'da Osmanlı konut mimarisinde iç mekan kurgusunun Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 62(2), 37-70. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/jffiu/issue/18783/198019

Bozkurt, S. G., Altınçekiç, H. (2013). Anadolu'da geleneksel konut ve avluların özellikleri ile tarihsel gelişimin Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 63(1), 69-91. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/jffiu/issue/18784/198013

Can, M. (2018). Osmanlı İmparatorluğu dönemi işlemelerinde kordonla yapılan kenar süslemelerinin incelenmesi. Internatıonal Journal of Eurasian Education and Culture, 3(4), 33-43. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijoeec/issue/37148/423003

Çerikan, F. U. (2019). Türk ailesinde sofra adabı, Denizli örneği ve işlevselliği. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8(1), 481-511. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/44335/547967

Çetin, Y. (2006). Geleneksel Türk evinde cumba. Sanat Tarihi Dergisi, 15(2), 18-27. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16521/172623

Çetin, Y., Karta, R. (2017). Yöre özellikleri ile Iğdır halı yastıkları. The Journal of Academic Social Science Studies, (60), 293-310. doi:10.9761/JASSS7295

Demirarslan, D. (2007). Osmanlı'da modernleşme/ batılılaşma sürecinin iç mekan donanımına etkileri. Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 15(45-46-47), 35-66. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/43901/540502

Demirarslan, D. (2017). 19. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine Türk mobilya sanatı ve mobilya üretiminin gelişimi. Turkısh Studies Dergisi, 2(29), 179-200. doi:10.7827/TurkıshStudies.12497

Deniz, B. (2005). Anadolu Türk halı sanatının kaynakları. Sanat Tarihi Dergisi, 14(1), 79-103. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16518/172462

Ferrari, N. K. (2009). Türk- Osmanlı saray literatürü (12.- 20. yüzyıl). Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (13), 205-240. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43449/529937

Gökbel, F. M. (2019). Hamam kültürü ve seramik yansımaları. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (43), 57-68. doi:10.32547/ataunigsed.547881

Haydaroğlu, İ. (2003). Osmanlı saray mutfağından notlar. Tarih Araştırmaları Dergisi, 22(34), 1-10. doi:10.1501/Tarar_0000000157

İmre, M. (2012). Türk havlusunun Avrupa yolculuğu. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, (27), 1-6. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46519/584095

Karahüseyin, G. (2019). Beylerbeyi Sarayı ve ünlü konukları. Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, (18), 114-129. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/msdergisi/issue/51989/677780

Karataş, A. İ. (2007). Bursa'daki uygulamalar ışığında Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin meskenleriyle ilgili düzenlemeler. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16(2), 123-154. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13485/162923

Koyuncu, N. Ü. (2013). Merzifon çarşaf dokumalarının genel özellikleri ve günümüzdeki durumu üzerine bir araştırma. Akdeniz Sanat Dergisi, 6(11), 0-0. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/27658/291558

Mutlu, S., Aydın, B., Hünerel, Z. S. (2017). Osmanlı saray kumaş desenlerinin giysi yüzey tasarımlarında kullanılması. ICPESS International Congress on Politic, Economi and Social Studies, 89-105. Erişim adresi https://docplayer.biz.tr/110851124-Osmanli-saray-kumas-desenlerinin-giysi-yuzey-tasarimlarinda-kullanilmasi.html

Oğuz, G. (2018). Sultanların ev içi döşemeleri ve mobilyaları (17. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına). Mavi Atlas Dergisi, 6(1), 25-47. doi:10.18795/gumusmaviatlas.417011

Okca, A. K., Erten, G., Tüfekçi, A. E. (2020). Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Yorgancılık Mesleğinin Değişim ve Dönüşümü. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(3), 1758-1781. doi:10.46868/atdd.9

Özkendirci, B. (2016). Geleceğin zemin tekstillerini tasarlamak. Aurum Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 23-53. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/aurum/issue/22236/238724

Öztürk, B. (2016). Tezgahtan saraya: Osmanlı saray halıları. Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, (16), 121-127. doi:10.17484/yedi.91734

Öztürk, F., Can, K. (2020). Geleneksel Kastamonu çarşaf bağlama dantelinin giysilere uygulanabilirliğinin incelenmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(9), 19-31. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/56911/787916

Özyalvaç, Ş. P. (2019). Arşiv belgelerinde peşkir ve peşkir türleri. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 12(63), 518-527. doi:10.17719/jisr.2019.3250

Salman, Ö. (1990). Yorgan ve yorgan yüzleri. Tekstil ve Mühendis Dergisi, 4(11). Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/teksmuh/issue/12911/156242

Soysaldı, A. (1999). Türk kilimlerinde dokuma teknikleri ve boyama özellikleri. Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 10(30), 599-613. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44378/549140

Soysaldı, A., Tekkılıç, E. İ., Kılıç, Ö. (2016). Geleneksel Türk motiflerinin ev tekstili tasarımındaki uygulama alanları. Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 1(1), 12-19. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademiksanat/issue/27647/291373

Şahin, A. Ç. (2016). Türk çadırı üzerine. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (16), 25-39. Erişim adresi http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi16/M16_03.pdf

Tezcan, H. (2011). Osmanlı sarayı için dokunmuş yer yaygıları. Arış Dergisi, (5), 120-127. doi:10.34242/akmbaris.2019.11

Tokol, T. (2014). "Geleneksel Türk evinde yalınlık" Safranbolu kaymakamlar evi örneğinde iç mekan donatıları. Sanat ve Tasarım Dergisi, (5), 15-24. doi:10.17490/Sanat.201559165

Uğurlu, S. S. (2000). Osmanlı ev tekstili. Ev Tekstili, Ev Tekstilcileri Derneği Yayınları, 7(24), 46-49.

Üce, S., Arpacıoğlu, Ü. (2019). Orta Anadolu köy evlerinde pencere ve ışık, Tongurlar Köyü, yapısal analizler. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1(2), 38-46. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/izufbed/issue/48402/543156

Yardımcı, K. G. (2016). Osmanlı dönemi dokuma sanatı ürünlerinden örnekler. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 219-241. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/25850/272511

Yılmaz, B. (2013). Türk hamam kültüründe peştamalın yeri ve teknik özelliklerinin günümüz şartlarına uyarlanması. Akdeniz Sanat Dergisi, 6(12), 0-0. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/27659/291577

Tezler

Algan, Ş. K. (2005). 19. yy Osmanlı saraylarında kullanılan kumaşlar ve bu kumaşlarda Hereke Fabrika-i Hümayun'nun yeri ve günümüze yansımaları. (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi http://dspace.kocaeli.edu.tr:8080/xmlui/handle/11493/1490

Şekercioğlu, S. (2017). Mobilyanın gelişim süreci ve Doğu-Batı sentezinin Osmanlı mobilyası üzerindeki etkisinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Yıldırım, L. (2007). Günümüz ev tekstili tasarımını etkileyen faktörlerin saptanması ve Türk ev tekstilindeki durumu. (Sanatta Yeterlilik Tezi). Erişim adresi http://hdl.handle.net/20.500.12397/9510

İnternet Referansları

Başar, U. (2016). Kasırlarda Neden Banyo ve Yatak Odası Yok?. Erişim: 05.05.2020 adresi https://www.cnnturk.com/yasam/kasirlarda-neden-banyo-ve-yatak-odasi-yok?page=1

Halıcı, N. (2009). Türk Mutfağının Evreleri - Osmanlı Dönemi (1299-1923)**.** Erişim: 25.10.2020 adresi http://www.turkish-cuisine.org/print.php?id=181&link=http://www.turkish-cuisine.org/historical-development-1/ottoman-period-176/phases-of-turkish-cuisine-ottoman-cuisine-181.html

Kavrakoğlu, F. (2014). Osmanlı Nakış İşleri. Erişim: 04.10.2020 adresi https://kavrakoglu.com/osmanli-nakis-isleri

Uğurlu, S. (2010). Yorgancılık Sanatımız. Erişim: 05.06.2020 adresi https://www.trtex.com/etkinlik/1599/yorgancilik-sanatimiz

Yüksel, P. Y. (2019). Geleceğimiz Tarihe Taşınıyor. Erişim: 15.01.2020 adresi https://www.sabah.com.tr/pazar/2019/02/03/tarihimiz-gelecege-tasiniyor

EK A

TEKSTİL SÖZLÜĞÜ

ABAİ: Bir tür ipekli kumaştır. İpek ve kılaptanla işlenmiş olup kalın ve iri desenlere sahiptir. Genel olarak döşemelik ve bohçalık olarak kullanılmıştır.

ABANİ: Sarı renge kaçan beyaz zemin üzerine açık turuncu renk ipekle işlemeler yapılmış bir kumaştır. Etna ve ala olmak üzere iki türü mevcuttur. Etna pamuktan, ala ise ipekten belirli ölçülerde veya top halinde dokunurdu. Belirli ölçülerde dokunanlar bohça, yorgan yüzü, sarık, baş örtüsü ve benzeri, top halinde dokunanlar ise erkek gömleği, hırka ve benzeri yapılırdı. Kumaş yapıldığı yere, rengine ve desenine göre adlandırılırdı. Akçabeyaz, Halep, Palamudi, Hint abanileri en çok bilinenleridir.

AHMEDİYE: Üsküdar ve Bursa'da III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa devrinde dokunan bir tür çatma kumaştır. İpekli düz bir yüzeye sahip olan kumaş daha çok döşemelik olarak kullanılmıştır. Birçok çeşidi bulunmakla beraber fitilli Ahmediye en çok bilinenidir.

ARAKİYE: Yün veya tiftikten dövülerek yapılan ince keçe kumaştır. Cübbe, seccade, yelek, takke gibi eşyalar yapılmıştır. Seccadeler genellikle sırma ve ipekle işlenmiştir.

ATLAS (SATEN): İnce ipekten dokunan sert, parlak, düz renkli, altın ve gümüşle işlenmiş bir tür kumaştır. Pahalı, parlak ve dayanıklı olmasından ötürü saray mensuplarınca daha çok benimsenmiştir. Genellikle yorgan yüzü, perde, bohça, para kesesi, bayrak, sancak yapımında kullanılmıştır.

BELEDİ: Bezayağı örgüsü ile dokunan, çift katlı pamuklu bir kumaştır. Desenler genellikle geometriktir. Urla, İstanbul, Konya, Bursa, İzmir gibi yerlerde dokunmuştur. 'Beledi tezgâh' adı verilen özel tezgahlarda dokunmaktadır. Kumaşın her iki yüzü kullanılmakla beraber sedir örtüsü, minder, yorgan, perde, yastık yüzü yapımında kullanılır.

BEZ: Pamuk veya ketenden yapılan dokumalardır. Pek çok çeşidi olmakla birlikte havlu, torba, örtü, elbise, çamaşır gibi eşyalar yapılır. Amerikan bezi, Trabzon bezi gibi çeşitleri vardır. Sade ve düz renkli olanlarına akbez, renkli ve çiçekli olanlarına ise alaca bez denmektedir.

BİNDALLI: Dokunduktan sonra üzerine dival tekniğinde sırma, sim ya da klaptan ile yaprak, çiçek gibi motifler işlenen atlas ya da kadife kumaştır. Genellikle mor, koyu kırmızı, lacivert renkleri kullanılarak örtü ve gelinlik giysi yapılmaktadır. Dokunan bindallılar arasında en değerli olanları Kütahya ve Erzurum'da yapılanlarıdır.

BOĞASI: Amerikan bezine benzeyen ve kaput bezini anımsatan bir kumaş çeşididir. Geçmişte kaftanlara astar olarak kullanılmıştır. El eğirmesi veya çıkrıkla bükülen pamuk ipliğinden yapılmıştır. Eskiden Denizli, Kastamonu, Isparta, Kayseri gibi merkezlerde dokunmuştur. Günümüzde ise Isparta ve Denizli' de dokunmaya devam etmektedir. Bohça, yorgan yüzü, yastık, sarık, kavuk, kaftan ve kaftan astarı gibi eşyaların yapımında kullanılırdı.

CANFES: Genellikle bezayağı örgüyle dokunan, atkı ve çözgüsünde ipek iplik kullanılan, perdahsız tafta türü bir kumaştır. Perdahsız olmasından dolayı yıkandığı zaman kendine has parlaklığını ve sertliğini yitirmemektedir. En iyileri İstanbul ve Bursa'da dokunmaktaydı. Kadın ve erkek giyiminin yanı sıra yorgan yüzü, bohça, gibi eşyaların yapımında da kullanılmıştır.

ÇATMA: Kadife tekniği ile düz zemin üzerine kabartma motifler yapılarak dokunan eski bir desenli kumaş türüdür. Üsküdar, Karaman, Bursa, Bilecik, Göynük (Bolu), Bulgaristan (Eski Aydos) yörelerinde dokunan çatma kumaşlar içerisinde Üsküdar ve Bilecik çatmaları en beğenilenleri olmuştur. İstanbul ve Bursa'da dokunan çatmalar genellikle döşemelik olarak kullanılmaktaydı. Çatma kadife kumaştan yastık, döşek yüzü, kaftan yapılmakla beraber perdelik ve döşemelik olarak da kullanılmaktaydı. Gerek iç pazarda gerekse dış pazarda büyük ilgi gören çatma kumaşlar Avrupa'ya giden elçiler tarafından da yabancı devlet başkanlarına hediye olarak götürülmüşlerdir.

ÇÖKÜ: Çarşaf yapımında kullanılan çizgili kumaş çeşididir.

ÇUBUKLU: Elbiselik ve peştamal yapımında kullanılmaktadır. Yol yol çizgileri olan bir kumaş çeşididir.

DAMASKO: Bir zemin ya da desen etkisi verilmiş, aynı armürün atkı yüzü ve çözgü yüzü ile oluşturulan tek renk kullanılan, ipekli ve/veya ipek, pamuk, yün karışımından oluşan bir döşemelik kumaş türüdür. Osmanlı'da geleneksel kumaş olarak ipek ve keten karışımı olarak

yapılmış ve ismine ‘Şam kumaşı’ denilmiştir. Genellikle sofra örtüsü, döşemelik ve benzeri yerlerde kullanılmıştır.

DİBA: Canfes kumaşın daha kalını olarak bilinmektedir. Motif atkılarında sırma, sim, kılaptan gibi altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunan ipekli bir kumaştır. Diba kumaş sarayda sık kullanılan kumaşlardan biridir. Giyimde, döşemelik, perdelik ve yorgan yüzü olarak kullanılmıştır.

EHRAM: Genellikle bezayağı örgü ile dokunmuş, kareye yakın dikdörtgen biçimli, Anadolu’da kadınların dışarı çıkarken örtündükleri doğal renkli yünlerden elde edilmiş örtü kumaşıdır. Düz ve desenli çeşitleri vardır. Car, çarşaf ve feracelerde kullanımının yanı sıra kadın giyiminde de görülür. Günümüzde Erzurum, Bayburt ve Urfa’da dokunmakta ve kullanılmaktadır.

FUTA: İpekli peştamal kumaşı olarak bilinmektedir. Kırmızı en çok kullanılan renktir. Peştamal veya önlük şeklinde kullanılır. Günümüzde Karadeniz bölgesinde dokunmaktadır.

HATAYİ: Kılaptan ve ipekle dokunmuş sert bir kumaştır. Çözgü ipliğinde ham ipek malzeme kullanarak istenilen sertlik bu şekilde sağlanmıştır.

İSTUFA: Sırma ve ipek ile dokunmuş nakışlı bir kumaştır. Genellikle döşemelik olarak kullanılmaktadır.

KADİFE: Havlı bir kumaş çeşididir. Kadife tekniği eskilere dayanan oldukça karmaşık bir tekniktir. Kaftan, şalvar, entari dikilmekle beraber döşemelik, bohça, yastık, kitap kılıfı, terlik, başlık gibi eşyalarında yapıldığı bilinmektedir.

KEÇE: Yün liflerinin buharlı, sıcak ve ıslak bir ortamda deterjanlı sular kullanılarak bazı işlemlerden geçirildikten sonra dövülerek ve sıkıştırılarak liflerin birbirine geçmesi sağlanarak oluşturulan dokunmadan yapılan bir kumaş çeşididir. Sarık, çizme, külah, eyer ve örtü olarak birçok alanda kullanılmıştır.

KEMHA: Kemha kumaşın atkısı ve çözgüsü ipekten, deseni oluşturan takviye atkısında altın ve gümüş teller kullanılarak çok sık dokunan ipekli bir kumaştır. Türk kemhası, kendine has

deseni ve yüksek tekniği ile dünyaca tanınmış ve birçok ülkeye ihraç edilmiş bir kumaştır. Kalın ve sık dokunmuş olması nedeniyle üst kaftan yapımında kullanılmıştır.

KILAPTAN: Pirinç, bakır, kalay vb. madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş ince metal iplik. Pamuk ipliğine sırma katılarak eğrilmiş iplik.

KREP: Ham ipekten ve ince yünden dokunmuş şeffaf ve ince bir kumaştır. Örtü, atkı ve elbise yapılmaktadır.

KUTNU: Zaman içinde atkısı pamuk, çözgüsü ipek olan kumaşlara bu ad verilmiştir. Atlas ve kemha kumaşlardan sonra en kalın ve sık dokunan kumaşlardır. Perde, yastık yüzü, masa örtüsü ve mefruşat alanında oldukça fazla kullanılmıştır.

MANUSA: Yollu ve nakışlı bir kumaş türüdür. Desen özelliklerine göre düz, taraklı, bademli, çiçekli ve benzeri isimler almaktadır. Yastık, yorgan yüzü, sofra takımı, çarşaf, önlük yapımında kullanılır.

PİKE: Pamuk veya ipek kullanılarak üstü kabartılı biçimde dokunmuş kumaştır. İğne ile kabartılı dikişler yapılarak hazırlanmaktadır. Örtü, yelek gibi eşyaların yapımında kullanılır.

SELİMİYE: III. Selim devrinde Üsküdar Ayazma Camii civarında bulunan dokuma tezgahlarında dokunmaya başlandığı için bu isimle anılmaktadır. İpek, boyuna yollu, küçük çiçekli bir kumaştır. Kadın elbiseleri ve çocuk kaftanları yapımında kullanılmış, sağlam ve kalın bir kumaş çeşidi olduğundan döşemelik olarak da kullanılmıştır.

SERASER: En değerli ve en pahalı kumaş olan seraser kumaşların çözgüsü ipek, atkısı altın alaşımlı gümüş veya doğrudan gümüş ya da altın tel kullanılarak dokunmaktadır. Baştanbaşa anlamına gelmektedir. Tören ve hilat kaftanları, yastık yüzü ve hediyelik olarak kullanılırdı. Değerli madenlerin kullanılması nedeniyle İstanbul'da devlet kontrolünde dokunmaktaydı.

ŞALAKİ: Yünden dokunan bir kumaştır. Üzeri desenli olan bu kumaşlardan hırka, yorgan yüzü, şalvar yapılmaktaydı.

ŞİB: Çok ince gümüş teller ile işlenmiş ipekli kumaş çeşididir. Giyim eşyası, yastık örtüsü, bohça gibi eşyaların yapımında kullanılmıştır.

TAFTA: Sık dokunmuş, parlak ve ince bir kumaştır. Elbise ve bazı döşemelik eşya yapımında kullanılmaktadır.

YAZMA: Elle veya ahşaptan yapılan kalıplar ile ince pamuklu bezler üzerine süslemeler yapılan kumaşlardır. Bu kumaşlardan yastık ve yorgan yüzleri, bohça, seccade, yemeni, mendil, sofra altı, çember, önlük gibi eşyalar yapılmaktadır.

ZERBAFT: İçerisindeki bazı motifleri altın telle dokunmuş olan ipekli bir kumaştır. Kıymetli metallerin oldukça fazla kullanıldığı bu kumaşlarda kalitesini korumak ve israfı önlemek amacıyla bu kumaş üzerine devlet tarafından birçok ferman çıkarılmıştır.

EK A

TEKSTİL SÖZLÜĞÜ REFERANSLARI

Gürsu, N. (1988). Türk dokumacılık sanatı / çağlar boyu desenler. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Mutlu, S., Aydın, B., Hünerel, Z. S. (2017). Osmanlı saray kumaş desenlerinin giysi yüzey tasarımlarında kullanılması. ICPESS International Congress on Politic, Economi and Social Studies, 89-105. Erişim adresi https://docplayer.biz.tr/110851124-Osmanli-saray-kumas-desenlerinin-giysi-yuzey-tasarimlarinda-kullanilmasi.html

Salman, F. (2011). Türk kumaş sanatı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Yardımcı, K. G. (2016). Osmanlı dönemi dokuma sanatı ürünlerinden örnekler. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 219-241. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/25850/272511

https://sozluk.gov.tr/